T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI
ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ VE İNSAN KAYNAKLARI BİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ KURAMLARINDA GÜÇ VE İDEOLOJİ

Fatma Tosun
2501101394

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. Süleyman Özdemir

İstanbul, 2014

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
1982 ENSTİTÜSÜ

Y Ü K S E K L İ S A N S
T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı	**: FATMA TOSUN**	Numarası	**: 2501101394**
Anabilim/Bilim Dalı	**: ENDÜSTRİ İLİŞK.VE İNSAN KAYNAKLARI**	Tez Savunma Tarihi	**: 15.01.2014**
Danışman	**: PROF. DR. SÜLEYMAN ÖZDEMİR**	Tez Savunma Saati	**: 16.00**
Tez Başlığı	**:ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ KURAMLARINDA GÜÇ VE İDEOLOJİ**		

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin **36. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / OY~~ÇOKLUĞU~~YLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. SÜLEYMAN ÖZDEMİR		Kabul
2- DOÇ. DR. UMUT OMAY		Kabul
3- YRD. DOÇ. DR. TOLGA ÖCAL		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. EYÜP ZENGİN		
2- YRD. DOÇ. DR. BAŞAK IŞIL ÇETİN		

ÖZ

ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ KURAMLARINDA GÜÇ VE İDEOLOJİ

Fatma TOSUN

Endüstri ilişkileri bugüne kadar birçok değişim ve dönüşüm yaşamıştır. Bu değişim ve dönüşümlere bakıldığında, toplumlardaki sosyal, ekonomik ve siyasi gelişmelerle birlikte hareket ettikleri görülmektedir. Endüstri ilişkilerinin yaşadığı bu dönüşümler soncunda, çeşitli endüstri ilişkileri kuramları ortaya çıkmıştır. Klasik yaklaşım, endüstri ilişkileri sistemi yaklaşımı, çoğulcu yaklaşım, sosyolojik yaklaşım, Marksist yaklaşım, neokorporatist yaklaşım, insan kaynakları yaklaşımı ve feminist yaklaşımdan oluşan bu kuramlar, temsil ettikleri görüş ya da ortaya çıktıkları dönemlerde toplumdaki hâkim ideolojilerden ve mevcut güç kaynakları dağılımından etkilenirler. Bu kapsamda literatür taramasına dayanan bu çalışmanın konusunu, endüstri ilişkileri sistemindeki gücün sistemin dışındaki gücün yansıması olduğunu ifade eden John T. Dunlop'un endüstri ilişkileri sistemi teorisinde ele aldığı güç ve ideoloji unsurları çerçevesinde, toplumsal yapıda yaşanan dönüşümün endüstri ilişkileri alanındaki etkileri oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Güç, İdeoloji, Endüstri İlişkileri Sistemi, Endüstri İlişkileri Kuramları, John T. Dunlop

ABSTRACT

POWER AND IDEOLOGY IN THEORIES OF INDUSTRIAL RELATIONS

Fatma TOSUN

Industrial relations has experienced many changes and transformations. When looking at these changes and transformations has seen that they move with the social, economic and political development of society. A variety of industrial relations theories has occured as a result of the industrial relations transformation. These theories consisting of classical approach, the industrial relations system approach, pluralist approach, sociological approach, Marxist approaches, neocorporatist approach, human resources approach and feminist approaches which are affected from dominant ideology and distribution of power in society. John T. Dunlop who developed industrial relations systems approach asserts that power in industrial relations systems is reflection of power which outside of industrial relations system. In this context, the issue of this study is the impressions on industrial relations of transformations in social structure within the framework of power and ideology which were discussed in industrial relations systems approaches by John T. Dunlop .

Key words: Power, Ideology, Industrial Relations Systems, Theories of Industrial Relations, John T. Dunlop

ÖNSÖZ

Günümüze kadar çeşitli dönüşümler yaşayan endüstri ilişkileri alanındaki bu dönüşümler toplumsal, ekonomik ve siyasal yapıda yaşanan dönüşümlerle birlikte veya onların etkisiyle gerçekleşmektedir. Endüstri ilişkileri alanında yaşanan dönüşümlerle ortaya çıkan endüstri ilişkileri yaklaşımları, temsil ettikleri görüş ya da ortaya çıktıkları dönemlerdeki hâkim ideolojilerden ve mevcut güç kaynakları dağılımından etkilenirler.

Bu kapsamda çalışmanın amacını, endüstri ilişkileri sistemindeki gücün sistemin dışındaki gücün yansıması olduğunu ifade eden John T. Dunlop'un endüstri ilişkileri sistemi teorisinde ele aldığı güç ve ideoloji unsurları çerçevesinde toplumsal yapıda yaşanan dönüşümün endüstri ilişkileri kuramlarındaki etkilerini incelemek oluşturmaktadır.

Klasik yaklaşım, endüstri ilişkileri sistemi yaklaşımı, çoğulcu yaklaşım, sosyolojik yaklaşım, Marksist yaklaşım, neokorporatist yaklaşım, insan kaynakları yaklaşımı ve feminist yaklaşımdan oluşan endüstri ilişkileri yaklaşımları ile ilgili ve bu yaklaşımların hepsini bir arada anlatan kaynakların sınırlı olması nedeniyle bu çalışma ile alanın biraz daha genişlemesine ve alana farklı bir bakışın eklenmesine katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

Üç bölümden oluşan çalışma, literatür taraması yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Birinci bölümde konu ile ilgili kavramlar incelenmiş, ikinci bölümde endüstri ilişkilerinin doğuşu ve gelişimi ile birlikte endüstri ilişkileri yaklaşımları ele alınmış, son bölümde de endüstri ilişkileri yaklaşımları güç ve ideoloji açısından incelenmiştir.

Çalışmanın hazırlanmasında çok değerli yardım ve desteklerinden dolayı Prof. Dr. Süleyman Özdemir, Prof. Dr. Tekin Akgeyik ve çalışmanın konusunun ve içeriğinin belirlenmesi, kaynaklara ulaşılması aşamalarında desteklerini esirgemeyen Doç. Dr. Umut Omay ve Yrd. Doç Dr. Faruk Taşçı başta olmak üzere tüm bölüm hocalarıma ve çalışma arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım. Çalışmanın fikir aşamasından tamamlanmasına kadarki süreçte gerek verdiği fikirlerden, gerekse

kaynakları temin etmemdeki önemli katkılarından dolayı kıymetli arkadaşım Arş. Gör. Muhammed Seyyid Yelek'e ve tez çalışması sürecinde göstermiş oldukları anlayış ve destek için aileme teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZ iii

ABSTRACT iv

ÖNSÖZ v

İÇİNDEKİLER vii

TABLO LİSTESİ x

ŞEKİL LİSTESİ xi

KISALTMALAR LİSTESİ xii

GİRİŞ 1

1. BÖLÜM: GÜÇ, İDEOLOJİ VE İLGİLİ KAVRAMLAR

1.1. Güç Kavramı ve İlgili Kavramlar 5

1.1.1. Güç Kavramı 5

1.1.2. İktidar ve Otorite Kavramları 8

1.1.3. Güç ve Hegemonya İlişkisi 10

1.1.4. Devletin Baskı Aygıtları ve İdeolojik Aygıtları 13

1.1.5. Özne (Birey) ve İktidar İlişkisi 15

1.1.6. Üç Ayrı Boyutta Güç Kavramı 18

1.2. İdeoloji 19

1.2.1. İdeoloji Kavramının Tarihsel Arka Planı 19

1.2.2. İdeoloji Kavramı 21

1.2.3. İdeoloji Kavramının Anlam Dönüşümü 23

1.2.3.1. Antonie Destutt de Tracy'de İdeoloji 24
1.2.3.2. İdeoloji'nin Karl Marx'ta Kazandığı Olumsuz Anlam.. 25
1.2.3.3. Lenin, Lukacs ve Mannheim'da İdeolojinin Anlam Dönüşümü 29
1.2.3.4. Organik İdeolojiler ve Keyfi İdeolojiler 32
1.2.3.5. Yapının Özne Üzerindeki Etkisi Olarak İdeoloji..... 33
1.3. Kültür Kavramı ve Bileşenleri 34
1.3.1. Kültür Kavramı 34
1.3.2. Kültürün Bileşenleri 37

2. BÖLÜM: ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİNİN GELİŞİMİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ KURAMLARI

2.1. Endüstri İlişkilerinin Doğuşu ve Gelişimi 40
2.1.1. Endüstri İlişkileri Kavramı 40
2.1.2. Endüstri İlişkilerinin Gelişim Aşamaları 43
2.1.2.1. Endüstri Devrimi Öncesi Çalışma Hayatı 43
2.1.2.2. Endüstri Devrimi ve Kitle Üretimi Dönemi 45
2.1.2.3. Geçiş Dönemi- Müdahaleci Dönem 50
2.1.2.4. Toplu İş İlişkileri Dönemi 55
2.1.2.5. Neoliberalizm Dönemi 59
2.2. Endüstri İlişkilerine Kuramsal Yaklaşımlar 67
2.2.1. Klasik Yaklaşım 68
2.2.2. Endüstri İlişkileri Sistemi Yaklaşımı 68
2.2.3. Çoğulcu (Kurumsal) Yaklaşım 70

2.2.4. Sosyolojik Yaklaşım 70
2.2.5. Marksist (Çatışmacı) Yaklaşım 72
2.2.6. Neokorporatist Yaklaşım 73
2.2.7. İnsan Kaynakları Yaklaşımı 74
2.2.8. Feminist Yaklaşım 76

3. BÖLÜM: ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ KURAMLARINDA GÜÇ VE İDEOLOJİ

3.1. Klasik Yaklaşım 79
3.2. John Dunlop'un Endüstri İlişkileri Sistemi Yaklaşımı 81
3.2.1. Talcott Parsons'un Sosyal Eylem ve Sosyal Sistem Teorileri ... 81
3.2.2. Endüstri İlişkileri Sisteminde Güç ve İdeoloji 85
3.3. Çoğulcu Yaklaşım ve Gücün Dağılımı 97
3.4. Endüstri İlişkilerinde Sosyolojik Yaklaşım 102
3.5. Marksist Yaklaşım ve Üretim İlişkilerinde Güç ve İdeoloji 104
3.6. Neokorporatist Yaklaşımda Güç ve İdeoloji 108
3.7. İnsan Kaynakları Yaklaşımı 110
3.8. Endüstri İlişkilerinde Feminist Yaklaşım 113
SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME 118
KAYNAKÇA 122

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1. Taylorizm-Fordizm ve Alternatifi (Toyotizm)..... 63

Tablo 2. Endüstri İlişkilerinin Ana Karakteristiklerindeki Değişim 65

Tablo 3. Endüstri İlişkileri Taraflarının Potansiyel Güç Kaynakları 90

Tablo 4. Endüstri İlişkileri Sisteminde Kural Oluşturma Süreci..... 92

Tablo 5. Çoğulcu (Kurumsal) Endüstri İlişkileri Yaklaşımı 101

Tablo 6. Marksist Endüstri İlişkileri Yaklaşımı 107

Tablo 7. Endüstri İlişkileri ve Toplumsal Cinsiyet Alanında Konular ve Temel Sorunlar..... 115

Tablo 8. Sendika Çalışmaları ve Uygulamalarında Konular ve Temel Sorunlar..... 116

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1. İnsan Davranışını Etkileyen Faktörler 71

Şekil 2. John T. Dunlop'un Endüstri İlişkileri Sistemi 85

Şekil 3. Endüstri İlişkileri Sisteminin İşleyişi 87

Şekil 4. Endüstri İlişkileri Sonuçlarını Belirlemede Gücün Rolü 88

Şekil 5. Toplu Pazarlık Süreci I 98

Şekil 6. Toplu Pazarlık Süreci II 99

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
A.e.:	Aynı eser
A.g.e.:	Adı geçen eser
A.g.m.:	Adı geçen makale
B.:	Baskı
Çev.:	Çeviren
DİA:	Devletin ideolojik aygıtları
Ed.:	Editör
Hz.:	Hazreti
ILO:	Uluslararası Çalışma Örgütü *International Labour Office*
TDK:	Türk Dil Kurumu
Vb.:	Ve benzeri

GİRİŞ

Endüstri ilişkileri ile ilgili birbirinden farklı alanlara vurgu yapılan çok sayıda tanım bulunmakta ve bu nedenle kavram genel kabul görmüş bir tanıma sahip olamamaktadır. Tanımların genel vurgularına bakıldığında, sanayileşme ile ortaya çıkan endüstri ilişkileri, işçi ve işverenler arasındaki bireysel ilişkilerden işçi ve işveren örgütlerinin de dâhil olduğu örgütlü gruplar arasındaki ilişkilere geçişle yeni bir aşamaya geçmiş ve zamanla devletin de taraf olarak yer aldığı ilişkilerle de kimliğini tamamlamıştır.

Endüstri ilişkileri genel olarak; işçi ve işverenler arasındaki bireysel ilişkiler, işçi sendikaları ile işverenler ya da işveren sendikaları arasındaki toplu ilişkiler ve devletin resmi örgütlerinin bu ilişkilerin düzenlenmesindeki rolleri olarak tanımlanmaktadır.

Endüstri ilişkilerinin gelişimine bakıldığında, endüstri devrimi öncesi çalışma hayatının avcılık ve toplayıcılık döneminden sonraki dönemde ev halkının kendi ihtiyaçlarını karşılamak için üretim yaptığı ev ya da aile sistemi olarak tanımlanan çalışma şeklinin hakim olduğu görülmektedir. Sonraki dönemde ortaçağ boyunca, çırak ve kalfalardan oluşan iki üç kişiyi yanında çalıştıran bağımsız bir ustanın, hem hammaddelerinin hem de kullandıkları aletlerin sahibi olduğu lonca sistemi etkili olmuştur.

Lonca sisteminden sonra, lonca ustalarının yavaş yavaş bağımsız hareket kabiliyetlerini kaybettiği, fabrika sisteminin ön hazırlığı olarak tanımlanan ve aracıların sürece dâhil olduğu eve iş verme sistemine geçilmiştir. Çalışma hayatındaki bu gelişmeler sonucunda endüstri ilişkilerinin doğuşunu ve günümüze kadar gelişini sağlayan fabrika sistemine geçilmiştir.

Önceki dönemlerden çok daha yoğun bir şekilde makineleşmenin yaşandığı fabrika sisteminde, makinelerin sanayide kullanımı önemli derecede artmıştır. 18. yüzyılın yarısından sonra buhar makinesinin icadı, pamuk eğirme makinesinin ve mekanik dokuma tezgâhının icadı gibi yoğun teknolojik gelişmeler sonucunda yükselen fabrika sistemi ile birlikte sanayileşme de ivme kazanmıştır.

Üretim ve yönetim tekniklerinin değiştiği ve çalışma koşullarının giderek daha zor bir hal aldığı dönemde, Fransız Devriminin temel düşüncelerini oluşturan özgürlük ve eşitlik ilkeleri dönemin hukuki ve ekonomik düzenine yansımış ve devlet müdahalesinin asgari seviyede olduğu ve serbest rekabet ilkelerine dayalı liberal bir yönetim ortaya çıkmıştır. Toplumsal hayattaki bu değişimin çalışma hayatına yansıması da, kişilerin kendi haklarını en iyi yine kendilerinin savunacağı fikri ile her türlü örgütlenmenin yasaklanması şeklinde gerçekleşmiştir.

Kitle üretiminin yapıldığı dönemde kadın ve çocukların da dâhil olduğu çalışma hayatında 16 saate kadar uzanan çalışma süreleri, monoton işlere dayalı üretim sistemleri ve çalışanları makinenin bir uzantısı olarak gören yönetim anlayışı sonucunda, bireysel olarak mücadele edemeyen işçiler örgütlenmeye başlamışlardır. Örgütlenmelerle birlikte birçok girişimde bulunan işçilerin özellikle Çartist harekette öncelikli olarak genel oy hakkı, gizli oy uygulaması ve seçim bölgeleri arasında eşitlik gibi toplumsal hayatı düzenleyecek taleplerde bulunmaları, toplumsal hayattaki değişimlerin endüstri ilişkilerini etkileyişini incelemeyi amaçlayan bu çalışmaya ışık tutmaktadır.

İşçilerin çalışma koşullarının ve sürelerinin değiştirilmesi ve düzenlenmesine yönelik girişimleri sonucunda örgütlenmelerinin önündeki engellerin bir kısmı kaldırılmıştır. Fakat devletin sürece dâhil olup müdahaleci bir tavır sergilemesi, daha çok siyasi hayatta yaşanan gelişmelerle işçilerin de siyasi ağırlıklarını koymaya başlamalarıyla gerçekleşmiştir. Fakat bu noktada bu dönemlerde toplumun genelini etkileyecek düzeyde olan ve sıklıkla yaşanan ekonomik krizlerin de devleti ekonomik ve sosyal hayata müdahaleye zorlayan diğer unsurlar olduğunu belirtmek gerekir.

Devletin çeşitli ekonomi ve istihdam politikalarıyla müdahaleci rolünün arttığı refah devleti döneminde, endüstri ilişkilerinde de örgütlenme hakları yaygınlaşmış ve dönem toplu iş ilişkileri dönemi olarak anılmaya başlanmıştır. Devletin işçiler ve işverenler arasındaki ilişkide hakem rolü üstlenmesiyle birlikte, endüstri ilişkileri işçi, işveren, onların örgütleri ile devlet arasındaki ilişkilerden oluşan toplu ilişkiler ve kurumsal ilişkiler haline dönüşmüştür.

Refah devletinin krizi olarak da ifade edilen ve 1970 sonrası petrol krizleri ile başlayan süreçte ise, küreselleşme, yeni teknolojiler, dünyada güç dengelerinin değişmesi, çok uluslu şirketler ve artan rekabet gibi birçok gelişmeyle birlikte yeniden liberal politikalara dönülmüştür. Dünya genelinde gerçekleşen bu yapısal değişimler üretim ve yönetim teknikleriyle birlikte, istihdamın sektörel dağılımını da etkilemiş ve sanayi sektöründen hizmetler sektörü ağırlıklı bir yapıya geçilmiştir.

1980'li yıllarda küreselleşme ile hız kazanan ve günümüzde de devam eden neoliberal dönem, üretim ve yönetim tekniklerinde yaşanan dönüşümün de etkisiyle endüstri ilişkilerinde örgütlerin daha geri planda yer aldığı ve bireysel ilişkilerin ön plana çıktığı bir yapıyı beraberinde getirmiştir. Toplumsal, ekonomik ve siyasi şartların değiştiği bu süreçte, devletin rolü hem işçileri hem de işverenleri endüstri ilişkilerinin yeni yapısı olan işbirliğine yönlendirmek şeklinde değişmiştir.

Endüstri ilişkilerinde yaşanan bu dönüşümlerin toplumsal yapıdaki dönüşümle birlikte gerçekleştiği görülmektedir. Bu kapsamda bu çalışmada, endüstri ilişkileri sistemindeki gücün sistemin dışındaki gücün yansıması olduğunu ifade eden John T. Dunlop'un endüstri ilişkileri sistemi teorisinde ele aldığı güç ve ideoloji unsurları çerçevesinde toplumsal yapıda yaşanan dönüşümün endüstri ilişkileri alanındaki etkileri incelenecektir.

Endüstri ilişkileri literatüründe önemli bir etkisi olan John T. Dunlop, endüstri ilişkileri sistemi teorisinde sistemin girdiler, süreç ve çıktılardan meydana geldiğini ifade eder. Sistemin girdilerinin ilki işçiler ve işçilerin temsilcisi olarak sendikalar, yöneticiler ve yöneticilerin temsilcileri ve uzman kamu kuruluşlarından oluşan aktörlerdir. Endüstri ilişkileri sisteminin ikinci girdisini oluşturan çevre piyasa ve bütçe kısıtları, teknoloji ve toplumdaki güç dağılımından oluşmaktadır. Üçüncü ve son girdi de, sistemdeki aktörlerin diğer aktörlerin sistemdeki rolleri ve işlevleri konusundaki yaklaşımlarından oluşan ideolojidir. Dunlop'a göre, kendine özgü bir ideoloji ile hareket eden aktörlerin, sözü edilen çevre ile girmiş oldukları etkileşim sonucunda sistemin kuralları oluşmaktadır.

Bu çalışmada, belirli bir tarihsel dönemde bir toplumda hâkim olan ideolojinin ve güç dağılımının, o toplumun endüstri ilişkilerinin ideolojisinin

şekillenmesinde ve yine o toplumun endüstri ilişkilerinde güç kaynaklarının dağılımına önemli etkilerinin olduğu hipotezi; endüstri ilişkileri kuramları ve bu kuramların temsil ettikleri görüş ya da ortaya çıktıkları dönemlerde toplumdaki hâkim ideolojinin ve güç dağılımının bu kuramların oluşması ve gelişmesi üzerindeki etkilerinin literatür taraması yöntemi ile incelenmesi amaçlanmaktadır.

Bu kapsamda çalışmanın birinci bölümünde, güç kavramı ilişkili diğer kavramlarla birlikte ele alınırken, ideoloji kavramı da oluşumu ve yaşadığı anlamsal dönüşümle incelenmektedir. Güç ve ideoloji kavramlarının bir tamamlayıcısı olan kültür kavramı da bölümde incelenen bir diğer konudur.

İkinci bölümde, endüstri ilişkilerinin doğuşu ve gelişimi endüstri ilişkileri kavramı ile birlikte, endüstri devrimi öncesi çalışma hayatı, kitle üretiminin hâkim olduğu endüstri devrimi dönemi çalışma hayatı, devletin endüstri ilişkilerine müdahale ettiği geçiş dönemi, toplu iş ilişkileri dönemi ve günümüzde de devam eden endüstri ilişkilerinin neoliberal dönemi başlıkları altında incelenmektedir. Bir sonraki bölümde detaylı bir şekilde incelenmek üzere, endüstri ilişkileri kuramları bu bölümde genel olarak tanımlanmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde de, endüstri ilişkilerinin kuramlarını oluşturan klasik yaklaşım, çoğulcu yaklaşım, sosyolojik yaklaşım, Marksist yaklaşım, neokorporatist yaklaşım, insan kaynakları yaklaşımı ve feminist yaklaşım John T. Dunlop'un endüstri ilişkileri sistemi yaklaşımının güç ve ideoloji unsurları açısından ele alınarak incelenmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GÜÇ, İDEOLOJİ VE İLGİLİ KAVRAMLAR

Güç ve ideoloji kavramlarının tarihsel arka planlarına bakıldığında birbirlerinden ayrı kullanımlarına sık rastlanılmadığı görülmektedir. Bu kavramlar farklı tarihsel dönemlerde veya aynı tarihsel dönemde farklı toplumlarda farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Gerek güç ve gerekse ideoloji çalışmalarında iktidar, otorite, hegemonya ve kültür kavramları öne çıkan unsurlar olarak dikkat çekmektedir.

1.1. Güç Kavramı ve İlgili Kavramlar

1.1.1. Güç Kavramı

Güç kavramı, sosyal bilimlerde öznel ve nesnel olmak üzere iki şekilde incelenmektedir. Öznel yaklaşım bilinçli olarak ve nispi biçimde güç kullanan bireyler ve grupları ele alırken, nesnel yaklaşım gücü sınırlayıcı veya baskıcı olarak, toplumda düzen sağlayan yapısal bir olgu olarak değerlendirmektedir. Başka bir deyişle nesnel yaklaşım sosyal yapıların etkileyiciliğini ön plana çıkarırken, öznel yaklaşım sosyal aktörleri öne çıkarmaktadır.[1]

Bu iki yaklaşımdan öznel yaklaşıma dâhil olan Weber, genellikle güç denildiğinde bir ya da daha fazla kişinin bir toplumsal eylem içinde, o eyleme katılan başkalarının karşı çıkışına rağmen, kendi iradelerini gerçekleştirme şansının anlaşıldığını dile getirir.[2] Bir başka ifadeyle Weber'e göre güç, başkaları istemediği zaman bile kendi yolunda ilerlemeyle ilgilidir.[3]

---

[1] Engin Yıldırım, "Güç Kavramı ve İstihdam İlişkisi", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 31, Sayı 4, Aralık 1998, s. 51.
[2] Berch Berberoglu, **Klasik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş: Eleştirel Bir Perspektif**, Çev. Can Cemgil, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 47.
[3] Anthony Giddens, **Sosyoloji**, Çev. Zeynep Mercan, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2008, s. 893.

Robert Dahl da öznel yaklaşıma dâhildir ve güç kavramını kararlarla bağlantılı olan ve insanlar arasındaki bir ilişki olarak tanımlar. Ona göre güç, bir sosyal aktörün iktidarında olan ve belirli bir hedefe ulaşmak için karşılaştığı direnme ile baş etmesine yarayan bir unsurdur.[4] Weber'in güç tanımından etkilenen Dahl'ın güç tanımlamasının başka bir ifadesi de; A'nın, B'nin aksi takdirde yapmayacağı bir şeyi B'ye yaptırabildiği oranda, B üzerinde güç sahibi olmasıdır.[5]

Steven Lukes ise güç kavramını tek, iki ve üç boyutlu güç analizi şeklinde ele almıştır. Lukes, bu üç boyutuyla ele aldığı güç çalışmasında davranışlar, karar verme, konular ve potansiyel konular, gözlemlenebilir açık ve gizli çatışma, öznel ve gerçek çıkar konularına odaklanarak analizini gerçekleştirir.[6]

İnsanlar arasındaki güç farklılıkları önemli ölçüde sosyal düzenlemelerin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Gücün, toplumda düzen sağlayan sınırlayıcı veya baskıcı bir olgu olarak ele alındığı nesnel yaklaşımın önemi de bu noktada ortaya çıkmaktadır.

Nesnel yaklaşıma sahip Poluantzas, gücü bir sosyal sınıfın kendine özgü, nesnel çıkarlarını gerçekleştirme kapasitesi olarak tanımlar. Ona göre güç ilişkileri sınıf ilişkileridir ve bu sınıf ilişkileri güç ilişkilerinin temelini oluşturduğu kadar güç ilişkileri de sınıf ilişkilerinin temelini oluşturur.[7]

Güç kavramı ile eş veya benzer anlamda kullanılan oldukça fazla kavram bulunmaktadır. Bunların önemli bir kısmını iktidar-erk, yetke-otorite, egemenlik-hükümranlık, hâkimiyet-üstünlük, hegemonya, kuvvet, zor-şiddet-baskı, etki-nüfuz, ikna-yönlendirme ve disiplin kavramları oluşturmaktadır.[8]

---

[4] Serkan Bayraktaroğlu, "Klasik Örgütsel Güç Kuramlarından Clegg'in 'Güç Devreleri' Yaklaşımına", **Bilgi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, 2000, s. 114.
[5] Yıldırım, **a.g.m.**, s. 51.
[6] Maximiliano Lorenzi, "Power: A Radicl View by Steven Lukes", **Crossroads**, Vol. 6, No. 2, 2006, s. 89-90.
[7] Yıldırım, **a.g.m.**, s. 53.
[8] Adnan Gümüş, "Güç, İktidar, Sınıf ve Statü Üzerine Bazı Tartışmalar – Mühendis ve Öğretmen Örneği", **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, Cilt 14, Sayı 1, Bahar 2011, s. 71-72.

Güç ve iktidar kavramları çalışmanın ilerleyen bölümlerinde diğer ilgili kavramlar, bu kavramlara ilişkin çalışmalar yapmış önemli isimlerin yaklaşımları kapsamında detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Bu noktada genel olarak güç ve iktidar kavramları ele alınacak olursa, Almanca'da "macht"[9], İngilizce'de "power"[10] kelimelerinin "güç" anlamına geldikleri görülür. Fakat "iktidar" kelimesinin de "macht" ve "power" olarak kullanılması beraberinde güç ve iktidar kavramlarının aynı anlamlara mı, yoksa farklı anlamlara mı sahip olduğu tartışmalarını getirir.

Kavramların Türkçe'deki karşılığına bakıldığında Türk Dil Kurumu'nun "iktidar"ı; bir işi yapabilme gücü, erk, kudret; bir işi başarabilme yetki ve yeteneği; devlet yönetimini elinde bulundurma ve devlet gücünü kullanma yetkisi ve bu yetkiyi elinde bulunduran kişi ve kuruluşlar şeklinde tanımladığı görülmektedir. "Güç" kavramı da TDK'da; ağır ve yorucu emekle yapılan, çetin, müşkül, efor, kolay karşıtı; zorlukla; fizik düşünce ve ahlak yönünden bir etki yapabilme veya bir etkiye direnebilme yeteneği, kuvvet; yeterliliğini ve güvenilirliğini kanıtlamış kimse gibi tanımlarda karşılığını bulmaktadır.[11] Bu tanımlarda da görüldüğü gibi Türkçe karşılıklarında da belirli noktalarda iktidar ile güç kavramı iç içe geçmektedir.

Güç ve iktidar ile ilgili çalışmalara bakıldığında bu konuda oldukça farklı yaklaşımlar olduğu görülmektedir. Örnek verilecek olursa, yaklaşımlardan bir tanesi iktidarda bir buyurma-boyun eğme, emir-onay ilişkisi, güçte ise fiziksel veya farklı birçok unsurdan kaynaklanan eşitsiz bir duruma boyun eğme olduğunu ileri sürer.[12]

---

[9] Almanca Sözlük, "Macht", (Çevirimiçi) http://www.almancasozluk.net (Erişim Tarihi: 21.10.2013).
[10] Helen Warren, "Power", **Oxford Türkiye Sözlük İngilizce-Türkçe**, Oxford, 15. B., Oxford University Press, 2010, s. 489.
[11] Türk Dil Kurumu, "İktidar, Güç", **Güncel Türkçe Sözlük**, (Çevirimiçi) http://www.tdk.gov.tr (Erişim Tarihi: 21.10.2013).
[12] Halis Çetin, "Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşruiyeti-Meşruiyetin İktidarı", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 58, Sayı 3, 2003, s. 65.

1.1.2. İktidar ve Otorite Kavramları

İktidar, siyasette güç ile eş anlamlı olarak kullanılırken, çoğu zaman otorite ile iktidarın da eşanlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak, yine de bir hükümet görevlisi için otoritesini kullanamadığı söylendiği zaman otorite ile iktidar farklı anlamlarda kullanılmış olur. İngilizcede "otorite" (authority) kelimesinin kökeni "yazar"dır (author); bu durum da otoritenin bir çeşit üretkenliği çağrıştırdığı şeklinde yorumlanmaktadır. Ancak "otoriter" kelimesinin, baskıcı bir kişiyi ya da sistemi tanımlamakta kullanıldığına da dikkat çekilmektedir.[13] Bu kapsamda Max Weber'in iktidar ve otorite kavramlarına yüklediği anlamlar incelenecektir.

Çalışmalarında gücü (macht) iktidar anlamında kullanan Weber'de[14] iktidar, insanları itaat etmeye ve arzu etmedikleri şeyleri yapmaya zorlayabilmedir. Başka bir ifadeyle, toplumsal bir ilişki olan iktidar, bir kişinin ya da grubun diğerlerinin davranışlarını kontrol etmesidir. Bu ilişki, büyük ve küçük grupları kapsadığı gibi aile üyeleri gibi yakın ilişkileri de kapsayabilir.[15]

Weber, iktidarı meşru ve meşru olmayan iktidar olarak ikiye ayırmış ve bu kapsamda otoriteyi de kurumsallaşmış ve yönetilenler tarafından benimsenen meşru iktidar şeklinde tanımlamıştır.[16] Ona göre insanlar, yetkisinin meşru olduğunu düşünmedikleri kişilere itaat etmezler. Bu bağlamda Weber'de bir toplumun otorite duygusu, insanlar yöneticilerine gönüllü olarak itaat ettikleri zaman oluşur.[17]

Weber, otoriteyi geleneksel, yasal ve karizmatik otorite olmak üzere üç meşru otorite şeklinde ele alır. Otoritenin kaynağının gelenekler olduğu geleneksel otoritede, otorite kişilere miras yoluyla geçer. Otoriteyi elinde bulunduranlar kutsaldır, bu kişiler efendidir ve bu sistemde kanunlara değil efendilere itaat edilir.

---

[13] Richard Sennet, **Otorite**, Çev. Kamil Durand, İstanbul, 2. B., Ayrıntı Yayınları, 2005, s. 26.
[14] Gümüş, **a.g.m.**, s. 74.
[15] Veysel Bozkurt, **Değişen Dünyada Sosyoloji: Temeller Kavramlar Kurumlar**, İstanbul, 3. B., Aktüel Yayınları, 2005, s. 214.
[16] **A.e.**, s. 215.
[17] Sennet, **a.g.e.**, s. 30.

Bu kişilerin verdiği emirlerin meşruluğu, emirlerin geleneklere uygun olup olmamasına bağlıdır.[18]

Yasal-rasyonel otorite, kuralların yasallığına ve bu kurallara göre yönetimi elinde tutanların emir verme hakkına inanmaya dayanır. Bu yaklaşımda, otorite bir lider ya da patronun yaptıklarına bağlıdır. Bu otoritenin gerekçeleri açıklanabilir ve iktidarı elinde tutan herkes için bu gerekçeler geçerlidir. Geleneksel otorite miras yoluyla geçerken, burada görevin gerektirdiği niteliklere sahip herkes o göreve gelme hakkına sahiptir.[19]

Örnek olarak Hz. İsa'yı ve Hz. Muhammed'i[20] gösterdiği karizmatik otoritenin, bir kişinin kutsallığına, kahramanlığına ya da örnek alınacak niteliklerine dayandığını ifade eden Weber, bu otorite türünde lidere tam teslimiyet ile bağlanıldığını savunur. Geleneklere tamamen karşıt şekilde de gelişebilen bu otoritede önemli olan, karizmatik liderin olağanüstü niteliklerine inanan geniş halk kitlelerinin varlığıdır.[21] Burada otorite altındakiler, kendilerinde eksik ve işlemez halde olanı otorite figürünün tamamlayacağına ve işler duruma getireceğine inanırlar.[22]

İktidar ve bürokrasi kavramlarını birlikte ele alan ve kendinden önceki düşünürlerden farklı bir iktidar ve bürokrasi yaklaşımı geliştiren Weber için, siyasal iktidar ve bürokrasi modern toplumun sosyo-ekonomik yapısına hâkim olan gerçek toplumsal güçlerin belirtileridir.[23] Bu noktada belirtmek gerekir ki, Weber'den önce bürokrasi, devlet bürokrasisiyle yani devletin günlük formaliteleriyle aynı anlamda kullanılıyordu. Fakat, Weber'in bürokrasi çalışmalarının da özellikle devletle ilgili olmasına rağmen, kavramın burada daha geniş bir anlam kazanarak büyük ölçekli örgütlenmelerle de ilişkili hale geldiği ifade edilir.[24]

---

[18] Bozkurt, **a.g.e.**, s. 216-217.
[19] Sennet, **a.g.e.**, s. 29.
[20] **A.e.**, s. 30.
[21] Bozkurt, **a.g.e.**, s. 217-218.
[22] Richard Sennet, **Yeni Kapitalizmin Kültürü**, Çev. Aylin Onacak, İstanbul, 2.B., Ayrıntı Yayınları, 2011, s. 42.
[23] Berberoglu, **a.g.e.**, s. 37-42.
[24] Anthony Giddens, **Sosyoloji: Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş**, Çev. Ülgen Yıldız Battal, Ankara, 3. B., Siyasal Kitabevi, 2010, s. 80.

Bürokrasiyi güç ilişkilerinin toplumsallaştırılmasını sağlayan bir araç olarak gören Weber, bu aracın bürokrasiyi denetleyenler için birinci derecede öneme sahip olduğunu ve bir kere tam olarak kurulduktan sonra kolay kolay ortadan kaldırılamayacağını savunur.[25]

Weber, bürokrasinin yüksek uzmanlaşma, otoritenin katı hiyerarşisi, kurallara bağlılık, sıkı kontrol gibi temel unsurlarının zamanla "akılcılığın demir kafesi" olarak adlandırdığı bir duruma yol açacağını belirtir.[26] Ona göre, hali hazırda akılcı olan zamanla daha da akılcı hale gelmesinden ve toplumun daha büyük kesimlerine egemen olmasından korktuğunu ifade ettiği bürokratik sistemler, insanların içine hapsedildiği ve temel insanlıklarının kabul edilmediği bir kafestir.[27]

1.1.3. Güç ve Hegemonya İlişkisi

Hegemonya kavramı, zor kullanımına karşıt bir şekilde rızayı inşa etmek şeklinde anlaşılır. Yönetici grubun, siyasal projelerin ve toplumsal ittifakların oluşturulması yoluyla liderliği için rızayı elde etmesi gerektiği iddiasını içeren hegemonya, en basit ifadeyle hâkim grubun hakimiyet altındakiler üzerinde rızanın sağlanması ve liderliğin uygulanmasıyla ilgilidir.[28]

TDK'nın hegemonya tanımına bakıldığında ise, rıza unsuruna değinilmediği ve baskının vurgulandığı görülmektedir. Tanım aşağıdaki şekildedir:

> "1. Bir devletin başka bir devlet üzerindeki siyasal üstünlüğü ve baskısı. 2. Bir kişinin başka bir kişi üzerindeki üstünlüğü ve baskısı."[29]

---

[25] Memet Zencirkıran, "Örgüt ve Yönetim Kuramları", **Örgüt Sosyolojisi**, Ed. Memet Zencirkıran, Bursa, Dora Basım Yayın, 2012, s. 10.
[26] **A.e.**, s. 12.
[27] George Ritzer, **Toplumun McDonaldlaştırılması: Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme**, Çev. Şen Süer Kaya, İstanbul, 2. B., Ayrıntı Yayınları, 2011, s. 51.
[28] Gökhan Demir, Ali Yalçın Göymen, "Antonio Gramsci'nin Organik Bütünlük Anlayışı Çerçevesinde Devrimi Yeniden Düşünmek", **Praksis**, Sayı 27, 2011, s. 97.
[29] Türk Dil Kurumu, "Hegemonya", **Güncel Türkçe Sözlük**, (Çevirimiçi) http://www.tdk.gov.tr (Erişim Tarihi: 30.10.2013).

Hegemonya tanımlamalarında vurgu noktasının değiştiği görülmekte, bu bağlamda kavram, alanda önemli çalışmaları olan Antonio Gramsci'nin hegemonya tanımlamaları kapsamında açıklanmaya çalışılacaktır.

Hegemonya kavramının, siyaset ve ideoloji ile ilgili düşüncelerinin örgütleyici odak noktası olduğunu belirten Gramsci, hegemonyayı siyasal, kültürel ve toplumsal otorite olarak kavramlaştırır.[30]

Gramsci'nin çalışmalarında kilit konumda olan hegemonya kelimesi genelde, yönetici bir gücün hâkimiyeti için hükmettiği kişilerin rızasını alma şekli anlamında kullanılmıştır. Ayrıca, hegemonyanın zaman zaman hem rıza hem de baskı anlamında kullanıldığı da görülmektedir.[31]

Hegemonya çözümlemesinde Gramsci, iktidarın öznelere dışsal, zora dayalı ve devletin kurumsal özelliklerinden türetilen tanımlar yerine, ideolojik süreçlerde zihinlerde kurulan ve onaya dayalı niteliklerini vurgulayan çözümlemelerin önünü açmıştır.[32] Ancak Gramsci'nin hegemonyayı, kesinlikle rızanın örgütlenmesinin zora dayanmayan (ideolojik) yanlarına işaret etmek için mi, yoksa rıza sağlamanın zora dayanan ile zora dayanmayan biçimleri arasındaki ilişkiyi açıklamak için mi kullandığının açık olmadığı da belirtilmektedir.[33]

Gramsci'nin kuramının temeli, sivil toplum ve devlet arasında kurduğu ilişkiyi hegemonya kavramına bağlamasına dayanır. Bu kuramın temel tezi devlet ile sivil toplum alanının aslında iki farklı iktidar ilişkisine dayalı özelliğidir. Kuramda devletin iktidar alanı zora ve siyasal egemenliğe, yani diktatörlüğe dayalı; sivil toplumun iktidar alanı da onaya dayalı hegemonya şeklinde ele alınmıştır.[34]

Gramsci'de dar ve geniş olmak üzere iki anlamda ele alınan devlet kavramı, dar anlamda doğrudan egemenlikle, yönetimle ve hükümetle özdeştir. Burada kurulu

---

[30] Michele Barrett, **Marx'tan Foucault'ya İdeoloji**, Çev. Ahmet Fethi, Ankara, Doruk Yayımcılık, 2004, s. 79-82.
[31] Terry Eagleton, **İdeoloji**, Çev. Muttalip Özcan, İstanbul, 3.B., Ayrıntı Yayınları, 2011, s. 154.
[32] Serpil Sancar, **İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme**, Ankara, 2. B., İmge Kitabevi Yayınları, 2008, s. 31.
[33] Barrett, **a.g.e.**, s. 80.
[34] Sancar, **a.g.e.**, s. 31-32.

düzenin toplumsal, ekonomik ve siyasi olarak zorla sürdürülmesi söz konusudur.[35] Geniş anlamda devlette ise tanımın içine sivil toplum tanımına bağlanabilecek öğeler girer ve devlet "devlet = siyasal toplum + sivil toplum" formülü ile ifade edilir.[36] Bu tanımda görüldüğü üzere devlet, zor ve rızanın dengeli bir birleşimi olarak görülür ve dolayısıyla devlet, iktidar ve sivil toplum aracılığıyla toplumsal ilişkilere doğru yayılır.

Gramsci'nin geniş anlamdaki devlet tanımında yer alan ve toplumsal onaya dayanan sivil toplum, özel olarak düzenlenmiş kültürel ve ideolojik kurumların yanı sıra, ekonomik ve siyasal alanda etkinlik gösteren özel ve kamusal nitelikli bir dizi kurumu içerir.[37] İdeolojinin yalnızca devletin bir aracı olduğu görüşünden ayrılan Gramsci'ye göre ideoloji, devlet dışındaki bireyin ve grup etkinliğinin alanı olan bu sivil toplumda işlenir ve üretilir. Ona göre, ideolojinin başlıca tasarlayıcıları ve yönetmenleri olan aydınlar da kültürel etkinliği kullanan sivil liderler olarak bu noktada ortaya çıkar.[38]

Hegemonyanın örgütlenmesinde aydınlar ve toplumsal sınıflar arasındaki bağlantıya odaklanan Gramsci, aydınları organik aydınlar ve geleneksel aydınlar olarak iki şekilde ele alır. Bu bağlamda organik aydınları, toplumsal kökenleri, siyasal ve ideolojik eğilimleri, bireysel yetenekler ve becerileri açısından belli bir toplumsal sınıf ile bağlantı halinde olan aydınlar olarak tanımlar.[39] Gramsci, kendi sınıflarının bilincini, ideolojisini, siyasal, toplumsal ve ekonomik alanda dile getiren organik aydınların, ideologların yanı sıra siyasal eylemciler, sanayi teknisyenleri, siyasal iktisatçılar, hukuk uzmanları ve daha başkalarından oluştuğunu savunur.[40]

Geleneksel aydınları da, kendisini toplumsal sınıfların dışında ve onlardan bağımsız gören, kendisine özgü değerleri, düşünceleri ve davranış kalıpları olan ya

---

[35] Demir, Göymen, **a.g.m.**, s. 99.
[36] Antonio Gramsci, **Hapishane Defterleri: Felsefe ve Politika Sorunları**, Çev. Adnan Cemgil, İstanbul, 6. B., Belge Yayınları, 2011, s. 329.
[37] Hüsnü Aksoy, **Devlet ve Demokrasi: Egemenlik-Hegemonya-İdeoloji**, İstanbul, Yön Yayıncılık, 1994, s. 158.
[38] Michael Freeden, **İdeoloji**, Çev. Hakan Gür, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2011, s. 33.
[39] Aksoy, **a.g.e.**, s. 163.
[40] Eagleton, **a.g.e.**, s. 162.

da kendisini bu duruma inandıran aydınlar şeklinde tanımlar.[41] Kendilerine hayat veren üretim tarzının yok olmasına rağmen varlıklarını sürdüren geleneksel aydınlara örnek olarak din adamlarını, yazarları, filozofları ve ressamları vermektedir.

Aydınları, sınıf çatışmasının ideolojik düzeyde yürütüldüğü alanda önemli aktörler olarak gören Gramsci, hegemonik süreci geleneksel aydınları egemen bloktaki temellerinden koparmayı ve işçi sınıfının organik aydınları dediği aydınları geliştirmeyi gerektiren bir süreç olarak görür.[42]

Sivil toplum terimini kullanımı açısından Gramsci, terimin merkezi unsurlarını kilise, sendikalar, masonlar ve çok çeşitli diğer kurumlar olarak sıralamıştır. Fakat bunlara kamusal eğitim sisteminin, adalet sisteminin ve polisin dâhil edilmesi, bu türden kurumların ve kilisenin hem devlet hem de sivil topluma ait görünmesinden dolayı konunun anlaşılmasında karışıklığa ve karmaşaya neden olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir.[43]

1.1.4. Devletin Baskı Aygıtları ve İdeolojik Aygıtları

Güç kavramını ve uygulanışını daha anlaşılır kılmak için, kavram ile bağlantılı çeşitli görüşlere yer vermek gerekmektedir. Bu bağlamda Louis Althusser'in devlet yaklaşımı incelenmeye çalışılacaktır.

Althusser'in kuramı, egemen sınıf iktidarının devletin baskı aygıtları aracılığıyla kuruluşu ile devletin ideolojik aygıtları aracılığıyla kuruluşu arasında yapmış olduğu ayrıma dayanır.

Althusser'de devlet, iktidarı elinde tutan sınıfın iktidarını sürdürebilmek için diğer toplumsal sınıflara uyguladığı baskı aracıdır. Althusser, devlet teorisini geliştirmek için devlet aygıtı ile devlet iktidarının birbirlerinden ayrılması gerektiğini belirtir. Bunun için de Devlet'in (Baskı) Aygıtının yanında olan fakat onunla

---

[41] Aksoy, **a.g.e.**, s. 163.
[42] Barrett, **a.g.e.**, s. 81.
[43] Peter Ives, **Gramsci'de Dil ve Hegemonya**, Çev. Ekrem Ekici, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2011, s. 186.

karıştırılmaması gereken ve adına Devletin İdeolojik Aygıtları adını verdiği kavramın gerçekliğinin göz önüne alınması gerektiğini ifade eder.[44]

Althusser'e göre Devletin İdeolojik Aygıtları (DİA'lar), Devletin (Baskı) Aygıtıyla aynı şey değildir. Marksist kuramda devlet aygıtı hükümet, yönetim, ordu, polis, mahkemeler, hapishaneler vb. kapsarken, Althusser'de bunlar devletin baskı aygıtını oluşturur. Ancak belirtmek gerekir ki, buradaki baskı kelimesi, hiç olmazsa en son aşamada söz konusu devlet aygıtının zor kullandığını ifade eder. Althusser, sıralamalarında özel bir anlam olmadığını belirttiği aşağıdaki kurumların DİA'lar olarak kabul edilebileceğini belirtir:[45]

"- Dini DİA (değişik Kiliseler sistemi)
- Öğretimsel DİA (değişik, özel ve devlet <<okullar>>ı sistemi)
- Aile DİA'sı
- Hukuki DİA
- Siyasal DİA (değişik partileri de içeren sistem)
- Sendikal DİA
- Haberleşme DİA'sı (basın, radyo-televizyon v.b.)
- Kültürel DİA (Edebiyat, güzel sanatlar, spor v.b.)"

Devletin (Baskı) Aygıtı ile DİA'ların aynı şey olmadığını tekrarlayan Althusser, Devletin (Baskı) Aygıtının tamamen kamu alanında yer almasına karşın DİA'ların en büyük bölümünün özel alanda olduğunu söyler. Bunlara örnek olarak kiliseleri, partileri, sendikaları, aileleri ve bazı okulları verir.[46]

Althusser'de DİA'lar ile Devletin (Baskı) Aygıtını ayıran temel fark, Devletin (Baskı) Aygıtının zor kullanarak, DİA'ların ise ideoloji kullanarak işlemeleridir. Ona göre, devletin her aygıtı hem ideoloji hem de baskı ile işler, ancak buradaki ayrım Devletin (Baskı) Aygıtının baskıya tümüyle, fiziki baskı dahil, öncelik verirken ideolojiyi ikinci plana atmasıdır. Althusser, burada örnek olarak ordu ve polisi verir ve bunların hem kendi yeniden üretimlerini sağlamak için hem de dışarıya sundukları değerler ile birlikte ideolojiyi kullanarak işlediklerini belirtir.[47]

---

[44] Louis Althusser, **İdeoloji ve Devletin ideolojik Aygıtları**, Çev. Yusuf Alp, Mahmut Özışık, İstanbul, Birikim Yayınları, 1978, s. 38.
[45] **A.e.**, s. 39.
[46] **A.e.**, s. 40.
[47] **A.e.**, s. 41

Althusser, DİA'larda ise ideolojinin, tamamen öncelik kazandığını savunur. Burada baskıya, en son durumda olsa bile, -fakat yalnızca en son durumda çok hafifletilmiş, gizlenmiş, hatta sembolik bir baskıya- ikincil bir işlev verir. Böylece kiliseler ve okulların özelleşmiş yaptırım, ihraç, seçme vb. yöntemlerle yalnızca kendilerini değil onları takip edenleri de disipline soktuklarını ifade eden Althusser, ailenin ve kültürel DİA'ların da böyle işlediğini ekler.[48]

Althusser'e göre tüm çeşitliliği ve çelişkilerine rağmen ideoloji, yönetici ideolojinin altında, yönetici sınıfın ideolojisi altında, aslında her zaman birliğe sahiptir. Eğer yönetici sınıfın devletin iktidarını elinde tuttuğu ve böylece Devletin (Baskı) Aygıtına sahip olduğu düşünülürse, bu durumda aynı yönetici sınıfın DİA'larda da etkili olduğunun kabul edilmesi gerektiğini savunur. Çünkü ona göre, DİA'larda da gerçekleşen aynı yönetici sınıfın ideolojisidir. Althusser ayrıca, hiçbir sınıfın devletin ideolojik aygıtları içinde ve üstünde hegemonyasını uygulamadan devlet iktidarını sürekli olarak elinde tutamayacağını savunur.[49]

Althusser'e göre aygıtlar arasındaki fark, devletin baskı aygıtının tümüyle baskıya öncelik vererek işlemesine karşın, devletin ideolojik aygıtlarının tümüyle ideolojiye öncelik vererek işlemeleridir.

1.1.5. Özne (Birey) ve İktidar İlişkisi

Güç kavramı ile eş anlamlı olarak kullanılan iktidar kavramını bireyle ilişkisi açısından ve farklı bir yaklaşımla ele alan Michel Foucault'nun görüşleri de konuya farklı bir bakış kazandıracaktır.

Foucault, bilgiden ulaştığı iktidarı, en bölgesel, en yerel biçimleri ve kurumları içerisinde, özellikle iktidarın kendisini düzenleyen ve sınırlayan hukuk kurallarından taşarak ele almak gerektiğini söyler. Bunun sonucunda da iktidarı hukuk kurallarının ötesine uzandığı, kurumların içine yerleştiği, teknikler içerisinde

[48] **A.e.**
[49] **A.e.**, s. 42.

somutlaştığı ve kendine somut, gerekirse şiddet içeren, müdahale araçları sağladığı yerde ele almanın söz konusu olduğunu belirtir.[50]

İktidarı bir bireyin, grubun veya sınıfın ötekiler üzerindeki egemenliği olarak ele almamak gerektiğini ifade eden Foucault, aynı zamanda iktidarın ona sahip olan ve yalnızca onu elinde tutanlarla, ona sahip olmayan ve katlananlar arasında paylaşılan bir şey olmadığının da akılda tutulması gerektiğini söyler ve şöyle devam eder:[51]

> "Sanırım iktidar dolaşımda olan ya da daha doğrusu yalnızca zincir biçiminde işleyen bir şey gibi çözümlenmelidir. Şurada ya da burada yeri belirlenemez hiçbir zaman, hiçbir zaman birilerinin elinde değildir, hiçbir zaman bir zenginlik ya da bir mal gibi sahiplenilemez. İktidar işler. İktidar ağ biçiminde işler ve bu ağ üzerinde bireyler dolaşmakla kalmazlar, sürekli olarak bu iktidara katlanmak ve iktidarı uygulamak durumundadırlar. Hiçbir zaman iktidarın rıza gösteren ya da atıl hedefi olmazlar, her zaman onun aracıları olurlar. Başka deyişle iktidar bireylerden düzgeçiş yapar, onlara uygulanmaz."

Bir başka ifadeyle, Foucault'ya göre iktidar yeri belirlenemeyen, hiçbir zaman birilerinin elinde bir zenginlik ve mal gibi sahiplenilemeyen, sadece dolaşımda olan ve işleyen bir şey olarak çözümlenmelidir.[52] Ona göre birey iktidarın karşısında değildir, iktidarın ilk etmenidir ve aynı zamanda etmeni olduğu ölçüde de aracısıdır.

Foucault, çalışmalarında özne ve iktidarı sarmalayan bir anlamlar kümesi olduğunu ve her şeyi kendi içinde, başı ve sonu olmayan bir hareketle yaratan bir oluş olarak tanımladığı söyleme de yer verir.[53]

Bu bağlamda kapatmacı toplumsal kurumların bireyleri sarmalayarak, onları nasıl üretken ve itaatkâr bedenler haline getirdiğini açığa çıkarmaya çalışan Foucault, modern toplumların kapatma sistemleri olarak hapishaneler, hastaneler, tımarhaneler, kışla ve okullar vb. gibi kurumları gösterir. Foucault, bu kurumların söylemin üretimini, denetimini, seçim ve örgütlenişini belirlediğini savunur. Ayrıca, denetim

---

[50] Michel Foucault, **Toplumu Savunmak Gerekir**, Çev. Şehsuvar Aktaş, İstanbul, 5. B., Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 41.
[51] **A.e.**, s. 43.
[52] Vedat Çelebi, "Michel Foucault'da Bilgi, İktidar ve Özne İlişkisi", **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1, 2013, s. 514.
[53] Sancar, **a.g.e.**, s. 149.

ve tahakküm stratejileri olarak söylemde var olduklarını belirttiği bu kurumların, söylemin iktidar ile ilişkisini belirlediklerini de ekler.[54]

Foucault toplumsal alanı, bir güç ilişkileri çokluğuna; değişken, akışkan, açık uçlu bir güçler etkileşimine göre kavramlaştırır. Ona göre iktidar, özerkliğin aleyhine işleyen dışsal bir sosyal etki değil, somut insani varlık ve sosyal hayatla varlığını devam ettiren güçtür.[55] Burada özellikle vurgulanması gereken nokta, Foucault'nun kendinden önceki yaklaşımlardan farklı olarak iktidara pozitif bir anlam yüklüyor olmasıdır.

İnsanların (özne) dünyada var olan aktif bedenler olduğunu ifade eden Foucault, bu şekilde dünyada bulunmanın tamamıyla ve kaçınılmaz olarak başka güçlerin etkisine ve dönüştürmesine açık olmak anlamına geldiğini söyler. Ayrıca, güçler/iktidarlar sürekli olarak başka güçlere dayatıldığı için, bu dayatmanın başka güçlerin boyun eğdirilmesi ya da evcilleştirilerek aşılmasını gerektirdiğini de ekler.[56]

İnsan (özne) ve iktidar kavramları arasındaki ilişkiyi, aynı anda hem karşılıklı dayanışma hem de mücadele halinde bir ilişki şeklinde açıklayan Foucault'da[57] iktidar, baskı altına almaktan çok biçim verir ve şekillendirir. Ona göre, söylem ancak konuşmanın olduğu yerde var olur[58] ve insanların susması değil konuşması gerekir. Böylece iktidar insanların dilinin altında yatanı çıkarır ve onları disiplin altında tutar. Foucault'da iktidar harekete geçmeyi önlemez, aksine insanların harekete geçmesini sağlamaya çalışır.[59] Çünkü ona göre, iktidar insanları konuşturarak iktidarını yeniden üretir.

---

[54] **A.e.**, s. 112-116.
[55] Christopher Falzon, **Foucault ve Sosyal Diyalog: Parçalanmanın Ötesi**, Çev. Hüsamettin Arslan, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2001, s. 67.
[56] **A.e.**, s. 69-70.
[57] **A.e.**, s. 71.
[58] Michel Foucault, **Bu Bir Pipo Değildir**, Çev. Selahattin Hilav, İstanbul, 8. B., Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 50.
[59] Ali Akay, **Michel Foucault'da İktidar ve Direnme Odakları**, İstanbul, 2. B., Bağlam Yayıncılık, 2000, s. 30.

1.1.6. Üç Ayrı Boyutta Güç Kavramı

Güç kavramına yaklaşımı öne çıkan bir diğer isim de Steven Lukes'tur. Lukes, güç kavramını üç boyutta ele alır ve tek boyutlu güç görüşünü, ancak görünebilir çıkar çatışmaları olan durumlarla ilgili karar alma sürecindeki davranışlarla ilişkili olarak tanımlar.[60] Lukes tek boyutlu güç tanımında davranış, karar verme, konular, gözlemlenebilir açık çatışma ve öznel çıkarlara (siyasi katılım tarafından ortaya konulduğu düşünülen politika tercihleri olarak) odaklanmaktadır.[61]

Weber'in ve Dahl'ın güç tanımlarını tek boyutlu güç görüşünde değerlendiren Lukes, bu boyutta gücü kısaca, birine aksi takdirde yapmayacağı bir şeyi yaptırabilme yeteneği olarak tanımlar. Bu aşamada taraflar arasında çatışma olduğu varsayılır ve gözlemlenebilir davranış ele alınır. Taraflar sahip oldukları kaynaklarla güç stratejileri kullanarak karar verme süreçlerinin çıktılarını etkilemeye ve amaçlarını gerçekleştirmeye çalışırlar.[62]

Davranış odaklı nitelikli eleştiriye yer verilen iki boyutlu güç yaklaşımında odak noktasını gündeme dair karar verme ve kontrol; konular ve potansiyel konular; gözlemlenebilir açık ve gizli çatışma; öznel çıkarlar (politika tercihleri ya da şikâyetler olarak) oluşturur.[63] Karar vermeme olarak da adlandırılan bu boyutta potansiyel tehdit edici konuların karar verme sürecine dâhil edilmemesi durumu vardır. Tehdit edici özelliklerin önceden veya uygulama aşamasında engellendiği bu analizde, gözlemlenebilir çıkar çatışmasının olduğu potansiyel konular ile ilgili karar vermenin engellenmesi söz konusudur. Özetlenecek olursa, iki boyutlu güç yaklaşımında güç sadece bir şey yaptırmayı değil, aynı zamanda yaptırtmamayı da içermektedir.[64]

Lukes tarafından üç boyutlu güç anlayışı olarak nitelenen yaklaşım radikal model olarak da adlandırılmaktadır. Bu yaklaşıma göre formal karar alma sürecinde kullanılan güç, bazı konuları formal karar alma sürecinden uzaklaştıran güç ve

---

[60] Bayraktaroğlu, **a.g.m.**, s. 118.
[61] Lorenzi, **a.g.m**, s. 89.
[62] Yıldırım, **a.g.m.**, s. 52.
[63] Lorenzi, **a.g.m.**, s. 89.
[64] Yıldırım, **a.g.m.**, s. 52.

çatışmayı önleyen güç birbirinden ayrılmalıdır. Bu noktada Lukes gücün genellikle düşünceleri, bilinç ve öncelikleri şekillendirmekte kullanıldığını savunur. Böylece bireylerin başka alternatifleri hayal etmelerinin engellendiği ve bu durumun bireyler tarafından kabul edildiğini belirtir.[65] Ayrıca, bu yaklaşımının odak noktasına iki boyutlu yaklaşımdakilere ek olarak gizli çatışma ve gerçek çıkarları ekler.

Üç boyutlu güç yaklaşımında sahte ve yanlış bir anlaşmanın propagandası ile gerçek çatışmaların engellenmesi söz konusudur. Gözlemlenebilir belirtilerin olmadığı durumda da gücün varlığından söz edilebileceğinin ifade edildiği bu yaklaşımda; A, B'nin çıkarlarını ve isteklerini biçimlendirerek, etkileyerek ve böylece belirleyerek B üzerinde güç uygulamış olur. Bir başka ifadeyle, A (güçlü olan) güç uygulamadan da amacına ulaşabilir. Bu da güçlü olanın sahip olduğu kaynakların niteliği ve niceliğinin değil, karşı tarafın o kaynakları nasıl algıladığının önemli olduğunu gösterir. Bu yaklaşımda vurgulanması gereken başka bir nokta da, güç uygulayanların çıkarları ile dışlananların gerçek çıkarları arasında gizli bir çatışma olduğunun iddia edilmesidir.[66]

1.2. İdeoloji

1.2.1. İdeoloji Kavramının Tarihsel Arka Planı

İdeoloji, Fransız kökenli bir kelimedir. Fransız Aydınlanması'nın bir ürünü olan kavramın kökleri, Ortaçağ dünyasının yıkılmasıyla Batı Avrupa'da ortaya çıkan genel felsefi sorulara kadar uzanmaktadır.[67] Özellikle Francis Bacon, Etienne Bonnot de Condillac, Adrien Helvetius ve Dietrich Holbach gibi düşünürlerin görüşlerinin kavramın olgunlaşmasında etkili oldukları ifade edilmektedir.[68]

---

[65] Bayraktaroğlu, **a.g.m.**, s. 118.
[66] Yıldırım, **a.g.m.**, s. 52.
[67] David McLellan, **İdeoloji**, Çev. Barış Yıldırım, İstanbul, 2.B., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 4.
[68] Sinan Özbek, **İdeoloji Kuramları**, İstanbul, Notos Kitap, 2011, s. 12.

Bacon, idoller kuramı ile ideoloji kavramını üreten Fransız Aydınlanma geleneğini önemli ölçüde etkilemiştir.[69] Bacon, idol öğretisi ile insan aklını işgal ettiğini ve akılda köklerini saldığını belirttiği putların ve yanlış kavramların gerçeğin insan aklına girmesine engel olduklarını savunmuştur. Ayrıca, bu putlara ve yanlış kavramlara karşı dikkatli olunmadığı sürece bunların gerçekleri de engelleyeceğini vurgulamıştır.[70] Başka bir ifadeyle, Bacon'a göre put ve önyargı anlamını taşıyan ve soy idolleri (idola tribus), mağara idolleri (idola specus), pazar idolleri (idola fori) ve tiyatro idolleri (idola theatri) olarak dört farklı put ve önyargıdan oluşan idoller gerçeği anlamayı engelleyen yanılma kaynaklarıdır.[71]

Fransız Aydınlanması düşünürlerinden Etienne Bonnot de Condillac görüşleri ile ideoloji kavramının ortaya çıkmasında etkili olan düşünürlerden bir diğeri olarak anılmaktadır. Özellikle Antonie Destutt de Tarcy'nin çalışmalarında derin etkileri olduğu vurgulanan Condillac, insanların dünyayı algılamalarında dış duyumu (sensation) temel alır ve iç duyumun (reflection) dış duyum tarafından oluşturulduğunu savunur.[72]

Condillac, insanların yalnızca dıştan gelen etkileri algıladıklarını ve bu etkilerden birinin diğer duyumları geride bıraktığı noktada da dikkatin ortaya çıktığını söyler. Ayrıca, dikkatin insanların duyumlar arasında ayrım yapmasını sağladığını, bu ayrım kelimelerle simgeleştirildiğinde dilin ortaya çıktığını belirtir ve dilin ne kadar rasyonel kullanıldığına bağlı olarak da dıştan gelen etkilerin o kadar doğru algılanabileceğini vurgular.[73]

Görüşleri ile ideoloji kavramının olgunlaşmasında etkili olan bir başka isim de Helvetius'tur. Fikirlerin içinde yaşanılan toplumun zorunlu sonuçları olduğunu ifade eden Helvetius'a göre, iktidarı elinde tutanlar yasalarla kendi iktidarlarını onaylatmakta ve egemenler de kendi çıkarlarını koruyacağına inandıkları önyargıları sağlamlaştırmaktadırlar. Helvetius, halkın kendi düşünsel güçleriyle bunu

---

[69] McLellan, **a.g.e.**, s. 5.
[70] Özbek, a**.g.e.**, s. 16.
[71] Karl Mannheim, **İdeoloji ve Ütopya**, Çev. Mehmet Okyayuz, Ankara, De Ki Basım Yayım, 2009, s. 78.
[72] Özbek, **a.g.e.**, s. 33.
[73] Şerif Mardin, **İdeoloji**, İstanbul, 15.B., İletişim Yayınları, 2012, s. 23.

kavrayamadığını ve toplumsal yaşamlarının doğal durumu olarak gördüğünü dile getirir. Ancak topluma ne kadar yerleşmiş olursa olsunlar bu egemenlik ilişkilerinin, aşılamaz ve parçalanamaz olmadıklarını, toplumun değiştirilebileceğini de eklemektedir.[74] Helvetius'un bu yaklaşımı, eğitim yoluyla toplumu değiştirmeyi amaçlayan anlayışlara bir hazırlık olarak yorumlanmaktadır.

Yöneticilerin önyargılarla ve yanılsamalarla bağlantısını çözümlemeye çalışan Holbach da, ideoloji üzerinde etkisi olan düşünürlerden bir diğeridir. Holbach, bir kere yaygınlaşmış düşüncelerin öylece kalmasının egemenler açısından uygun olduğunu ve iktidarın sağlamlaştırılması için gerekli olan önyargı ve yanılgıların üzerinde çok fazla düşünülmeden halka zorla kabul ettirildiğini vurgulamaktadır.[75]

18. ve 19. yüzyıldaki devrimlere kadar dünyanın anlamını tanımlamakta egemen üslup olan dinin[76], kralın ve dinin gücünün yüz yıl önce önemli ölçüde sınırlandırıldığı İngiltere'deki gibi birleştirici bir unsur olma özelliğine, mutlak monarşi ve otoriter bir kilise yönetimi ortaklığında olan Fransa'da rastlanılmamaktadır. Dolayısıyla Bacon için birleştirici olan din, Fransız Aydınlanması düşünürleri için toplumun rasyonel bir düzene kavuşması önündeki ana engel olarak görülmekteydi.[77] Bu yaklaşım, önemli Fransız düşünürleri Helvetius ve Holbach'da eleştirilerin din ve devlet ilişkileri etrafında şekillenmesinde açıkça görülmektedir.

1.2.2. İdeoloji Kavramı

İdeoloji ile ilgili tartışmaların en önemli sorunu olarak, bu kavramla ilgili yerleşik ve üzerinde hemfikir olunmuş bir tanımın bulunmaması gösterilmektedir.

---

[74] Özbek, **a.g.e.**, s. 26-28.
[75] **A.e.**, s. 29.
[76] Göran Therborn, **İktidarın ideolojisi İdeolojinin İktidarı**, Çev. İrfan Cüre, Ankara, Dipnot Yayınları, 2008, s. 50.
[77] McLellan, **a.g.e.**, s. 5.

İdeoloji, bütün sosyal bilimlerin en kaygan kavramı olarak tanımlanmakta ve buna gerekçe olarak da ideolojinin, en temel fikirlerin dayanaklarını ve geçerliliğini sorguladığı gösterilmektedir. Bu nedenle de kavramın özü itibariyle tartışmalı olduğu ve tanımı ve kullanımı ile ilgili ciddi anlaşmazlıkların olduğu belirtilmektedir.[78]

Şimdiye kadar hiç kimsenin tek ve yeterli bir ideoloji tanımı yapamadığının vurgulandığı bir başka yaklaşıma göre, bu durum bu alanda çalışanların herhangi bir eksikliğinden değil, ideoloji kavramının kullanışlı fakat birbiriyle bağdaşmayan birçok anlamının olmasından kaynaklanmaktadır.[79]

Başka bir yaklaşıma göre de, ideoloji terimiyle ilgili sorunlardan biri terimi kullananların önemli bir kesiminin terime kesin, yararlı ve aydınlatıcı bir anlam kazandırmaktan kaçınmalarıdır.[80]

Her bir ideoloji tanımının kendi tarihsel dönemi ile yoğrulduğunu ve bugün genel bir ideoloji tanımı yaparak kavramı sıkıştırmanın yararlı olmayacağının ifade edildiği yaklaşıma göre ise, önemli olan şey her bir tarihsel dönemde neyin değerli neyin işe yaramaz olduğuna karar verilmesidir.[81]

İdeoloji kelimesine zaman içerisinde farklı anlamlar yüklendiğini Türk Dil Kurumu'nun aşağıdaki tanımlamalarında da görmek mümkündür. TDK'nın güncel ideoloji tanımlamaları aşağıdaki şekildedir:[82]

> "1.Siyasal ve toplumsal bir öğreti oluşturan, bir hükümetin, bir partinin, bir grubun davranışlarına yön veren politik, hukuki, bilimsel, felsefi, dini, moral, estetik düşünceler bütünü,
> 2.Terimin yaratıcısı Destutt de Tracy'ye göre ideoloji, "ideler bilimi"dir, ideler (geniş anlamıyla bilinç olaylarını), idelerin niteliklerini, yasalarını, gösterdikleri anlamlarla bağlantılarını ve köklerini inceler,
> 3.(Küçültücü anlamda) Gerçekliği olmayan, soyut düşüncelere dayanan kuram,
> 4.Kendine özgü verilere dayanarak geliştiğini sanan, gerçekte ise toplumsal ve ekonomik olayların dile gelişi olan, ancak bunun bilincinde olmayan, hiç değilse bu toplumsal olayların kendisini belirlediğini hesaba katmayan kuramsal düşünce. Bu anlam özellikle Marksçılarda çok kullanılır; onların diliyle, bir çağın, bir toplumun düşünceler (ideler) dünyası, bilinç yapısı toplumsal-ekonomik ilişkilerin ürünüdür, idelerle ilgili üstyapısıdır."

---

[78] **A.e.**, s. 1.
[79] Eagleton, **a.g.e.**, s. 17.
[80] Freeden, **a.g.e.**, s. 11.
[81] Eagleton, **a.g.e.**, s. 17.
[82] Türk Dil Kurumu, "İdeoloji", **Büyük Türkçe Sözlük**, (Çevirimiçi) http://www.tdk.gov.tr (Erişim Tarihi: 02.10.2013).

Önemli Türk düşünürlerinden Cemil Meriç, "Bu Ülke" adlı kitabında ideoloji ile ilgili düşüncelerini aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:[83]

> "İdeolojiler, uçurumları aydınlatan hırsız fenerleri… insan zekası, tecrübelerini ideolojilerde sergilemiş. İdeolojiye düşmanlık tek izm'e teslimiyettir… İdeolojiler siyaset dünyasının haritaları. Haritasız denize açılınır mı? Ama harita tehlikeli bir yolculukta tek kılavuz olamaz. Pusulaya da ihtiyaç var. Pusula: Şuur. Tarih şuuru, milliyet şuuru, kişilik şuuru. İdeolojilerin peşine takılanlar pusulasızdırlar. Gemi ya kayalara çarptı, ya batağa saplandı. İdeolojilerin ışığına göz yumanları sloganlar yönetir."

Parçada görüldüğü üzere Meriç, ideolojisiz olunamayacağını fakat bilincin kullanılmadığı bir ideolojinin de yetersiz ve yönlendirilmeye açık olacağını ifade etmektedir.

Bu tanımlamalarda görüldüğü üzere, ideoloji kavramının anlamı ile ilgili bir görüş birliğine varılamamıştır. Bu bağlamda kavramının zamanla oluşan ve günümüzde kullanılan tanımlarından bir kısmını burada vermek konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

İdeoloji kavramının zamanla oluşan güncel tanımlarından bazıları aşağıdaki şekildedir: Toplumsal yaşamda anlam, gösterge ve değerlerin üretim süreci; belirli bir toplumsal grup veya sınıfa ait fikirler kümesi; egemen bir siyasi iktidarı meşrulaştırmaya yarayan fikirler; egemen bir siyasi iktidarı meşrulaştırmaya hizmet eden yanlış fikirler; toplumsal çıkarlar tarafından güdülenen düşünme biçimleri; bilinçli toplumsal aktörlerin kendi dünyalarına anlam verdikleri ortam; eylem amaçlı inançlar kümesi.[84]

1.2.3. İdeoloji Kavramının Anlam Dönüşümü

Zaman içerisinde olumlu ve olumsuz birçok anlamda kullanılan ideoloji kavramı ile ilgili çok sayıda tanımlama olması nedeniyle kavramın anlam dönüşümü, literatürde ağırlıklı olarak ele alındığı çerçevede incelenecektir. Bu kapsamda, öncelikle kavramı modern anlamı ile kullanan ilk isim olan Antonie Destutt de Tracy'nin ideoloji yaklaşımı ele alınacak, ardından kavrama olumsuz bir anlam

[83] Cemil Meriç, **Bu Ülke**, İstanbul, 35. B., İletişim Yayınları, 2010, s. 95.
[84] Eagleton, **a.g.e**., s. 18.

yükleyen Karl Marx'ın ideoloji yaklaşımı ve onun ardından da kavramı olumlu ve olumsuz anlamda ele alan diğer düşünürlerin görüşleri incelenecektir.

1.2.3.1. Antonie Destutt de Tracy'de İdeoloji

Başlangıçta "doğru düşünme" bilimine verilen ad olan ideoloji, insan zihninde fikirlerin belirmesinin nesnel olarak incelenebileceğini, böylece istenirse doğru düşünceleri düşündürmenin mümkün olduğunu iddia eden ve ideologlar olarak bilinen bir grup düşünür tarafından kullanılmıştır.[85]

Aydınlanma düşünürlerinin oluşturduğu ideologlar, 1789 Fransız Devrimi'nin düşünsel öncüleriydi. Bu bağlamda, ideoloji kavramı da modern anlamda ilk kez Fransız Devrimi'nin hemen ertesinde 1797 yılında, bir Aydınlanma düşünürü olan Antonie Destutt de Tracy tarafından kullanılmıştır.[86]

Tracy, bu kavramı Yunanca "idea" sözcüğü ile "logos" sözcüklerini birleştirerek oluşturmuştur. "İdea", Yunanca görmek anlamına gelen "idein" sözcüğünden türemiş ve "gerçeklikler" anlamına gelirken, "logos" kelimesi de "bilgi" anlamına gelmektedir. Tracy, ideoloji kavramını "düşünceyi inceleyen bilim" yani "fikir bilimi" anlamında kullanmıştır.[87]

Düşüncelerin doğuştan geldiğini reddeden Tracy, bütün fikirlerin fiziksel duyulara dayandığını savunuyordu.[88] Fikirlerle ilgili tutarlı bir çalışma alanı yaratmayı amaçlıyor, düşünce ve eylemi gözlem yoluyla doğrulanabilir bir temele oturtmak ve bu temelden de bir fikirler bilimi çıkarmak istiyordu. Bu yaklaşımı 19. yüzyıl Fransası'ndaki pozitivizmin etkisinde geliştiren Tracy, doğal bir bilimdeki araçlar vasıtasıyla toplumun incelemesinin de mümkün olabileceğini savunmuştur.[89] Burada görüldüğü üzere ideoloji kavramı ilk aşamada, nesnel bir fikir ürünü çağrışımını getirmekteydi.

---

[85] Mardin, **a.g.e.**, s. 22.
[86] McLellan**, a.g.e.**, s. 8.
[87] Faruk Yılmaz, **İdeoloji Kavramı Üzerine**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2011, s. 7.
[88] McLellan, **a.g.e.**, s. 6.
[89] Freeden, **a.g.e.**, s. 11.

Özetlemek gerekirse, Tracy'nin tanımında ideoloji, düşünceler bilimidir ve bu bilim, düşünceleri düşünme eyleminin yasalarını, düşünceleri dile getiren simgeleri ve bunların kaynaklarını inceleyecektir. Bu noktada, tüm bilimlerin düşüncelerden ve düşüncelerin arasındaki çeşitli ilişkilerden oluştuğu fikriyle ideolojiye, bütün diğer bilimlerin üstünde bir konum uygun görüldüğü dikkat çekmektedir.[90]

İdeoloji kavramı, ortaya çıktığı ilk dönemde olumlu bir anlamda kullanılmasına karşın, yaşanan bir takım siyasi değişimlerle birlikte olumsuz bir anlamda kullanılmaya başlanmıştır.

Kavramın ilk olumsuz kullanımına, Napoleon Bonapart'da rastlanılmaktadır. Bonapart, başlangıçta destek verdiği fakat daha sonra otoritesini olumsuz etkilediklerini düşündüğü için desteğini çektiği Fransız Devrimi bilim adamları ve düşünürlerini "ideolog" olarak tanımlamıştır. İdeologların da, siyasi otoriteyi sarsan, insanları teselli buldukları kurgulardan yoksun bırakan tehlikeli insanlar olduklarını ileri sürmüştür.[91]

İdeoloji kavramını olumsuz anlamda kullanan kişilerden bir diğeri de Karl Marx'tır. Marx'tan sonra yapılan ideoloji tanımlamaları ağırlıklı olarak onun tanımlamalarının geliştirilmesi ya da eleştirilmesi üzerinden gerçekleştiği için Marx'ın ideolojiye yüklediği anlamları ayrıca incelemek gerekmektedir.

1.2.3.2. İdeolojinin Karl Marx'ta Kazandığı Olumsuz Anlam

İdeolojiye olumsuz anlam yükleyen Marx'ın ideoloji tanımlamaları, toplumsal bilincin nasıl belirlendiği ya da yanlış bilinç; gerçekliğin yansıması; egemen sınıflar, onların nesnel çıkarları ve bu çıkarları yeniden üretecek düşüncelerden oluşan üç farklı yaklaşım çerçevesinde şekillenmektedir.

Marx'ın ideoloji tanımlamalarına yöneltilen eleştirilerin, ideolojinin zorunlu olarak bir yanılsama ya da çarpıtma olup olmadığı, ekonomik olarak belirlenip

[90] Yılmaz, **a.g.e.**, s. 11.
[91] Eagleton, **a.g.e.**, s. 98-100.

belirlenmediği gibi konulardaki tutarsızlıkları ve vurgu değişikliklerinde birleştiği belirtilmektedir.[92] Bu bağlamda, Marx'ın farklı vurgularının yer aldığı ideoloji tanımlamalarını vermek konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

İdeoloji kavramını açıklamakta farklı bir yol izleyen ve kavramın gelişmesinde etkileri hala devam eden Karl Marx ve Friedrich Engels, "Alman İdeolojisi" adlı eserlerinde ideolojiyi üç farklı açıdan ele almışlardır. Bunlardan ilki, ideolojinin maddi gerçekliğin bir bakıma tersi ya da karşıtı olduğu düşüncesine yol açan aşağıdaki parçadır:

> "Sahip oldukları anlayışları, fikirleri, vb. üretenler insanların kendileridir, ama bu insanlar, sahip oldukları üretici güçlerin belirli düzeydeki gelişmişliğinin ve bu gelişkinlik düzeyine tekabül eden – ve alabilecekleri en geniş biçimlere varıncaya kadar – karşılıklı ilişkilerinin (verkehr) koşullandırdığı gerçek, faal insanlardır. Bilinç, hiçbir zaman bilinçli varlıktan (das bewusste Sein) başka bir şey olamaz ve insanların varlığı, onların gerçek yaşam süreçleridir. İnsanlar ve sahip oldukları ilişkiler tüm ideolojilerinde sanki camera obscura'daymış (insan gözü ya da fotoğraf makinesinin lensleri tarafından oluşturulan ters resim) gibi baş aşağı çevrilmiş bir biçimde görülüyorsa, nesnelerin gözün ağ tabakası üzerinde ters durmalarının onların dolaysız fiziksel yaşam süreçlerinin yansıması olması gibi, bu olgu da, insanların tarihsel yaşam süreçlerine aynı şeyin olmasından ileri gelmektedir." [93]

Freeden, *camera obscura* benzetmesiyle, ideolojinin maddi dünyanın tersine çevrilmiş bir görüntüsü olduğu ve bu görüntünün de kapitalist düzendeki toplumsal ilişkiler tarafından kişileri insanlıktan uzaklaştırma eğilimi taşıdığının kastedildiğini ifade ederek, ideolojinin buradaki görevinin de bu karşıtlıkları gerekli, normal ve uyumlu göstererek düzenlemek olduğunu söyler.[94]

Marx ve Engels'ın bu tanımlamalarının diğer ideoloji tanımlamalarından daha fazla kafa karışıklığına yol açtığı ifade edilmektedir. Bu tanımlamaları çalışmalarının odağını oluşturan işçi sınıfı ile ilgili bir örnek kapsamında daha anlaşılır bir hale getirilebilir. Bu bağlamda örneğin; maddi koşullar işçi sınıfının gerçek çıkarlarını açıkça gösterirken, ideolojide ise bu çıkarlar yukarıda sözü edilen tersine dönmeyle

---

[92] Barrett, **a.g.e.**, s. 13.
[93] Karl Marx, Friedrich Engels, **Alman İdeolojisi (Feuerbach)**, Çev. Sevim Belli, Ankara, 5. B., Sol Yayınları, 2004, s. 45.
[94] Freeden, **a.g.e.**, s. 13

gizemli bir hal alır ve böylece insanlar kendi çıkarlarını, gerçekte olduklarının karşıtı gibi görürler.[95]

Bu noktada belirtmek gerekir ki, parçada bahsedilen tersine dönme ilişkisi "yanlış bilinç" şeklinde yorumlanmış ve Marx'a ait bir tanımlama olarak kullanılmıştır. Ancak McLellan, Marx'ın "yanlış bilinç" kavramını hiç kullanmadığını ve kavramın Engels tarafından dile getirildiğini fakat onun tarafından da fazla kullanılmadığını ifade etmiştir.[96]

İdeolojiden gerçek yaşamın yansıması olarak söz eden Marx'ın ve Engels'in ideolojiyi ele aldıkları bir başka açı da aşağıdaki şekildedir:

> "Gerçek faal insanlardan yola çıkılır ve bu yaşam sürecinin ideolojik yansı ve yankılarının gelişmesi de, insanların bu gerçek yaşam süreçlerinden hareketle ortaya konulabilir. Ve hatta insan beyninin olağanüstü hayalleri (Nebelbildungen) bile deneysel olarak saptanabilen ve maddi temellere dayanan, insanların yaşam süreçlerinin zorunlu yüceltmeleridir. Bu bakımdan ahlak, din, metafizik ve ideolojinin geri kalan kısmı ve bunlara tekabül eden bilinç biçimleri, artık o özerk görünümlerini yitirirler. Bunların tarihi yoktur, gelişmeleri yoktur; tersine, maddi üretimlerini ve maddi ilişkilerini (Verkehr) geliştiren insanlar, kendilerine özgü olan bu gerçek ile birlikte hem düşüncelerini, hem de düşüncelerinin ürünlerini değiştirirler. Yaşamı belirleyen bilinç değil, tersine, bilinci belirleyen yaşamdır."[97]

Marx, insanların maddi (gerçek) ilişkilerini geliştirerek hem düşüncelerini hem de düşüncelerinin ürünlerinin değiştirilebileceğini savunur. Ona göre, yaşamı belirleyen bilinç değil, bilinci belirleyen yaşamdır.

Barrett, Marx ve Engels'in maddi nedenlerin ideolojik görüngüleri belirlediğini belirttikleri ifadelerinin, onların ideoloji konusundaki maddeci tutumlarının en önemli göstergesi olarak yorumlamaktadır.[98]

Marx ve Engels'in ideoloji ile egemen sınıflar arasındaki bağlantıya dikkat çektikleri aşağıdaki parça da ideoloji kavramına üçüncü farklı bakış açılarını göstermektedir:

> "Egemen sınıfın düşünceleri bütün çağlarda, egemen düşüncelerdir; başka bir deyişle, toplumun egemen maddi gücü olan sınıf, aynı zamanda egemen zihinsel güçtür. Maddi

[95] Barrett, **a.g.e.**, s. 14.
[96] McLellan, **a.g.e.**, s. 20.
[97] Marx, Engels, **a.g.e.**, s. 45-46.
[98] Barrett, **a.g.e.**, s. 16.

> üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda, zihinsel üretim araçlarını da emrinde bulundurur, bunlar o kadar birbirinin içine girmiş durumdadırlar ki, kendilerine zihinsel üretim araçları verilmeyenlerin düşünceleri de aynı zamanda bu egemen sınıfa bağımlıdır. Egemen düşünceler, egemen maddi ilişkilerin fikirsel ifadesinden başka bir şey değildir."[99]

Marx ve Engels bu parçada, maddi üretim araçlarını elinde tutan egemen sınıfın, ideolojinin üretildiği zihinsel üretim araçlarını da emrinde tuttuğunu ve bu araçlara sahip olmayanların düşüncelerinin de egemen sınıfa bağımlı olduğunu söylerler. Başka bir ifadeyle onlara göre egemen düşünceler, egemen maddi ilişkilerin fikir olarak ifadesidir.

Marx'a göre hukuk, din, sanat vb. bir başka ve kapsayıcı anlatımıyla ideoloji, sürekli bir biçimde ekonomik kategorilerle birlikte ele alınmalıdır.[100] Marx, "Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı" adlı eserinde bu durumu aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:[101]

> "İktisadi temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı, büyük ya da az bir hızla altüst eder. Bu gibi altüst oluşların incelenmesinde, daima, iktisadi üretim koşullarının maddi altüst oluşu ile – ki, bu, bilimsel bakımdan kesin olarak saptanabilir - , hukuki, siyasal, dinsel, artistik ya da felsefi biçimleri, kısaca, insanların bu çatışmanın bilincine vardıkları ve onu sonuna kadar götürdükleri ideolojik şekilleri ayırdetmek gerekir. Nasıl ki, bir kimse hakkında kendisi için taşıdığı fikre dayanılarak bir hüküm verilmezse, böyle bir altüst oluş dönemi hakkında da, bu dönemin kendi kendini değerlendirmesi gözönünde tutularak, bir hükme varılamaz; tam tersine, bu değerlendirmeleri maddi hayatın çelişkileriyle, toplumsal üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çatışmayla açıklamak gerekir."

Bu parçada, ideolojinin üretimin ekonomik koşullarının maddi dönüşümüne paralel olarak açıklanabileceğini belirten Marx, ideolojiyi insanların yaşadıkları çelişkilerin bilincine vardıkları ve bu bilincin yarattığı bir mücadele içinde konumlandıkları alan olarak tanımlar. Burada ideolojinin, bireylerin kişisel kanaatlerinden ziyade, maddi yaşamın çelişkilerinin oluşturduğu toplumsal bilinç olarak kavranmasının söz konusu olduğu vurgulanır.[102]

---

[99] Marx, Engels, **a.g.e.**, s. 75.
[100] Özbek, **a.g.e.**, s. 52.
[101] Karl Marx, **Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı**, Çev. Sevim Belli, Ankara, 5. B., Sol Yayınları, 1993, s. 23-24.
[102] Sancar, **a.g.e.**, s. 17.

İdeolojinin geçici bir şey olduğunu ve sürekliliğinin ancak onu doğuran sınıf sistemi ayakta kaldığı sürece söz konusu olduğunu belirten Marx'ın[103] ideoloji çözümlemesini, McLellan aşağıdaki şekilde özetlemiştir.

McLellan, Marx'ta bir fikri ideolojik kılan şeyin, toplumsal ve ekonomik ilişkilerin gerçek doğasını gizlemesi ve böylece toplumdaki sosyal ve ekonomik kaynakların eşitsiz dağılımını haklı göstermesi olduğunu belirtir. Ayrıca Marx'ın yaklaşımında, bütün fikirlerin değil, sadece toplumsal çelişkileri gizlemeye yarayanların ideolojik olduğunu ve bütün sınıfların, işçi sınıfı da dâhil ideoloji üretmesinin mümkün olsa da, ideolojiye ideoloji demenin ancak hâkim sınıfın çıkarına hizmet ettiği sürece anlamlı olduğunu ifade eder. McLellan yorumlarına, toplum ve toplumun sınıfsal yapısının da sürekli değişmesiyle, bazı düşüncelerin zamanla ideoloji haline gelmesi ve ideoloji olmaktan çıkmasının mümkün olduğunu da ekler.[104]

1.2.3.3. Lenin, Lukacs ve Mannheim'da İdeolojinin Anlam Dönüşümü

Marx'tan sonra ideoloji kavramını inceleyen düşünürlerin bir kısmının kavrama olumlu anlamlar yükledikleri, bir kısmının da kavramın oluşumunda sadece toplumun ekonomik özelliklerinin değil aynı zamanda psikolojik özelliklerinin de etkili olduğunu ifade ettikleri görülmektedir. Bu kapsamda çalışmanın bu aşamasında, Marx'tan sonra ideoloji kavramının gelişmesinde önemli etkileri olan Vladimir İ. Lenin, Georg Lukacs ve Karl Mannheim'ın ideolojiye ilişkin görüşlerine yer verilecektir.

İdeoloji kavramını olumlu anlamda değerlendiren ve bu konudaki anlayışı doğrudan sınıf mücadelesiyle bağlantılı olan Lenin, kavramı entelektüellerin ve profesyonel ideologların ürettiği bilgi olarak görmekteydi.[105]

---

[103] Andrew Heywood, **Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş**, Çev. Ahmet Kemal Bayram, İstanbul, 2. B., Adres Yayınları, 2010, s. 22-23.
[104] McLellan, **a.g.e.**, s. 15.
[105] Barrett, **a.g.e.**, s. 39.

Lenin ideolojiyi, bir yandan iktidar olanların iktidarlarını nasıl sürdürdüklerini, diğer yandan da bu iktidarın nasıl yıkılabileceği ve yeni bir iktidarın nasıl oluşturulabileceğine bağlı olarak ele almaktaydı. Kısaca belirtilecek olursa, Lenin siyasi bir lider olarak ideoloji kavramını, hedefine ilerlerken önüne çıkan sorunlarla ilişkili olarak kullanmaktaydı.[106]

İdeoloji kavramını olumlu anlamda kullanan ve çalışmalarında ideolojiyi temel başlık olarak alan Lukacs, kavramı şeyleşme, meta fetişizmi ve sınıf bilinci açıklamalarıyla ele almıştır.

Marx'ın meta fetişizmini ele alan Lukacs, insanlar arasındaki ilişkileri metalar arasındaki ilişkiler olarak değerlendirmiştir. Şeyler dünyası insanları, onlardan bağımsız görünen nesnel yasalarla yönetiyordu ve böylece insanların yaşamları onların yerine şekillendiriliyordu. Lukacs'a göre şeyleşme bütünlük kavramıyla ilişkiliydi ve şeyleşmenin sonuçlarından biri de bütünün tüm görünümlerinin parçalanmasıydı. Bunun sonucunda da insanların çevreleriyle ilişkileri zayıflar ve bu durum da burjuvazinin amacına ulaşmasını sağlar.[107]

İdeoloji çalışmasında sınıf bilincine ilişkin açıklamalara da yer veren Lukacs'nın, işçi sınıfı için onların kendi ideolojilerinin asıl hedeflerini gizleyen bir örtü olmadığı, tam tersine hem hedeflerinin hem de silahlarının kendisi olduğu görüşü sınıf bilincine yüklediği anlamı açık bir şekilde ortaya koymaktadır.[108]

Lenin'e göre burjuva ideolojisinin sahip olduğu gücün kaynağı, kendi görüşlerini yayabileceği kurumları kontrol etmesine dayalıyken, Lukacs'a göre proletaryanın ideolojik boyun eğişi esasında kapitalist toplumun ekonomik ve toplumsal örgütlenme biçiminden kaynaklanıyordu.[109]

Marx'tan sonra ideolojiyi inceleyen bir diğer düşünür de Karl Mannheim olmuştur. Mannheim'e göre belirli bir toplumsal düzeni belirleyen temel öğeler Marx'ın öne sürdüğü gibi sadece o düzenin ekonomik özellikleri değildir. Her

[106] Özbek, **a.g.e.**, s. 74.
[107] McLellan, **a.g.e.**, s. 28-29.
[108] Özbek, **a.g.e.**, s.117-118.
[109] McLellan, **a.g.e.**, s. 29.

toplumsal düzenin kendine özgü ve etkin toplumsal etkileşim şekilleri ve dünya görüşleri vardır. Ayrıca, belirli bir sistemin içinden yalnızca o sisteme uyan fikirler değil, her ne kadar potansiyellerini kısmen gerçekleştirebilseler de, farklı her çeşit toplumsal fikrin çıkabileceğini savunur.[110]

Sistemin yapısıyla uyumlu olmayan fikirlerin ideoloji ve ütopyadan oluştuğunu belirten Mannheim ideolojiyi, sistemle uyum halinde olmayan ve vaat ettiklerini tam olarak pratiğe aktaramayan fikirler olarak tanımlar.[111]

Mannheim, "İdeoloji ve Ütopya" adlı çalışmasında ideolojiyi, kısmi ideoloji ve bütünlükçü ideoloji olarak iki şekilde ele almıştır. Kısmi ideoloji kavramı, ifade edilenin reddedilmesine ya da karşıtını psikolojik köklerine inerek doğrudan söylemiş olduğu şeyin yanlış olduğuna ikna etmeye yöneliktir ve daha çok bireyleri kapsar. Bu aşamada insanlar hala yanılsamalarının nedenlerini bulabilirler. Bütünlükçü ideoloji kavramı ise, sadece bireyi değil grubu kapsar ve bu aşamada yanlış olan grup bilinci tek grup üyesi tarafından düzeltilemediği gibi, karşıt gruplar da birbirlerinin yanlış bilinçlerini düzeltemezler. Ona göre, artık her taraf kendi bilincinin eksiksiz olduğunu ve karşıt tarafın bilincinin ise eksik ve dolaylı olduğunu savunur.[112]

Sistemle uygunluk göstermeyen diğer düşünce türü olan ütopyanın da, içinden çıktığı toplumsal gerçekliği değiştirmeye çalışan fikirler olduğunu belirtir.[113] Ayrıca, ideoloji ve ütopyayı birbirinden ayırmanın pratikte oldukça zor olduğunu vurgulayan Mannheim, ikisi arasında işlevsel açıdan ayırt edici bir sınır çizer. Bu noktada ideolojinin, geçmişten hareketle belirlenen toplumsal düzenin meşrulaştırılması ve putlaştırılması olduğunu, ütopyanın ise statükoyu reddeden ve aşan bir nitelikte olduğunu ifade eder.[114]

---

[110] Mardin, **a.g.e.**, s. 57.
[111] **A.e.**
[112] Mannheim, **a.g.e.**, s. 21-22.
[113] Mardin, **a.g.e.**, s.57-58.
[114] Mannheim, **a.g.e.**, s. 21.

1.2.3.4. Organik İdeolojiler ve Keyfi İdeolojiler

Antonio Gramsci, ideoloji kavramını Marx'ın ekonomik indirgemeci yaklaşımından uzaklaştırmaya çalışmış ve diğer birçok düşünür gibi o da kavramı olumlu bir içerikle ele almıştır.

Gramsci, ideolojilerin değerleri gözden geçirildiği sırada yanlışlığa düşülmesinin bir nedeni olarak, ya belirli bir yapı için zorunlu olan üstyapı ya da belirli kişilerin kafalarında keyfi olarak yaratıp ortaya attıkları anlamsız teorilere ideoloji adının verilmiş olmasını gösterir. İdeolojinin bu yerinde olmayan anlamının yaygınlaştığını, bunun da kavramın analizini bozduğunu söyler ve bunun gelişimini de şu şekilde izah eder:[115]

> "(1) Hem ideolojiye yapıdan ayrı bir nitelik verildi, hem de yapıları değiştirenin ideolojiler değil, bunun aksi olduğu ileri sürüldü;
> (2) Bazı siyasal çözüm şekillerinin "ideolojik", yani yapıyı değiştirmek için yetersiz olduğu, oysa değiştireceğine inanıldığı, bunun yararsız, saçma, vb. bir şey olduğu söylendi;
> (3) Sonra da, bütün ideolojilerin "görünüşten" ibaret yararsız, saçma vb. olduğu hükmü verildi."

Bundan dolayı, tarih açısından organik, belirli bir yapı için zorunlu olan ideolojiler ile keyfi, rasyonalist ve kasıtlı ideolojiler arasında ayrım yapmak gerektiğini belirtir. Tarih açısından zorunlu olmaları dolayısıyla organik ideolojilerin bir gerçekliği olduğunu ve bunun da psikolojik bir gerçeklik olduğunu söyler. Organik ideolojilerin insan yığınlarını örgütlediğini; insanların harekete geçecekleri, durumlarının bilincine erecekleri, savaşacakları zemini hazırladıklarını; keyfi olanların ise bireysel hareketlerden, polemiklerden başka bir şey meydana getirmediğini ifade eder. Ancak keyfi olanların da tamamen faydasız olmadığını, çünkü hakikate karşı çıkan ve onu pekiştiren bir hata rolünü oynadıklarını vurgular.[116]

---

[115] Gramsci, **a.g.e.**, s. 81-82.
[116] **A.e.**, s. 82.

Gramsci'de ideoloji maddi temeli olan toplumsal pratikler içinde var olan bir pratik türüdür. İdeoloji burada, durağan tanımından kurtularak toplumda her gün çeşitli şekillerde yaşanan pratiğin bir parçası haline gelir.[117]

1.2.3.5. Yapının Özne Üzerindeki Etkisi Olarak İdeoloji

Çalışma kapsamında ideoloji yaklaşımına yer verilecek son düşünür olan Althusser, ideolojinin yapısı ve işleyişi ile ilgili genel fikirlerini anlatabilmek için biri olumlu biri olumsuz olmak üzere iki tez ortaya atar. Bunlardan ilkinde, ideolojinin bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla hayali ilişkilerini temsil ettiğini; ikincisinde de ideolojiyi oluşturur gibi görünen tasarım ya da fikirlerin ideal, fikri, manevi değil, ancak maddi bir varoluşu olduğunu ileri sürer.[118]

Althusser ideolojiyi, insanların onunla tarihsel dünyayla ilişkilerini yaşadıkları bir temsiller sistemi olarak tanımlar. İdeolojinin her toplumun organik bir parçası ve toplumların tarihsel yaşamlarında özsel olduğunu belirtir. İnsanların dünyayla ilişkisini yaşamasına vurgu yapar ve ideolojilerin bilinçli inançlarla etkili olmadığını, insana dayatılan yapılar olarak düşünüldüğünü ileri sürer. Ona göre, ideolojiler, algılanan-benimsenen-katlanılan kültürel nesnelerdir ve işlevsel olarak kendilerinden kaçan bir süreçle insanlar üzerinde etkili olurlar.[119]

Güç tanımlamalarında ifade edildiği üzere Althusser'in kuramı, egemen sınıf iktidarının devletin baskı aygıtları aracılığıyla kuruluşu ile devletin ideolojik aygıtları aracılığıyla kuruluşu arasında yaptığı ayrıma dayanır.

Bu bağlamda, ideolojiyi yapının özne üzerindeki etkisi olarak yorumlayan Althusser, ideolojinin insanlara egemen değerleri benimseterek onları sistemle uyumlu hale getirdiğini savunur. İdeoloji, toplumsal bütünlüğün bireysel bilinçler üzerinde oluşturduğu bir şekillenmedir ve bireylerin beynindeki manevi bir varoluş

[117] Sancar, **a.g.e.**, s. 43.
[118] Althusser, **a.g.e.**, s. 61-65.
[119] Barrett, **a.g.e.**, s. 120-121.

olarak tanımlanmamalıdır. Bu açıdan ideoloji, özne tarafından üretilmeyen, fakat özneyi üretendir.[120]

Özetlenecek olursa; Althusser'in yaklaşımında devletin baskı aygıtı olan polis, ordu, mahkeme, hapishane vb. kurumlar esasında zorlama ve şiddet kullanımına uygun olarak işlerken, devletin ideolojik aygıtları olan eğitim kurumları, aile, din, medya araçları, siyasal partiler, sendikalar vb. kurumlar ideolojik onaylama mekanizmalarına bağlı olarak var olurlar.[121]

1.3. Kültür Kavramı ve Bileşenleri

Kültürün insan davranışlarını biçimlendiren bir kavram olduğunu ifade eden Omay, insanın davranışlarının ve zihin yapısının gelişmesinde genetik, biyolojik yapı gibi birçok faktör ile birlikte kültürün de önemli bir yere sahip olduğunu belirtir.[122] Bu bağlamda, bu çalışmanın içeriğini oluşturan güç ve ideolojinin ortaya çıkışı ve gelişiminde de önemli unsurlardan biri olan kültür kavramı ele alınacaktır.

1.3.1. Kültür Kavramı

Kültür kelimesi başlangıçta, bir süreç olarak ürün yetiştirme sürecini (kültürü), hayvan besleme ve yetiştirme sürecini (kültürü) ve insan zihnini yetiştirme sürecini (kültürü) ifade etmek için kullanılıyordu.[123]

Kelimenin TDK'daki ilk karşılığının da yukarıdaki tanımla uyumlu olduğu görülmektedir:[124]

> "Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü, hars, ekin."

---

[120] Sancar, **a.g.e.**, s. 49-50.
[121] **A.e.**, s. 50-51.
[122] Umut Omay, "Kültür- Çalışma İlişkileri", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, , 2006, s. 15.
[123] Raymond Williams, **Kültür**, Çev. Ertuğrul Başer, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993, s. 8-9.
[124] Türk Dil Kurumu, "Kültür", (Çevirimiçi) http://www.tdk.gov.tr (Erişim Tarihi: 14.11.2013).

Bu tanımda "ekin" kelimesi de kültürün karşılığı olarak verilmiştir. Omay, aynı zamanda tarım anlamı da olan kelimenin diğer dillerle birlikte tarımsal bir karşılığının verilmiş olmasının kültürün zihinsel bir ekim işi olduğunu düşündürdüğünü ifade etmektedir.[125] Bu kapsamda kavramın ideoloji ve güç ile ilişkisinin de daha anlamlı bir hal aldığı dikkat çekmektedir.

Kültür kelimesi, daha sonra 18. yüzyıl sonlarında özellikle Almanya ve İngiltere'de belirli bir halkın genel hayat tarzını oluşturan bir ruh yapılanışına veya genelleşmiş bir ruh durumuna verilen ad halini aldı.[126]

İngiliz ve Fransız geleneğinde kültür, uygarlık kavramını da kapsayacak şekilde kullanılırken, Alman geleneğinde kavramlar birbirinden ayrılmış ve kültür ve uygarlık kavramları ayrı ayrı tanımlanmıştır. Uygarlığı, kentli toplumun yarattığı bireysel kültürü tehdit eden maddi gelişme süreci olarak tanımlayan Alman geleneği; kültürün de, insanların üstün yeteneklerini, sanatsal ve bireysel başarılarını ifade ettiğini savunuyordu.[127]

Kültür kavramını uygarlık kavramının anlamlarından ayırt ederek bugünkü anlamıyla kullanan ilk kişi ise Herder'dir.[128] Kavramın ilk açık ve kapsamlı tanımlaması, 1871'de İngiliz antropolog Sir Edward Burnett Tylor tarafından yapılmıştır.[129] Tylor kültürü, bir toplumun üyesi olarak, insanoğlunun öğrendiği ya da kazandığı bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları kapsayan karmaşık bir bütün olarak tanımlar.[130]

Tylor'ın döneminden itibaren kültür kelimesi hızla bilim dünyasının ilgi konusu olmuş ve günlük dile yerleşmiştir. 1950'lerde A. L. Kroeber ve Clyde Kluckhohn yapmış oldukları literatür taramasında 164 farklı kültür tanımının olduğunu saptamışlardır. Yapılan tanımlamaların belirli dönemlerde farklı

---

[125] Umut Omay, **Emeğin Kültür ve Manipülasyon Teorisi**, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2009, s. 8.
[126] Williams, **a.g.e.**, s. 8-9.
[127] Bozkurt, **a.g.e.**, s. 91.
[128] Williams, **a.g.e.**, s. 9.
[129] William A. Haviland, **Kültürel Antropoloji**, Çev. Hüsamettin İnaç, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2002, s. 64-65.
[130] Bozkurt Güvenç, **İnsan ve Kültür**, İstanbul, 10. B., Remzi Kitabevi, 2003, s. 101.

yaklaşımlar içermesi de, kavramın hali hazırda karmaşık olan yapısını daha zor anlaşılır bir hale getirmiştir.[131]

Son dönemde yapılan kültür tanımlarının gerçek davranışla bu davranışın ardında yatan soyut değerler, inançlar ve algılar dünyasını birbirinden ayırma eğiliminde olduğunu ifade eden Haviland, kültürün kabul edilebilir en modern tanımını; toplum üyeleri tarafından hayata geçirildiğinde toplum üyelerinin uygun ve kabul edilebilir gördüğü aralığa uygun düşen davranışlar üreten kurallar ve standartlar bütünü şeklinde yapar.[132]

Kültür kelimesi yerine hars kelimesini öneren Ziya Gökalp de, Alman geleneğinde olduğu gibi, kültür ve uygarlık arasında ayrıma gitmiştir. Uygarlığın (medeniyet) birçok milletin malı olduğunu söyleyen Gökalp, kültürün (hars) ise bir uygarlığın (medeniyet) her millette aldığı özel şekilleri olduğunu ifade eder.[133] Dolayısıyla Gökalp'in kültürü özel, uygarlığı da daha genel bir kapsamda ele aldığı söylenebilir.

Gökalp, uygarlık (medeniyet) ve kültür (hars) arasındaki farkları; uygarlık milletler arası olduğu halde, kültür millidir; uygarlık bir milletten başka bir millete geçebilir, fakat kültür geçemez; bir millet uygarlığını değiştirebilir, fakat kültürünü değiştiremez; uygarlık ekonomik, dini, hukuki ve ahlaki fikirlerin toplamı iken, kültür dini, ahlaki ve sanatsal duyguların toplamıdır şeklinde sıralar.[134]

Kültürün çok geniş bir içeriğe sahip olduğunun vurgulandığı başka bir yaklaşımda da kavram; bir sosyal grup tarafından ortaya konulan, zamanla biriken, bazı kısımları zamanla değişmeye uğrayıp bazı kısımları istikrarını koruyan ve sosyal gurubun cemaat ve cemiyet olmasına göre karmaşıklığı yoğunlaşan veya azalan maddi ve manevi bütün unsurların birlikte oluşturdukları bir bütün olarak tanımlanır.[135]

---

[131] Omay, **Emeğin Kültür ve Manipülasyon Teorisi**, **a.g.e.**, s. 7.
[132] Haviland, **a.g.e.**, s. 64-65.
[133] Ziya Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976, s. 19.
[134] **A.e.**
[135] Mehmet Fikret Gezgin, **Sosyal Yapı Açısından: Genel Sosyoloji – Köy Sosyolojisi İlişkileri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1997, s. 41.

1.3.2. Kültürün Bileşenleri

Kültür değerler, normlar, semboller, dil ve inançlar gibi unsurların etkileşimi sonucunda oluşur.

Kültürün unsurlarının ilk sıralarında yer alan değerler, amaçları ve davranışları belirlerken neyin doğru neyin yanlış olduğunu söyleyen standartlardır. Değerler, toplumsal kontrol ve toplumsal baskının araçları olarak da tanımlanmakla birlikte, dayanışma araçları olarak işlev gördükleri de belirtilir.[136] Değerlere örnek olarak, dini emirlerin uygulanması, meslek adetlerine göre hareket edilmesi, yurtseverlik vb. verilebilir.[137]

Bir diğer önemli unsur olan normlar, belli bir durumda insanların nasıl davranmaları gerektiği konusundaki beklentilerdir. Burada örnek olarak, yurtseverliğin bir değer olduğu, fakat bayrağa saygının bir norm olduğu ve bu norma uyulmadığı takdirde bir yaptırımının olacağı verilebilir. Genellikle yazılı olmamakla birlikte, normların yazılı olabileceği de ifade edilmektedir.[138] Kültür yoluyla bireylere ulaşan değerler ve normlar arasındaki temel fark ise, değerlerin soyut ve genel kavramlardan meydana gelmesi, fakat normların somut ve yol gösterici olmasıdır.[139]

Kültürün bileşenlerinden bir diğerini oluşturan ve belirli bir durum ya da olayı anlamlandıran şeyler olarak tanımlanan sembollerin, bireylere anlam ifade etmekten ziyade anlam yaratma kapasitesi sağladığı belirtilir. Bayrak, marka, amblemin birer örneğini oluşturduğu sembollerin anlamları herkes tarafından aynı şekilde paylaşılmadığı gibi, bu anlamların bireylerin kendi deneyimlerine göre değiştikleri de ifade edilmektedir.[140] Ancak her ne kadar anlamlarının kişiden kişiye değişebilme ihtimali olsa da, semboller kültürün aktarılmasında çok önemli bir rol oynamaktadır.

---

[136] Bozkurt, **a.g.e.**, s. 93-97.
[137] Gerhard Kessler, **Sosyolojiye Başlangıç**, İstanbul, 2. B., İşletme İktisadı Enstitüsü Yayınları No: 69, 1985, s. 113.
[138] Bozkurt, **a.g.e.**, s. 101.
[139] Enver Özkalp, **Sosyolojiye Giriş**, Bursa, 22. B., Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2013, s. 93.
[140] Bozkurt, **a.g.e.**, s. 98-99.

Kültürün unsurlarından bir diğeri de dildir. Önemli dil bilimcilerin başında gelen Ferdinand de Sassure, dilin onun bireysel gerçekleşme hali olarak adlandırdığı sözden ayrı olarak ve toplumsal olandan soyutlanarak incelenmesi gerektiğini söylerken, daha sonraki gelişmelerle birlikte söze verilen önem artmış ve bunun sonucunda da söylem analizi ortaya çıkmıştır. Toplumsalın yeni bir bakış açısıyla ele alınması olan söylem analizi ile birlikte de, dil bir iletişim aracı olmaktan çok toplumsal yaşamın biçimlendiricisi olarak ele alınmaya başlanmıştır.[141] Bu noktada, dilin kültürün oluşumu ve gelişimindeki etkisi de gözler önüne serilmiş olmaktadır.

Toplum ve kültürde olan her şeyin dilde ifadesini bulduğunu söyleyen Güvenç, dilde neler varsa, toplum ve kültürde de onun asılları veya yankıları olduğunu belirtir. Bu noktada kültürün gelişmesiyle dilin, dilin gelişmesiyle de kültürün geliştiğini ve zenginleştiğini ifade eder. Böylece kültür incelenerek dilin, dil incelenerek de kültürün insan üzerindeki etkileri ve sonuçlarının anlaşılabileceğini belirtir.[142]

Mevlana'nın şu sözleri de yukarıda sözü edilen dil ve kültür ilişkisini destekler niteliktedir:[143]

> "Sözle anlatılan şey, yalan bile olsa, kokusu gerçek olduğunu da haber verir, yalan olduğunu da."
> "Yahut da dil, tencerenin kapağına benzer, tenceredeki yemek pişerken kapağını kıpırdatınca kokusunu duyar, ne yemek piştiğini anlarsın."

Kültürün bir başka unsuru da inançlardır. Kültür ve inançlar ilişkisinde, inançlar ile ibadetlerin gerçekleştirilmesiyle toplumsal hayatta birbirini doğuran ve birbirine bağlı birçok şekil ortaya çıkar ve bunun sonucunda da kültür oluşur.[144]

Dışarıdan gelen hiçbir etkiye açık olmayan bir toplumda, dinin ve kültürün gelişiminin birbirinden soyutlanamayacağını belirten Elliot, kültürdeki gelişmenin

---

[141] Sancar, **a.g.e.**, s. 88-106.
[142] Bozkurt Güvenç, **Kültürün ABC'si**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1997, s. 48.
[143] Mevlânâ Celâleddin Rûmî, **Mesnevî-i Şerîf**, Çev. Tâhirü'l-Mevlevî, İstanbul, 4. B., İz Yayıncılık, 2012, s. 1027.
[144] Mehmet Kaplan, **Kültür ve Dil**, İstanbul, 25. B., Dergâh Yayınları, 2009, s. 16.

dinde gelişmeyi mi, yoksa dindeki gelişmenin kültürde gelişmeyi mi etkilediğine ise, kişilerin eğilimine göre karar verilebileceğini ifade eder.[145]

Kültür ve din kavramlarının çeşitli dönemlerde çok fazla iç içe geçtiğini ifade eden Güvenç, bu ilişkinin ne kadar güçlü olduğunu göstermek amacıyla, zaman içerisinde toplumları ve kültürleri inceleyen bazı düşünürlerin bu toplumları ve kültürleri belli başlı dinlere göre sınıflayarak Budist, Hıristiyan ve İslam medeniyetlerinden söz ettiklerini dile getirir.[146]

Burada görüldüğü üzere, değerler, normlar, semboller, dil ve inançlar gibi unsurlar kültürün oluşmasında, gelişmesinde ve değişmesinde ana etkenlerdir. Kültürün bileşenleri olan bu unsurların kültür üzerindeki etkilerine bakıldığında, güç ve ideolojinin ortaya çıkışı ve toplumdaki uygulanışlarında da ne derece etkili oldukları görülmektedir.

[145] T. S. Eliot, **Kültür Üzerine Düşünceler**, Çev. Sevim Kantarcıoğlu, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s. 19-20.
[146] Güvenç, **Kültürün Abc'si**, s. 13.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİNİN GELİŞİMİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ KURAMLARI

Dunlop'a göre endüstri ilişkileri sisteminin ana kuralları, içinde bulunduğu ve işlediği siyasi sistemin ideolojik yapısı tarafından geniş ölçüde etkilenir. Başka bir ifadeyle, politik sistem bir şemsiye olarak kabul edilirse, endüstri ilişkileri sistemi onun altında oluşur ve böylece geniş kapsamlı siyasi sistemin bir alt sistemi olarak ortaya çıkar. Ayrıca, endüstri ilişkileri sisteminde aktör olan tarafların siyasi sistemi etkilediklerini de ekler.[147] Bu kapsamda endüstri ilişkilerinin gelişimi de tarihsel olaylarla paralel bir şekilde ele alınacaktır.

2.1. Endüstri İlişkilerinin Doğuşu ve Gelişimi

2.1.1. Endüstri İlişkileri Kavramı

İşverenler, hükümetler ve onların akademik danışmanlarının çalışma hayatında karşılaşılan pratik sorunlara çözüm bulmak için geliştirdikleri bir kavram olan endüstri ilişkileri, yaygın olarak ilk kez 1912'de ABD'de çalışma hayatıyla ilgili bir komisyonun adı olarak kullanılmıştır. Kavram, endüstri devriminin başladığı İngiltere'de ise ilk kez bundan yaklaşık on beş yıl sonra 1926 yılında kullanılmıştır.[148]

Endüstri ilişkileri ile ilgili, tanımı yapanın bakış açısına bağlı olarak belli bir alana vurgu yapılan, çok sayıda tanım bulunmaktadır. Dolayısıyla yapılan bu tanımların, kuramların ve sistemlerin çokluğu ve farklılığı, kavramın açık ve kesin hatlarla ortaya konulmasını engellemektedir. Ancak genel olarak bakılacak olursa, sanayileşmenin bir ürünü olan ve işçi ve işveren arasındaki bireysel ilişkilerden

[147] Nusret Ekin, **Endüstri İlişkileri**, İstanbul, İşletme İktisadı Enstitüsü Yayınları No: 104, 1989, s. 55-56.
[148] Engin Yıldırım, **Endüstri İlişkileri Teorileri: Sosyolojik Bir Değerlendirme**, Sakarya, Değişim Yayınları, 1997, s. 23.

örgütlü gruplar arasındaki ilişkilere geçişle ortaya çıkan endüstri ilişkileri kavramının, kurumsallaşmış ilişkileri ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir.[149]

Diğer bir tanımda da, endüstri ilişkilerinin işverenler ve işçiler arasındaki gündelik ilişkilerin doğurduğu tüm sorunları içerecek şekilde geniş bir anlama sahip olduğu ve birbirinden ayrılmış üç ayrı ilişki alanını kapsadığı ifade edilmektedir. Bu ilişkiler ise, işçi ve işveren arasındaki bireysel ilişkiler, sendikalar ile işverenler ya da örgütleri arasındaki toplu ilişkiler ve bireysel ve toplu ilişkilerin düzenlenmesinde resmi örgütlerin rolü olarak sıralanmaktadır.[150]

Farklı açılardan ele alınan ve birçok tanımı bulunan endüstri ilişkilerinin başka bir tanımlamasına göre de aşağıdaki unsurlar kavramın anlaşılmasını kolaylaştıracaktır:[151]

- Çalışanlar ile işverenler arasında çalışmadan kaynaklanan bir ilişkinin olması,

- Taraflar arasındaki ilişkinin, üretin sonucu elde edilen artığın ücret ve kâr olarak bölüşümünü içermesi,

- Çalışma koşulları ve kurallarının karşılıklı belirlenmesini kapsaması,

- Burada sözü edilen tüm ilişkilerin kurumsallaşmış olması,

- Çözüm yollarının çatışmacı ve barışçı süreçleri içermesi.

Bu bağlamda, örgütlenmeler ve örgütler aracılığıyla oluşturulan kurumsal ilişkilerin önemli bir yer tuttuğu endüstri ilişkilerinin sendikalar, toplu pazarlık, devletin çalışma hayatındaki rolü ve uyuşmazlıkların çözüm yolları gibi konuları incelediği ifade edilebilir.[152]

---

[149] Mete Çetik, Yüksel Akkaya, **Türkiye'de Endüstri İlişkileri**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s. 13-14.
[150] Nusret Ekin, "Endüstri İlişkileri", **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1996, s. 376.
[151] Çetik, Akkaya, **a.g.e.**, s. 15-16.
[152] Aysen Tokol, **Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler**, Bursa, Vipaş Yayın No: 49, 2001, s. 2.

Endüstri ilişkileri kavramı yukarıdaki şekillerde tanımlanmaya çalışılırken, endüstri ilişkilerinin ilgi alanını da aşağıdaki konuların oluşturduğu belirtilmektedir:[153]

- *İşçi-işveren ilişkilerini çevreleyen sosyo-ekonomik düzen*; ülkenin sanayi yapısı, işgücünün özellikleri, işletme yöneticilerinin personel politikaları, emek piyasasının durumu, siyasal sistemdeki güç dengesi.

- *Sendikaların özellikleri*; işçilerin işyeri, meslek veya işkolu düzeyinde örgütlenmeleri, ulusal veya yerel sendikaların güçleri, sendika üyeliğinin durumu, sendikaların mali kaynakları ve sendika liderliği.

- *Sendikaların taktikleri ve stratejileri*; sendikaların toplu pazarlık veya siyasi hareketler yoluyla hükümeti etkilemeye çalışması, çalışma koşullarını kontrol etmede gösterdikleri tercihler.

- *Toplu pazarlığın yapısı*; pazarlık biriminin genişliği, sözleşmelerle düzenlenen konular, sözleşmenin süresi, uyuşmazlıkların çözüm yolları, grev ve diğer baskı yöntemlerinin kullanılması.

- *Devlet kontrolünün çerçevesi*; tarafların neyi pazarlık edebileceklerini ve ne gibi taktikleri kullanabileceklerini belirleyen devlet kontrolü.

Endüstri ilişkilerinin konuları arasında kurumsal ilişkilerin ağırlıklı bir payı olsa da çalışma hayatında yaşanan dönüşümle birlikte günümüzde, bireysel ilişkilerin ve bireysel davranışların incelendiği çok sayıda çalışmanın yapıldığı da görülmektedir.[154]

[153] Çetik, Akkaya, **a.g.e.**, s. 16.
[154] Meryem Koray, **Endüstri ilişkileri**, İzmir, Basisen Eğitim ve Kültür Yayınları No: 22, 1992, s. 26.

2.1.2. Endüstri İlişkilerinin Gelişim Aşamaları

2.1.2.1. Endüstri Devrimi Öncesi Çalışma Hayatı

Avcılık ve toplayıcılıkla başlayan insanın doğayla mücadelesi, tarım ve hayvancılığın gelişmesiyle devam etmiştir. Üretim güçlerinin geliştiği tarım ve hayvancılık dönemi ile birlikte kölelik ve başlangıçta sadece ürünlerin takasından oluşan ticaret ortaya çıkmıştır.[155] Tarım ve hayvancılığın yaygınlaşması da beraberinde toplumsal işbölümünü getirmiş ve önceki dönemlerde üretimin her aşamasında birlikte hareket eden büyük aileden kendi özel mülkiyetlerindeki topraklarını işleyen küçük ailelere geçişe neden olmuş ve bunun sonucunda da toplumsal yapıda önemli değişimler yaşanmıştır.

Özel mülkiyetin gelişmesi ve beraberinde toplumsal yapıda yaşanan dönüşümler ortaçağın feodal düzenini ortaya çıkarmıştır. 5. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar devam eden Feodal düzende, toprak sahibi olmayan ve sadece toprakları işleme hakkına sahip köylüler (serfler) ürettikleri ürünlerinin bir kısmını arazi ve toprak sahiplerine (senyörler, beyler, derebeyleri) vermekle yükümlüydüler.[156]

Feodal düzen, mülkiyet ve egemenliğin birbirine katıldığı, siyasal iktidar ile ekonomik iktidarın aynı kişide birleştiği ve dönemin üretim yapısı kadar yönetim yapısını da anlatır. Bu düzende, toprağın toprak sahipleri arasında bölünüşü, siyasal iktidarın da bu topraklar üzerinde bölünüşü anlamına geliyordu.[157]

Toprağa sahip olmanın onu dilediğince kullanmak anlamına gelmediği dönemde, toprak sahipliği birisine karşı yerine getirilmesi gereken yükümlülükler demekti. Bu yükümlülükler serfin lorda, lordun düke, dükün de krala hatta bazen kralın da başka bir ülke kralına karşı yerine getirmesi gereken yükümlülüklerden

[155] V. Diakov, S. Kovalev, **İlkçağ Tarihi: Cilt 1**, Çev. Özdemir İnce, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 54-68.
[156] Georg Fülberth, **Kapitalizmin Kısa Tarihi**, Çev. Sadık Usta, İstanbul, Yordam Kitap, 2008, s. 86.
[157] Meryem Koray, **Sosyal Politika**, Ankara, 3.B., İmge Kitabevi Yayınları, 2008, s. 44.

oluşuyordu.[158] Bu noktada belirtmek gerekir ki, serflerin lordlara olduğu gibi, lordların da serflere karşı onları savaşta korumak gibi sorumlulukları bulunuyordu.

Feodal toplumda çalışma ilişkilerinin bir başka ve en önemli boyutunu loncalar oluşturmaktaydı. Küçük tezgâhlarda, basit teknoloji ve az sayıda insanla, emek gücüne dayalı olarak yapılan zanaat tarzı üretimin ön planda olduğu[159] ve fazla sermayeye gerek olmayan dönemde, zanaatkâr evinin bir odasını atölyeye çevirerek çırak ve kalfadan oluşan yardımcıları ile üretim yapabiliyordu. Bu düzende üretim ve çalışma standartlarının belirlendiği ve üyelerin birbiri ile dayanışmasının sağlandığı loncalar kuruluyordu. Ustaları ile birlikte aynı loncada yer alabilen çıraklar ve kalfalar, bağlı bulundukları loncanın uygun gördüğü süreyi tamamladıktan sonra isterlerse kendi işyerlerini açabiliyorlardı.[160] Burada görüldüğü üzere, feodal toplumun lonca düzeninde patron işçi ayrımı olmamakla birlikte, usta kalfa ve çırakları ile işbirliği ve dayanışma halindeydi.

Haçlı seferleri ile başlayıp, 15. ve 16. yüzyılda yaşanan bilimsel gelişmeler, coğrafi keşifler, deniz yollarının keşfi, matbaanın bulunması ve Rönesans hareketleriyle birlikte ticaret gelişti, pazarlar ve kentler büyüdü, zenginlik arttı ve el değiştirdi.[161] Bu süreçte, pazarın hem ulusal hem de uluslararası olarak genişlemesi ile birlikte, küçük yerel pazarlara uygun olan loncalar gelişmelere uyum sağlayamaz hale geldi ve güçleri azalmaya başladı.

Kullanacağı hammaddeyi bulan ve satın alan bir tüccar, malı üreten zanaatkâr, yanında çalıştırdığı kalfa ve çıkarlar olduğu için bir işveren, çalışanlarını denetlediği için bir formen ve üretilen malı sattığı için bir dükkancı olan lonca ustasının bu beş görevi yaşanan gelişmeler karşısında üçe inmiştir. Bunun nedeni de üretilen ürünlerin genişleyen pazarlardaki hammaddeleri bulma ve üretilen malların tüketicilere ulaştırılması işini gören aracıların ortaya çıkmasıdır. Bu aracıların temin

[158] Leo Huberman, **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, Çev. Murat Belge, İstanbul, 11. B., İletişim Yayınları, 2011, s. 18-19.
[159] Zencirkıran, **a.g.m.**, s. 5.
[160] Huberman, **a.g.e.**, s. 67-68.
[161] Koray, **Sosyal Politika**, **a.g.e.**, s. 47-50.

ettikleri hammaddeleri birtakım zanaatkârlara verip evlerinde üretim yaptırmalarıyla birlikte "eve iş verme" sistemi ortaya çıkmıştır. [162]

Aracılar üretim tekniğini etkilemiyorlardı, fakat üretimi daha fazla mal üretilecek şekilde yeniden örgütlüyor ve yeni pazarlama teknikleri kullanıyorlardı. Bu gelişmelere uyum sağlayamayan ve tüketici taleplerine yetecek üretimi gerçekleştiremeyen loncaların tüm karşı çıkmalarına rağmen, sistem devam etmiş ve ortaya çıkan daha fazla işçi ihtiyacı için de köylerde yaşayanlara hammaddeler getirilip eve iş verme devam ettirilmiştir. Bu evler zamanla daha da büyümeye başlamış ve iş bölümüne dayalı üretimin yapıldığı küçük fabrikalar haline gelmiştir.

Bu gelişmeler sonucunda da köylüler toprak sahibinden bağımsız olarak toprağa sahip olma ve pazar için üretim yapma imkânına kavuşmuşlar ve feodal düzende zayıflamayla başlayan süreç daha sonra yıkılmaya doğru giden bir seyir izlemiştir.

2.1.2.2. Endüstri Devrimi ve Kitle Üretimi Dönemi

Önceki çağlardan çok daha yoğun makineleşmenin yaşandığı ortaçağda, makinelerin endüstride kullanımı da ciddi ölçüde artmıştı. Makinelerin gerçek anlamda işe koşulduğu ve birçok işkolunda insan gücünün yerini aldığı dönemde işyerlerinde, tahıl öğütme, bitki yağı çıkarma, kumaş çırpma, deri işleme ve kâğıt çekme gibi işlerin yapıldığı makineler kullanılıyordu. Ortaçağın fabrikaları olarak da anılan bu işyerlerinin en önemlilerini çarklı düzenekler ve değirmenler oluşturuyordu.[163]

[162] Huberman, **a.g.e.**, s. 126-127.
[163] Jean Gimpel, **Ortaçağda Endüstri Devrimi**, Çev. Nazım Özüaydın, Ankara, 8. B., Tübitak Yayınları, 2005, s. 1.

Bu bağlamda, sanayi devriminin gerçekleşmesinde temel aktör, ortaçağdaki gelişmelerle ivme kazanan ve toplumsal, kültürel, maddi ve manevi alanlarda birçok değişim ve gelişime doğrudan katkısı olan teknolojik ilerlemelerdir.[164]

17. yüzyıl ve özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra yaşanan yoğun teknolojik gelişmeler sonucunda gerçekleşen sanayileşmenin, başlangıç tarihi konusunda kesin bir tarih bulunmamaktadır. Ancak endüstri devriminin, 1765 ile 1780 yılları arasında James Watt'ın buhar makinesini icadı, pamuk eğirme makinesinin ve mekanik dokuma tezgâhının icadı gibi dokuma endüstrisinde gerçekleşen teknik ilerlemelerle başladığı genel kabul görmektedir.[165]

19. yüzyılın başında demir ve çeliğin, takip eden yıllarda ise kimyanın, elektriğin ve benzin motorunun icadı ile her yirmi beş yılda bir gerçekleşen bu büyük teknolojik devrimlerle birlikte büyük fabrikalar kurulmaya ve toplumsal hayatın her alanında önemli değişimler meydana gelmeye başlamıştır.[166]

Teknolojik gelişmelerle birlikte uzmanlaşma ön plana çıkmaya başlamış ve uzmanlaşmanın gerektirdiği işbölümü çalışma hayatının önemli bir unsuru haline gelmiştir. Bu dönemde, işbölümünden ilk defa, Adam Smith'in iğne üretiminde bir kişinin işbölümü ve uzmanlaşma ile bir günde nasıl daha fazla iğne üretilebileceğinin anlatılması ile başlayan "Milletlerin Zenginliği"[167] adlı kitabında söz edilmiştir. Smith'in sözünü ettiği işbölümü ve uzmanlaşma, ilerleyen yıllarda Frederick W. Taylor'ın temsilcisi olduğu Bilimsel Yönetim Yaklaşımı ilkelerinin, bir başka ifadeyle hareket ve zaman etütlerinin endüstriye uygulanmasıyla yoğunluk ve hız kazanacaktır.[168]

Makineleşmenin yaygınlaşması ve fabrikaların sayılarının artmasının çalışma hayatındaki etkileri aşırı işbölümü, kitle üretimi ve işçi sayısının artması şeklinde kendini göstermiştir. Topraklarından kopup şehirlere gelen köylüler fabrikaların

---

[164] George Basalla, **Teknolojinin Evrimi**, Çev. Cem Soydemir, Ankara, 13. B., Tübitak Yayınları, 2008, s. 284.
[165] Veysel Bozkurt, **Endüstriyel ve Post-Endüstriyel Dönüşüm: Bilgi, Ekonomi ve Kültür**, İstanbul, Aktüel Yayınları, 2005, s. 8.
[166] Zencirkıran, **a.g.m.**, s. 6-7.
[167] Adam Smith, **Milletlerin Zenginliği**, Çev. Haldun Derin, İstanbul, 6. B., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 5-7.
[168] Ersin Nazif Gürdoğan, **Kültür ve Sanayileşme**, İstanbul, 4. B., İz Yayıncılık, 2012, s. 22.

vasıfsız işçilerini oluştururken, o döneme kadar bağımsız bir şekilde çalışan lonca düzeninin usta ve kalfaları da bu fabrikaların vasıflı işçilerini oluşturmuşlardır. Tüm toplumsal düzeni değiştiren bu gelişmeler döneminde, kadın ve çocuklar da fabrikalarda çalışmaya başlamış ve çok ağır çalışma ve yaşama koşullarına dâhil olmuşlardır.[169]

İnsan gücünü aşan uzun çalışma süreleriyle erkek, kadın ve çocuk ayrımı yapılmadan 14 ile 18 saat arasında çalıştırılan işçiler, ölmeyecek kadar bir geçim sağlayabilecekleri ve sefalet ücretleri olarak tanımlanan ücretler alıyorlardı.[170] Bu noktada belirtmek gerekir ki, kadınlar ve çocuklara ödenen ücretin düşüklüğü onların çalıştırılmalarını, erkek işçileri çalıştırmaktan daha çekici hale getiriyordu.

Bu dönemdeki çalışma ve yaşama koşullarının zorluğunu, ağır koşullarda ve uzun saatlerle çalışmak zorunda kalan kadınlar işlerini kaybetme korkusuyla doğumdan üç hafta sonra ya da daha erken bir zamanda fabrikaya geri dönmeleri açık bir şekilde göstermektedir. Aynı şekilde verilebilecek bir diğer örnek de, tüm aile bireyleri çalışmak zorunda olduğundan bakacak kimseleri olmayan bebeklerini susturmak için bebeklere afyon ruhu gibi çeşitli uyuşturucuların verilmek zorunda kalınmasıdır.[171]

Özellikle 1780 ile 1840 yılları arasında emekleri yoğun bir şekilde kullanılan çocuklar da, küçük yaşlarda dâhil oldukları çalışma hayatında, sadece çocukların geçebileceği kadar dar olan küçük maden ocaklarında havalandırma deliklerini çalıştırmak üzere çalıştırılıyorlardı. Bu dönemde dokuma endüstrisindeki çocukların çalışma hayatı da, ilk zamanlar tabureye oturtularak pamuk yayma ile başlayan, yedi yaşından sonra pamuk eğirme, bobin sarmayla ve on yaşına gelindiğinde de bacakları ayak pedalına yetişecek kadar uzunsa tezgâhta çalışmayla devam ediyordu.[172]

Yaşam koşullarının giderek daha da kötüleştiği bu dönemde işçiler işsiz kalma korkusuyla, gelişen teknolojiye ve kendi yerlerine ikame edilen

---

[169] Sami Güven, **Sosyal Politikanın Temelleri**, Bursa, 3. B.,Ezgi Kitabevi Yayınları, 2001, s. 40-41.
[170] **A.e.**, s. 45-48.
[171] Edward Palmer Thompson, **İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu**, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, 3. B., Birikim Yayınları, 2012, s. 403.
[172] **A.e.**, s. 407-409.

makineleşmeye karşı eylemlere başlamışlardır. 1779 yılında yasal asgari ücret sağlanması için yapılan yasa teklifinin kabul edilmemesi ile başlayan makine kırıcılığı, başka bir ifadeyle Luddite, daha sonra makineleşmeye karşı bir eylem halini aldı ve 1811 ve 1813 yılları arasında artarak özellikle buharlı tezgâhların ve çulha tezgâhlarının parçalanması şeklinde devam etmiştir.[173] Zaman zaman şiddeti artan makine kırıcılığının sonraki yıllarda sendikal hakların elde edilmesi amacıyla tekrar ortaya çıktığı görülmüştür.

Çalışma hayatının ve yaşama koşullarının ağır olduğu dönemde, işçilerin çalışma saatlerinin azaltılması, çalışma koşullarının iyileştirilmesi vb. konularla ilgili talepleri kısmen de olsa karşılanmaya başlanmış ve örgütlenme hakkı dahil olmak üzere çeşitli düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Bu süreç bir sonraki başlık altında detaylı bir şekilde ele alınacağı için, bu aşamada kitle üretiminin en gelişmiş hali olan Fordist üretim sistemi incelenecektir.

Kitle üretimini en iyi ifade eden üretim şekli olan Fordist üretim, Henry Ford tarafından 1910'lu yıllarda otomobil üretiminde kullanılan yeni çalışma yöntemleri ortaya çıkarmıştır. Kitle üretiminin önemli bir göstergesi olan montaj hattı uygulamasının öncüsü olan Ford, bu üretim şeklinin yanında yönetim şekli olarak da bilimsel yönetim yaklaşımını kullanmıştır. Bunun sonucunda, Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren F. W. Taylor'un bilimsel yönetim denilen, işyerinde tasarım ve üretimi ayırarak bir işi yapmanın "tek en iyi yolu"nu belirleyen uygulamaları gelişmiş sanayi toplumlarına yerleşmiş ve Taylorizm de Fordizmle birlikte kullanılarak iyice yaygın ve bilinir bir hale gelmiştir.[174]

İşbölümü ve uzmanlaşmaya dayalı montaj hattı üretim yönteminin kullanıldığı Fordizm ile üretim sürecinde gereksiz hareketlerin önlenmesi, iş ve zaman etütleri yoluyla üretim sürecinin basit parçalara ayrılması gerektiğinin, işin en iyi ve en hızlı şekilde yapılması için çalışanların özendirilmesi ve bunun da prim ve ikramiyeler yoluyla sağlanabileceğinin, çalışma koşullarının düzenlenmesi için tecrübeli ustabaşıların kullanılması gerektiği ve bilimsel yöntemlere aykırı hareket

[173] **A.e.**, s. 587-721.
[174] Ronaldo Munck, **Emeğin Yeni Dünyası: Küresel Mücadele, Küresel Dayanışma**, Çev. Mahmut Tekçe, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003, s. 47-48.

edenlerin cezalandırılması gerektiğinin vurgulandığı Taylorizm'in birleşmesi sonucu ortaya çıkan yönteme Taylorist-Fordist Model adı verilmiştir.[175]

Taylorist-Fordist Model'i oluşturan unsurlar ise;[176] standart üretim, bant üretimi, tek amaçlı makineler, vasıfsız ve yarı vasıflı işçiler, düşük iş motivasyonu, çatışmacı iş ilişkileri, hiyerarşik yönetim, dikey işbölümü (planlama ve uygulama arasında ayrım), dışarıdan kontrol, yatay işbölümü (görevlerin aşırı sınırlandırılması), işçileri iş yerine bağlama, makine temposuna uygunluk, zaman standartları, bireysel çalışma şekilde sıralanmaktadır.

Kararların yönetim tarafından alındığı ve makinenin bir uzantısı olarak görülen işçilerin de bu kararlara uyduğu modelde, işçiler makinelerin temposuna uyum sağlamak zorundadırlar. Charlie Chaplin'in 1936 yapımı Modern Zamanlar (Modern Times) adlı filminde kara mizah biçiminde ele aldığı gibi, dönemin bu monoton ve zorlu çalışma koşulları nedeniyle iş ilişkilerinin de çatışmacı bir hal aldığı görülmektedir.

1789 Fransız Devrimi'nin temel düşünceleri olan özgürlük ve eşitlik ilkeleri, dönemin hukuki ve ekonomik düzenine yansıdığı süreçte, tam bir sözleşme serbestliği içinde her türlü devlet müdahalesinden uzak bireyci ve serbest rekabet ilkelerine dayalı liberal bir yönetim ortaya çıkmıştır. Bu düzende devlet toplumda güvenliği ve düzeni sağlamakla görevliydi ve birey ve devlet arasındaki tüm ekonomik ve sosyal örgütler gereksiz görülerek kaldırılıyordu. Bu durumun işçi ile işveren arasındaki ilişkilere yansıması da, kişilerin haklarını en iyi kendilerinin savunacakları düşüncesinden yola çıkarak, bireysel sözleşme sisteminin benimsenmesi ve her türlü örgütlenmenin yasaklanması şeklinde olmuştur.[177]

---

[175] Uğur Dolgun, "İnsan Kaynakları Yönetimine Giriş", **İnsan Kaynakları Yönetimi**, Ed. Uğur Dolgun, Bursa, 2. B., Ekin Yayınevi, 2011, s. 4.
[176] Bozkurt, **Endüstriyel ve Post-Endüstriyel Dönüşüm: Bilgi, Ekonomi ve Kültür**, **a.g.e**, s. 129.
[177] Tokol, **a.g.e.**, s. 7-8.

2.1.2.3. Geçiş Dönemi – Müdahaleci Dönem

Çalışma hayatına müdahaleyi gerekli kılan gelişmelerin oluşumunu anlamak için çalışma hayatında yaşanan dönüşümü kısaca gözden geçirmek faydalı olacaktır. Bu dönüşüm aşağıdaki dört aşamada gerçekleşmiştir:[178]

1. Ev ya da aile sistemi: Erken Ortaçağ'da geçerli olan bu sistemde ev halkı satış için değil, kendi ihtiyaçlarını karşılamak için mal üretiyordu.

2. Lonca sistemi: Ortaçağ boyunca devam eden lonca sisteminde iki üç kişiyi yanında çalıştıran bağımsız usta küçük, dengeli bir dış pazarı beslemek üzere üretim yapardı. İşçilerin hem hammaddelerin hem de kullandıkları aletlerin sahibi olduğu sistemde, işçiler emeklerini değil emeklerinin ürünlerini satıyorlardı.

3. Eve iş verme sistemi: 16. ve 18. yüzyıl arasındaki dönemi kapsayan sistemde lonca sisteminde olduğu gibi usta ve yardımcıları evde çalışarak büyüyen dış pazar içim üretim yapıyorlardı. Buradaki önemli nokta, ustalar artık bağımsız değildir, her ne kadar üretim için gerekli araçlar onların olsa da hammaddelerini aracılardan alıyorlardı ve bu aşamada ücretle çalışan parça işçisi haline gelmişlerdi.

4. Fabrika sistemi: 19. yüzyıl sonrası dönemi kapsayan sistemde ev dışında, işverenlerin binalarında ve sıkı bir gözetim altında gittikçe büyüyen ve dalgalanan pazar için üretim yapılıyordu. İşçiler artık ne hammaddelerin ne de üretimde kullanılan araçların sahibi değillerdi ve bağımsızlıklarını yitirmişlerdi. Kitle üretiminin ve makineleşmenin yaygınlaşmasıyla birlikte ustalar önceki kadar önemli olmadığı sistemde, sermaye en önemli faktör olmuştur.

Fabrika sistemi döneminde kitle üretiminin rutin işlere dayanan, kadın ve çocukların da dâhil olduğu çok uzun saatlere yayılan üretim süreci ve duygusallıktan ve insanilikten uzak yönetim anlayışı ile birlikte, işçi ve işverenler arasında gerilim artmış ve bireysel olarak mücadele edemeyen işçiler kitleler halinde örgütlenmeye başlamışlardır.[179]

---

[178] Huberman, **a.g.e.**, s. 132.
[179] Bozkurt, **Endüstriyel ve Post-Endüstriyel Dönüşüm: Bilgi, Ekonomi ve Kültür**, **a.g.e.**, s. 169.

Uzun çalışma saatleri, zorlu çalışma ve yaşam koşullarının örgütlü harekete yönlendirdiği işçiler, sendikaların oluşturulmasına ve daha kısa işgünü için ilk talepleri olan on saatlik işgünü grevlerine ilk olarak 1790'larda başlamışlardır. On saatlik işgünü için grevler 1835'lere kadar devam etmiş, genel grevlere kadar uzanan bir süreç yaşanmıştır.[180] Ancak, on saatlik işgünün çeşitli bölgeler ve işkollarında uygulanmaya başladığı dönemde yaşanan ve 1840'lara kadar süren ekonomik kriz nedeniyle tekrar on iki ile on dört saat arasında değişen işgününe geri dönülmüştür.

Birçok işçi hareketinin olduğu dönemde bu hareketlerin en önemlilerinden birini Çartist hareket oluşturmuştur. Feodal sistemden yeni çıkmış Avrupa'da genel oy hakkının sağlanması ve diğer bazı siyasal değişimlerin gerçekleşmesinin vurgulandığı Çartist hareketin amaçları 1838, 1842 ve 1848 yıllarında yayınlanan "*People's Charter*"(Halkın Bildirgesi)'larda açıklanmıştır. Bu amaçlar aşağıdaki altı başlık altında toplanmıştır:[181]

- Genel oy hakkı,

- Parlamentonun yılda bir kere toplanması,

- Seçimlerde gizli oy uygulaması,

- Parlamento üyelerine maaş bağlanması,

- Parlamento üyeleri için mülkiyet zorunluluklarının kaldırılması,

-Seçim bölgeleri arasında eşitlik.

İlk iki açıklamanın yapıldığı yıllarda (1838-1842) yaşanan ekonomik kriz işçilerin harekete katılımını artırmış ve bu dönemlerde büyük grevlerin yaşanmasına neden olmuştur. Radikal orta sınıf üyeleri, geniş sanayi işçi kitlesi ve maden işçileri gibi oldukça farklı birçok gruptan üyeleri olan Çartist hareketin talepleri her iki girişimde de kabul edilmemiştir. 1848 yılında yapılan açıklamada önceki yıllardaki desteğini bulamayan hareketin bu durumu, sendikalarla yeterli ölçüde dayanışma

[180] Philip S. Foner, **Mayıs Günleri**, Çev. Şen Süer Kaya, İstanbul, Bibliotek Yayınları, 1996, s. 11-12.
[181] Alpaslan Işıklı, **Sendikacılık ve Siyaset**, Ankara, 6. B., İmge Kitabevi, 2005, s. 141-142.

kuramamış olmasına bağlanmıştır.[182] Bu noktada belirtmek gerekir ki, bu dönemin en önemli gelişmesi, bu yıllarda verilen mücadelenin sonucunda on saatlik işgünün elde edilmiş olmasıdır.

İngiltere'de Çartist hareketler sonucunda elde edilen on saatlik işgünü çalışmaları ABD'de de işçilerin kurmuş oldukları birçok işçi derneği ve sendikasının öncülüğünde 1860'lara kadar devam etmiş ve her yerde olmasa da birçok fabrikada iş saatleri on bir saate ve on saate indirilmiştir.[183] Bundan çok uzun yıllar sonra elde edilmiş olsa da, işçilerin bu tarihten sonraki mücadelelerinin odak noktasını sekiz saatlik işgünü oluşturmuştur.

1800'lü yıllarda yaşanan bu gelişmelerle birlikte işçiler bir takım kazanımlar elde etmiştir. Önemli bir kısmının öncelikle Endüstri Devrimi'nin başladığı İngiltere'de elde edildiği bu kazanımlardan ilki, 1802 yılında tekstil alanında çalıştırılan çocuk işçilerin çalışma koşullarını düzenleyen yasalardır. Bu yasa ile çocuk işçilerin çalışma süreleri günde 12 saatle sınırlandırılmış ve gece çalışmaları yasaklanmıştır. Bunu takip eden önemli bir gelişme de 1824 yılında işçi sendikalarını yasal statüye ve güvencelere kavuşturan Sendikalar Yasası'nın çıkarılmış olmasıdır.[184] Bu kapsamda işçi ve işveren ilişkilerini toplumsal düzeyde düzenleyen yasalar gündeme gelmiştir.

Fabrika sisteminin kadın ve çocuk işçilerin çalışma koşulları temelinde sorgulandığı dönemde, 1833 yılında çıkarılan Fabrika Yasası ile çocuk işçilerin sağlık ve ahlaklarının korunması amaçlanmakta ve çalışma koşullarının teftişi öngörülmekteydi. Bu yasaların çıkarılmasıyla birlikte de, bir müfettişlik sistemi oluşmaya başlamış ve çalışma koşullarının düzenlenmesinin devletin görevi olduğunun ifade edildiği 1844 tarihli Fabrika Yasası çıkarılmıştır.[185]

Fransa'da da ilk müdahale edilen konular çalışma yaşının ve süresinin belirlenmesi, kadın ve çocuk işçilerin korunması ve sosyal güvenliklerinin

---

[182] **A.e.**, s. 142-145.
[183] Foner, **a.g.e.**, s. 13.
[184] Güven, **a.g.e.**, s. 86.
[185] Fatih Güngör, Metin Özuğurlu, **İngiliz Yoksulluk Yasaları: Paternalizm, Piyasa ya da Sosyal Devlet**, Ankara, AÜSBF Tartışma Metinleri No: 03, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınevi, Şubat 1997, s. 14.

sağlanması konuları olmuştur. Ülkede çalışma yaşamını düzenleyen ilk yasa 1841 yılında, 16 yaşından küçük çocukların sağlığa zararlı ve tehlikeli işlerde çalıştırılmalarını yasaklamıştır. 1874 tarihli yasayla da 12 yaşından küçük çocukların fabrikalarda çalışmaları yasaklanmış ve çalışma süreleri en fazla 12 saatle sınırlandırılmıştır. Yasa, çocukların ve kadınların yer altı işlerinde çalıştırılmalarına da izin vermiyordu. Fransa'da sendika kurma hakkı ise 1884 tarihli yasa ile sağlanmıştır.[186]

Ancak devletin de sürece dâhil edildiği tüm bu gelişmeler, işçilerin tamamına değil sadece kadın ve çocuk işçilere yönelik oldukları ve bu nedenle de mevcut düzeni değiştirmede çok etkili olamayacakları yönünde eleştirilerle de karşılaşmıştır.

Daha önce ifade edildiği gibi, 19. yüzyıl boyunca işçiler tarafından gerek ABD'de gerekse Avrupa'da çalışma hayatına yönelik çok sayıda mücadele hareketi ve çalışma gerçekleşmiştir. Sendikal örgütlenmeyi de içeren bu çalışmaların Avrupa'da toplumun tamamının değişimine yönelik bir yaklaşım sergilediği görülmekteyken, ABD'de daha çok ekonomik hak ve çıkarlara yönelik çalışmalar olduğu dikkat çekmektedir.[187] Bu durum Feodal düzenden çıkan Avrupa'nın ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda yaşadığı gelişmelerin etkisi ile toplumun tamamını ilgilendiren değişimlere gitme ve yeni bir düzen oluşturma isteği ile açıklanabilir.

Devletin çeşitli yasalarla çalışma hayatına müdahale etmeye başlaması dönem açısından çok önemli bir gelişmedir. Fakat bu yasalar karşısında işverenlerin ücretleri düşürmeleri, hareketlerde yer alan işçiler için kara listeler oluşturmaları ve gerektiğinde devlete de sürece çok fazla dâhil olunduğu ve bunun kendilerinin aleyhine durumlar oluşturduğu yönünde eleştiriler yöneltmeleri ile kendileri için önlemler almış oluyorlardı. 19. yüzyıl boyunca dönem dönem yaşanan ekonomik krizler de çıkarılan yasaların ve elde edilen hakların uygulanmasına engel olmuş, uzun çalışma saatleri uygulamalarına geri dönülmüş ve sendikal hakların kullanılması işten çıkarmalarla cezalandırılmıştır.

---

[186] Güven, **a.g.e.**, s. 86-87.
[187] Ahmet Selamoğlu, **İşçi Sendikacılığının Gücündeki Değişim (Gelişmeler-Nedenler-Eğilimler)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, s. 5-6.

20. yüzyılın başlarında yaşanan Birinci Dünya Savaşı ve yaklaşık on yıl sonra 1929'da yaşanan Büyük Bunalım'dan itibaren ortaya çıkan dünya ekonomik krizinin etkileri dünyanın siyasal atmosferini de etkilemiş, siyasal krizlerin yaşanmasına neden olmuş ve sonuçta 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı'na kadar gidilmesine neden olmuştur.[188] Yaklaşık olarak otuz yıl kadar süren bu savaş ve kriz ortamında çalışma hayatının yanında günlük hayat da insanlık dışı bir hal almış ve dolayısıyla devletin ekonomik hayata müdahalesi neredeyse zorunlu bir hal almıştır.

İşçilerden gelen tepkiler, doktriner kaynaklardan gelen direnmeler, dini ve insani düşünceler, yoksulluk nedeniyle ortaya çıkan salgın hastalıklar ve fabrikalarda çalışan işçilerin ülkenin askeri gücünü etkileyecek kadar güçsüz oluşu devletin sanayileşmenin ortaya çıkardığı sosyal sorunlara daha fazla uzak kalmasını engellemiştir. Ayrıca, siyasi hayatta yaşanan gelişmeler sonucunda işçilerin siyasi ağırlıklarını koymaya başlamaları ve belirli aralıklarla meydana gelen ekonomik krizler de devleti ekonomik ve sosyal alana müdahaleye zorlayan diğer gelişmelerdir.[189]

Devlet müdahalesinin gerekli olduğu konusu her ne kadar bir önceki yüzyıla kadar uzansa da asıl vurgu Büyük Bunalım'dan sonra gerçekleşmiş ve her açıdan destek görerek pekiştirilmesi ve genelleşmesi İkinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir.

Büyük Bunalım sonrasında ortaya çıkan Keynesyen ekonomi politikası, serbest piyasa ekonomisinin her zaman tam istihdamı sağlayamayacağını bunun da 1929 bunalımı ile kanıtlandığını savunmaktaydı.[190] Piyasaların kendi haline bırakıldığında en iyi şekilde işleyeceğini belirten klasik iktisat yaklaşımının aksine, Keynesyen yaklaşım, piyasaların kendi kendine tam istihdamı sağlayacak güçlerinin olmadığını ve dolayısıyla ekonomiye devlet müdahalesinin gerektiğini iddia etmekteydi.[191] 1945 sonrasında uygulanan Keynesyen ekonomi politikalarında da

---

[188] Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İstanbul, 17. B., Alkım Yayınevi, 2010, s. 287.
[189] Tokol, **a.g.e.**, s. 8.
[190] Mahir Fisunoğlu, Bilge Köksel Tan, "Keynes Devrimi ve Keynesyen İktisat", **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt 20, Sayı 70, 2009, s. 32.
[191] Doğa Başar Sarıipek, Mehmet Rauf Kesici, "Yeni Keynesyen İktisat ve Emek Piyasaları", **Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi**, Cilt 6, Sayı 2, Haziran 2010, s. 20.

görüldüğü üzere devlet artık sadece sosyal alana değil ekonomi alanına da müdahalede bulunmaktaydı.

Endüstri ilişkileri alanında devlet müdahalesine genel olarak bakılacak olunursa, topluma zarar veren çatışmalara yol açan dengesizliklerin giderilebilmesi için devlet alana iki şekilde müdahalede bulunmuştur. Bunlardan birincisi, kanun koyma yolu ile devletin çalışma hayatına müdahalesi iken, ikincisi de işçi ve işverenlerin kendi kendilerine yardım hareketi içinde kuruluşlarını başka bir ifadeyle sendikalarını kurmalarını sağlayacak düzenlemeleri ile devletin çalışma hayatına müdahalesidir.[192]

Devletin endüstri ilişkileri alanına müdahalesinin nedenleri ülkeden ülkeye değişmekle beraber, müdahaleler genel olarak aşağıdaki şekillerde gerçekleşmiştir:[193]

1. Devlet, çıkardığı yasalarla çalışma koşullarının insanca çalışmaya uygun asgari şartlarını sağlamaya yönelik faaliyetlerde bulunmuştur.

2. Çalışanların kendi hak ve çıkarlarını koruyup sağlayabilecekleri örgütlenme olanaklarını bir hak olarak onlara vermeye yönelmiş ve sendikacılık hareketinin başlamasını sağlayacak hukuki düzenlemeleri sağlamıştır.

3. Devlet ayrıca, sosyal gelişmeyi hızlandırmak için bütün grup ve sınıfları dikkate alan eğitim, sağlık, gelir dağılımı, sosyal güvenlik ve istihdam politikaları yoluyla ülkenin ekonomik ve sosyal refahını sağlayacak tedbirler almaya başlamıştır.

2.1.2.4. Toplu İş İlişkileri Dönemi

Endüstri ilişkileri sisteminin yapısını ve işleyişini etkileyen temel faktörler arasında ekonomik, sosyal ve teknolojik nitelikli olanlar önde gelmektedir. Bu faktörlerin etkinliği ve niteliği, içinde bulunulan zamana ve duruma göre değişmektedir.[194] Bu noktada Büyük Bunalım'ın da etkisiyle, İkinci Dünya Savaşı

[192] Nuri Çelik, **İş Hukuku Dersleri**, İstanbul, 19. B., Beta Basım Yayım, 2006, s. 5.
[193] Ekin, **Endüstri İlişkileri**, **a.g.e.**, s. 13.
[194] Selamoğlu, **a.g.e.**, s. 16.

sonrası dönemde endüstri ilişkilerini önemli derecede etkileyen temel faktörün ekonomik nitelikli olduğu görülmektedir.

1929 ekonomik krizi ve devamında yaşanan İkinci Dünya Savaşı sonrasında devlet müdahalesini gerekli gören Keynesyen ekonomi politikaları uygulanmış ve devletin talep yaratmak üzere ekonomide önemli bir rol oynadığı bu politikalarda, devlet tam istihdam hedefi ile işgücü kaynağına da eğitim, sağlık gibi konularda önemli yatırımlar yapmıştır.[195] Bu Keynesyen politikaların uygulandığı dönemde ve ülkelerde devletin yatırımlardaki payının yükseldiği ve kamu harcamalarında da sosyal harcamaların oranının arttığı gözlenmiştir.

Devletin sürece yoğun bir şekilde dahil olduğu refah devleti uygulamalarından birkaç yıl önce Birleşik Krallık'ta yayınlanan Beveridge Raporu ile adeta toplumun altını oydukları ifade edilen beş devasa toplumsal kötülükten söz edilmiştir. Toplumdan temizlenmesinin tüm toplumun çıkarına olacağı ifade edilen ve cehalet, hastalık, aylaklık, bakımsızlık ve fukaralıktan oluştukları belirtilen bu kötülüklerin ortadan kaldırılması için yine tüm toplumu temsil eden devletin bu yönde adımlar atması gerektiği ileri sürülmüştür. Bu kapsamda savaşı takip eden yıllarda bu kötülüklerin her biriyle mücadele edebilmek için devlet tarafından aşağıdaki hizmetler getirilmiştir:[196]

- Cehaletle mücadele için, 15 (daha sonra 16) yaşına kadar parasız eğitim,

- Hastalıkla mücadele için, parasız ulusal sağlık hizmeti,

- Aylaklıkla mücadele için, tam istihdam sağlamaya yönelik devlet taahhüdü,

- Bakımsızlıkla mücadele için, tüm vatandaşlara kiralık toplu konutlar,

- Fukaralıkla mücadele için, ihtiyaç duyan herkese ulusal sigorta yardımları.

---

[195] Koray, **Sosyal Politika**, **a.g.e.**, s. 82-83.
[196] Pete Alcock, Margaret May, Karen Rowlingson, **Sosyal Politika: Kuramlar ve Uygulamalar**, Çev. Barış Yıldırım v.d., Ankara, Siyasal Kitabevi, 2011, s. 20.

Yukarıda sıralanan uygulamalar, refah devletinin temelini oluşturan eğitim, sağlık vb. alanlarda devletin müdahalesinin ve paydaşlığının refah devleti sistemlerinde nasıl uygulandığının en belirgin örneğini oluşturmaktadırlar.

Devletin müdahaleci rolünü artırarak refah devleti anlayışına geçilmesiyle birlikte, endüstri ilişkileri alanında da örgütlenme hakları yaygınlık kazanmış ve bu dönem toplu iş ilişkileri dönemi olarak anılmaya başlanmıştır. Bu aşamada devletin mevcut ekonomik düzen içerisinde düzeni sürdürecek ve sağlamlaştıracak biçimde, işçi ve işverenler arasındaki çelişkileri ve mücadeleyi azaltacak bir hakem rolü oynaması ve buna uygun bir politika izlemesi gerekmiştir. Bu kapsamda öncelikle çalışanları koruyucu önlemler getiren bireysel iş hukuku, ardından örgütlenme ve toplu pazarlık haklarını güvence altına alan toplu iş hukuku geliştirilmiştir.[197] Böylece endüstri ilişkileri işçi, işveren, onların örgütleri ve devlet arasındaki ilişkilerden oluşan toplu ilişkiler ve kurumsal ilişkiler haline dönüşmüştür.

Tam istihdamın hedeflendiği Keynesyen ekonomi politikalarıyla, ekonomik büyümenin sürekli yükseldiği, siyasal alandaki gelişmelerin sendikal örgütlenmelere yansıdığı ve böylece uzun süreli barış ortamının oluştuğu ve bunların sonucunda da refah toplumunun ortaya çıktığı dönem bu gelişmeler ışığında "altın çağ" olarak adlandırılmıştır.[198]

Refah devletinin altın çağı olarak adlandırılan 1945 ve 1975 yılları arası bu dönemde devlet, ekonomide ağırlığının artmasıyla birlikte hem kamu sektöründe işveren olarak hem de endüstri ilişkilerinin üçüncü aktörü olarak sistemin içinde yer almış ve sistemde temel belirleyici olmuştur. Birçok ülkede toplumsal çıkarların sadece parlamentolarda değil, toplumun farklı düzeylerinde temsil edilmesini öngören çoğulcu demokrasi anlayışının hâkim olduğu dönemde, devlet de önemli ekonomik ve sosyal kararların alınmasından önce, endüstri ilişkileri taraflarına danışmak ve onların onayını almak üzere çok taraflı forumlar oluşturulması yolunu seçmiştir. Ayrıca, işçi hareketlerinin ve sendikaların güçlü olduğu ülkelerde, işçi

[197] Koray, **Endüstri İlişkileri**, **a.g.e.**, s. 33.
[198] Fülberth, **a.g.e.**, s. 233.

partileriyle işçi sendikaları arasında yakın ilişkiler ortaya çıkmış ve korporatist yaklaşımlar önem kazanmıştır.[199]

Endüstri ilişkilerinde yaşanan bu değişimlerle özellikle de yapılan sosyal reformlar ve toplu pazarlık hakkının kazanılması ile birlikte işçi mücadelelerinin reformcu niteliği de değişim sürecine girmiştir. Bu aşamada, işçi sendikalarının toplu pazarlık yoluyla işverenler tarafından tanınması ve ücret ve çalışma koşullarında yapılan iyileştirmelerin etkilediği değişime örnek olarak da, Almanya'da işçi sendikalarının işverenlerle eşit sayıda ekonomik kararlara katılma hakkını elde etmek için verdikleri mücadele gösterilmektedir. Ayrıca bu dönemde, işçi sendikaları ekonomi politikalarının belirlenmesinde etkin olan birçok kuruluşta işverenler ve devlet ile birlikte yer alarak farklı bir boyutta etkinlik kazanmıştır.[200] Bu bağlamda, reformcu nitelikleri değişime uğrayan işçi sendikalarının toplumda önemli bir sosyal taraf olarak varlık kazandıkları görülmektedir.

Ayrıca bu dönemde kurulan uluslararası örgütler ve kabul edilen uluslararası sözleşme ve belgeler de refah devletinin sağladığı bu hakların güvence altına alınmasını sağlamıştır. Bu uluslararası örgütler, sözleşmeler ve belgelere örnek olarak;[201]

- 1919 yılında kurulan ancak İkinci Dünya Savaşı ile ortadan kalkan ve savaş sonrasında 1946 yılında tekrar kurulan Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Office – ILO),

- İnsan Hakları Evrensel Bildirisi (1948),

- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1950),

- Avrupa Sosyal Haklar Sözleşmesi (1961) verilebilir.

---

[199] Deniz Kağnıcıoğlu, "Endüstri İlişkilerinin Geçirdiği Aşamalar ve Devlet", **Endüstri İlişkileri**, Ed. Banu Uçkan, Deniz Kağnıcıoğlu, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları No: 829, 2004, s. 73.
[200] Selamoğlu, **a.g.e.**, s. 7-8.
[201] Güven**, a.g.e.**, s. 81-85.

2.1.2.5. Neoliberalizm Dönemi

Neoliberalizme göre, bir önceki dönemde etkili olan refah devletleri büyük, karmaşık, kamusal refah bürokrasilerine sahip oldukları için içsel olarak zorlayıcıdır. Refah devletlerinde sosyal hizmetlerin tekelci devlet mekanizmaları aracılığıyla sağlanmasının bu zorlamayı ortaya çıkardığını savunan yaklaşım, herkesin sağlık hizmetlerini ve eğitimi devletin yönettiği kurumlardan almasının karar alma süreçlerini kısıtladığını ve bunun da insan özgürlüğünü kısıtladığını savunur. Bu bağlamda çözüm olarak aşağıdaki beş seçeneği sunmaktadır:[202]

- *Devlet refahı sağlama mekanizmasının küçültülmesi:* Devlet faaliyetlerinin küçültülmesiyle özel ve gönüllü kuruluşların refah piyasasına girmesi teşvik edilecek, bu da kamu sektöründeki bürokrasi maliyetlerini azaltacaktır.

- *Daha fazla hizmet seçeneği:* Yeni hizmet sağlayıcılar, refah tüketicilerinin tedariklerde daha fazla seçeneğe sahip olmalarını sağlayacaktır.

- *Negatif gelir vergisi:* Düşük gelirlilerin piyasaya katılımlarını sürekli kılmak için, devlet onların kazançlarına sübvansiyon uygulayacaktır. Negatif gelir vergisi, temel ihtiyaçları kapsamak üzere ayarlanmış basit tek ve etkin bir ödemedir.

- *Güvenlik ağı refahı:* Bireyler ve aileleri riske karşı sigorta yapmaya özendirilmelidir. En kötü durumdakiler kamu desteğine ihtiyaç duyacaktır, ama onlar için gelir yaşamlarını sürdürecek düzeyde sağlanmalı ve hizmetler, uygun olan yerlerde, resmi evrak düzenleri yoluyla sunulmalıdır.

- *Vergi kesintileri:* Tekelci devlet bürokrasilerinin kapatılmasından elde edilecek tasarruflar, vergi kesintileri yoluyla bireysel kazanç sahiplerine iade edilmelidir.

1970 sonrasında başlayan ve günümüzde de devam eden Neoliberalizm döneminde endüstri ilişkileri çok sayıda değişimden etkilenmiş ve etkilenmeye de devam etmektedir. Bu değişimler arasında 1970 sonrası petrol krizleri ile başlayan ekonomik kriz, küreselleşme, liberal pazar ekonomilerinin üstünlüğü ve çok uluslu

[202] Alcock, May, Rowlingson, **a.g.e.**, s. 91-93.

şirketlerin yükselişi, artan rekabet, Japonya'nın yükselişi ve güç dengesinin değişmesi, doğu bloğunun çözülmesi, gibi dünya ekonomisinde yaşanan yapısal değişimler, yeni teknolojilerin ortaya çıkışı, istihdamın sektörel dağılımında ve işgücünün niteliğindeki değişimler, yönetim ve organizasyondaki değişimler sayılabilir.[203]

Dünya genelinde etkisi olan değişimler arasında önemli bir yere sahip olan refah devletinin krizi diğer değişimler gibi 1970'li yılların yarısından sonra, özellikle de yaşanan petrol krizlerinden sonra, çok daha belirgin bir hale gelmiştir. Refah devletinin vatandaşları için temel sosyal refahı güvence altına alma yönündeki devlet sorumluluğunu içerdiğini belirten Esping-Andersen[204], refah devletinin krizine dair görüşlerin bu konudaki uzman sayısı kadar çok olduğunu, ancak bu görüşlerin üç başlık altında özetlenebileceğini ifade eder. Bu görüşlerden ilki, refah devletinin piyasayı boğduğunu ve çalışma, tasarruf etme ile yatırım yapma dürtülerini aşındırdığını öne süren piyasa koşullarından sapmayken, ikincisi nüfusun yaşlanmasının uzun vadeli dramatik etkilerine dikkat çekmektedir. Üçüncü görüş ise, savurgan hükümetleri ve rekabetçi olmayan ekonomileri acımasızca cezalandıran yeni küresel ekonominin sonuçlarına dikkat çekmektedir.[205]

Refah devletinin krizi ve neoliberal politikaların yaygınlaşmasında etkili olan gelişmelerden bir diğeri de genel anlamıyla insanlar, kültürler, ülkeler ve pazarlar arasındaki sınırların kalktığı, bütünleşmiş tek bir dünya ideali şeklinde tanımlanan küreselleşmedir.[206] Küreselleşme beraberinde çok uluslu şirketlerin yaygınlaşarak güçlenmesini ve rekabetin yükselişini getirmiştir. Neoliberal ve küresel ekonomilerin yaygınlaşmasıyla birlikte de, uluslararası alanda güç dengeleri değişmiştir.

Küresel ekonomilerin yaygınlaşmasının hem nedeni hem de sonucu olarak ifade edilebilecek ve toplumlarda ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel alanlarda

---

[203] Tokol, **a.g.e.**, s. 9.
[204] Mark Kleinman, "Kriz mi? Ne Krizi? Avrupa Refah Devletlerinde Süreklilik ve Değişim", **Sosyal Politika Yazıları**, Ed. Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, Çev. Burcu Yakut Çakar, Utku Barış Balaban, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 160.
[205] Gosta Esping-Andersen, "Altınçağ Sonrası? Küresel Bir Ekonomide Refah Devleti İkilemleri", **Sosyal Politika Yazıları**, Ed. Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, Çev. Burcu Yakut Çakar, Utku Barış Balaban, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 56.
[206] Selcan Peksan, "Alternatif Küreselleşme Hareketleri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 1.

önemli etkileri olan teknolojik değişimler de bu dönemin şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Bu süreçte teknoloji yoğun bir hale gelen üretim ve yönetim anlayışında önemli değişimler yaşanmıştır.

Büyük teknolojilerin kullanıldığı, giderek artan küresel rekabet şartları altında toplumlar da değişim sürecine dâhil olmuş, sanayi sektörünün yerine hizmetler sektörünün ağırlık kazandığı yeni ekonomik yapıda bilgi sermayeden daha önemli hale gelmiş ve dönemin toplumsal yapısı bilgi toplumu olarak adlandırılmıştır.[207]

Neoliberal dönem öncesinde standart tüketim kalıpları ve istikrarlı pazarlarla varlığını sürdüren kitle üretimi, Keynesyen politikalarla desteklenen refah devleti uygulamalarında piyasaların genişlemesiyle kendine oldukça uygun bir ortam bulmuştu.[208] Ancak 1970'lerde ve 1980'lerde dünya piyasalarında meydana gelen rekabetin artması ve üretimin küreselleşmesi, piyasaya hâkim olan çokuluslu şirketlerin üretim süreçlerini ve emek ilişkilerini yeniden yapılandırmaya yönelmelerine neden olmuştur.[209] Bu süreçle birlikte, kitle üretimi de krize girmiş ve yerini günümüzde de yaygın olarak kullanılmakta olan ve başlangıcı 1960'lı yıllara uzanan[210] esnek ve yalın üretim biçimlerine bırakmıştır.

Kitle üretiminden yalın üretime, başka bir ifadeyle Fordist üretim sistemlerinden Postfordist üretim sistemlerine geçilmesi, emek yapısında önemli değişiklikleri beraberinde getirmiş ve ihtiyaç duyulan emek gücü çok sayıda niteliksiz işçiden az sayıda nitelikli işçiye doğru, bölünmüş ve farklılaşmış bir emek piyasası oluşturmuştur. Emeğin zihinsel çabalarının ve bilginin ön plana çıktığı esnek üretim sistemlerinde, kitle üretiminde kullanılan toprak, makineler, işgücü gibi fiziksel varlıkların oluşturduğu üretim faktörlerinin de yerlerini bilgi ve bilginin ürettiği değerler olan beşeri ve entelektüel sermayeye bıraktığı görülmektedir.[211]

---

[207] Faruk Kocacık, "Bilgi Toplumu ve Türkiye", **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 27, Sayı 1, Mayıs 2003, s. 3.
[208] Bozkurt, **Endüstriyel ve Post-Endüstriyel Dönüşüm: Bilgi, Ekonomi ve Kültür**, **a.g.e.**, s. 123.
[209] Zeki Parlak, "Yeniden Yapılanma ve Post-Fordist Paradigmalar", **Bilgi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 1999, s. 97.
[210] Nedim Bayuk, Ayşe Karaçizmeli Güzeler, "Esnek Üretim Sistemleri ve Pazarlama Faaliyetlerine Etkileri", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 25, Yaz 2008, s. 14.
[211] Murad Tiryakioğlu, "Emeğin Bilgi ile Dönüşümü", **İktisat Dergisi**, Sayı 494/495, Mart-Nisan 2008, s. 92.

Yukarıda ifade edildiği üzere, yeterli yerli talebe dayalı kitle üretimi anlayışı, özellikle 1980 sonrasında artan yerli ve uluslararası rekabet ve teknolojik gelişmeler karşısında yerini kalite ve verimliliğe dayalı üretime bırakmıştır. Bu kalite ve verimliliğe dayalı yeni üretim şartlarının çalışma ilişkileri açısından getirdiği en büyük yenilik ise, klasik organizasyon ve yönetim biçimlerinin değiştirilmesi, kalite ve verimliliği artırmak için yeni yönetim ve organizasyon biçimlerinin uygulanması şeklinde kendini göstermiştir.[212]

1970'li yılların ilk yarısında başlayan ve uzun süre devam eden yapısal ekonomik kriz ve Japon rekabeti karşısında endüstriler ve işletmeler 1980'li yıllarda hızlı bir yeniden yapılanma ve değişim sürecine girmiştir. Bu kapsamda Fordizmi dönüştürmek amacıyla yeni teknoloji ve Japon üretim ve yönetim tekniklerini bünyelerine uyarlamaya başlamışlardır.[213]

Tablo 1'de görüldüğü gibi, Japon üretim sistemi olan Toyotizm'de esnek üretimin yanında esnek ve katılımcı bir yönetim anlayışı vardır. Taylorist-Fordist modelin alternatifi olarak sunulan Toyotizm modelinde ürün farklılaşması, vasıflı işçiler, esnek makineler, işbirliğine dayalı ilişkiler ve grup çalışması modelin farklı yapısını ön plana çıkarmaktadır.

Üretim ve yönetim tekniklerinde meydana gelen bu değişimler farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Bu bağlamda bir görüşe göre, 1980 ve 1990'lı yıllarda meydana gelen endüstriyel dönüşüm ve yeniden yapılanma bir endüstriyel sistemin yeni bir endüstriyel paradigmaya tam bir dönüşümü değil, daha çok yeni üretim paradigmasının esnek emek kullanımı, takım çalışması, kalite çemberleri, tam zamanında tedarik gibi çeşitli unsur ve uygulamalarının kısmi ve seçici bir şekilde uygulamasıdır.[214]

---

[212] Recep Seymen, **Endüstri İlişkilerinin Dönüşümü ve ABD Sendikacılığı Üzerine Bir İnceleme**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1997, s. 21.
[213] Parlak, **a.g.m.**, s. 83.
[214] **A.e.**, s. 97-98.

Tablo 1. Taylorizm-Fordizm ve Alternatifi (Toyotizm)

Taylorist-Fordist Modelin Unsurları	Fonksiyonel Alternatif (Toyotizm)
Standart üretim	Ürün farklılaşması
Bant üretimi (Montaj hattı)	Modül üretim
Tek amaçlı makineler	Esnek makineler
Vasıfsız, yarı vasıflı işçiler	Vasıflı işçiler
Düşük iş motivasyonu (Umursamazlık)	Yüksek iş motivasyonu (Özdeşleşme)
Çatışmacı iş ilişkileri	İşbirliğine dayalı ilişkiler
Hiyerarşik yönetim	Katılımcı yönetim
Dikey işbölümü (Planlama ve uygulama arasında ayrım)	Dikey iş entegrasyonu (Zenginleştirme)
Dışarıdan kontrol	İçeriden kendi kendini kontrol
Yatay işbölümü (Görevlerin aşırı sınırlandırılması)	Yatay iş entegrasyonu (Genişletme)
İşçileri iş yerine bağlama	Rotasyon
Makine temposuna uygunluk	Montaj hattından bağımsızlık
Zaman standartları	Zaman egemenliği
Bireysel çalışma	Grup çalışması

Kaynak: Veysel Bozkurt, **Endüstriyel ve Post-Endüstriyel Dönüşüm: Bilgi, Ekonomi, Kültür**, İstanbul, Aktüel Yayınları, 2005, s. 129.

Hızla değişen müşteri taleplerinin önem kazandığı ve belirleyici olduğu, yeni teknolojilerin müşteri taleplerini öngörebildiği, bunun da üretim merkezli yapılanmayı alt üst ettiği ve sürece ayak uyduramayan fabrikaların krize girdiği bu süreçte çalışma hayatında yaşanan değişimler kısaca aşağıdaki şekilde sıralanabilir:[215]

- Küçük ve orta boy işletmeler ekonomide ağırlık kazanmış,

- Teknolojinin yoğun kullanımı çalışan sayısını azaltmış ve eğitimli ve vasıflı işgücüne ihtiyacı artırmış,

- Bilgiye dayalı üretimin ağırlığı artmış,

[215] Zencirkıran, **a.g.m.**, s. 29-30.

- Tek amaçlı makineler yerine esnek makinelerin öne çıkması ile esnek üretim ve yönetim anlayışları yaygınlık kazanmış,

- Çalışma sürelerinin azalması ile esnek çalışma biçimleri öne çıkmış ve

- Tüm bu gelişmeler sonucunda da sendikaların ve kitle örgütlerinin gücü azalmıştır.

Neoliberal yaklaşımın ve küreselleşmenin yaygın olduğu bu süreçte kamu işletmelerinin hızla özelleştirilmesi ve kamu istihdamının daraltılması yolunda atılan adımlar da, diğer etkilerinin yanında bu kesimlerde daha yüksek bir örgütlenme düzeyine ulaşmış olan sendikaların daha da zayıflamasına neden olmuş ve birçok ülkede reel ücret kayıplarına yol açmıştır.[216]

Üretim ve yönetim sistemlerinde değişime neden olan postfordizm, endüstri ilişkilerinin çerçevesinin belirlenmesinde ve sistemi oluşturan aktörlerin hem sistem içindeki rolleri hem de birbirleriyle etkileşimlerinde önemli değişiklikler meydana getirmiştir.[217] Tablo 2'de bu değişiklikler ve dönüşüm en belirgin özellikleri ile verilmiştir.

Kitle üretiminin zayıflaması ve dönüşmesi sonucunda, işçi sendikacılığının gücünü aldığı büyük fabrikalar yerlerini orta ve küçük büyüklükte işletmelere bırakmıştır. İşverenlerin hareket alanını genişleten bu durum, işverenlerin sendikal hareketten uzaklaşmalarını kolaylaştırdığı şeklinde yorumlanmaktadır.[218]

---

[216] Fikret Şenses, "Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı?, Engel mi**?", Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma: Seçme Yazılar**, Ed. Fikret Şenses, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 262.

[217] Abdülkadir Şenkal, "Endüstri İlişkilerinde Yeni Paradigmalar: Mobilizasyon, Kollektivizm ve Esneklik Tartışmaları", **Çalışma ve Toplum**, Cilt 2008/1, Sayı 16, 2008, s. 120.

[218] Fatma Kocabaş, "Endüstri İlişkilerindeki Dönüşüm", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 10, Haziran 2004, s. 36.

Tablo 2. Endüstri İlişkilerinin Ana Karakteristiklerindeki Değişim

Dönem	Temel Üretim Sistemi	Endüstri İlişkilerinin Temel Özelliği	Sözleşmelerin Niteliği
1.Sanayileşmenin Başlangıç Dönemi	*Kitle üretimine geçiş	*Mavi yakalı işçiler *Devletin seyirci rolü *Örgütlenme yasak *Sendikalizmin başlangıcı	*Bireysel Sözleşmeler
2.Sanayileşme Dönemi	*Mekanize kitle üretimi (Üretim hatları, Montaj hatları) *İmalat sektörü ağırlıklı	*Mavi yakalı (vasıfsız, yarı vasıflı) işçiler *Sendikaların ve toplu sözleşmelerin ağırlığının artması *Devletin müdahaleci rolü	*Toplu Sözleşme
3.Sanayi Ötesi Dönem	*Büyük teknolojiler *Bilgi ve iletişim *Hizmet sektörü ağırlıklı	*Beyaz yakalı (vasıflı) işçiler *Endüstri ilişkilerinin yeniden yapılanması *Sendikaların ve toplu pazarlığın azalan önemi *Devletin ağırlığının azalması *Toplu pazarlığın işyeri düzeyine kayması *İnsan kaynakları yönetimi	*Bireysel Sözleşmelere Dönüş

Kaynak: Numan Kurtulmuş, **Sanayi Ötesi Dönüşüm**, İstanbul, 2. B., İz Yayıncılık, 2001, s. 101. ve Deniz Kağnıcıoğlu, "Endüstri İlişkilerinin Geçirdiği Aşamalar ve Devlet", **Endüstri İlişkileri**, Ed. Banu Uçkan, Deniz Kağnıcıoğlu, Eskişehir, Açıköğretim Fakültesi Yayını No:829, 2004, s. 75.'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

2000'li yıllardan sonra sendika yoğunluk oranlarında yaşanan düşüşle birlikte sendikaların gücünde ortaya çıkan azalmanın nedenleri konusunda farklı görüşler ortaya atılmasına karşın, bu nedenlerin işgücünün yapısındaki değişim, işverenlerin sendika karşıtı tutumları, sanayi sektöründeki yapısal değişiklikler, yeni bilgi teknolojileri, hükümet politikalarının etkileri, mal ve hizmet piyasalarının küreselleşmesi[219] gibi tüm dünyada uygulanmakta olan neoliberal politikaların sonuçlarına bağlanması mümkün gözükmektedir.

Yaşanan değişimlerin etkisiyle ülkelere göre farklılık göstermekle birlikte, endüstri ilişkilerinde devletin ve sosyal tarafların rollerinde geçmiş dönemlere göre

[219] Şenkal, **a.g.m.**, s. 121.

farklılıklar görülmektedir. Bu dönemde, İngiltere'de devletin ABD'de işverenlerin etkisiyle neoliberal çerçevede sendikasızlaştırma ve toplu pazarlığın ademi merkezileşmesine gidildiği ve insan kaynakları uygulamaları ön plana çıkarılarak sendikaların fonksiyonlarını üstlenmesine çalışıldığı ifade edilmektedir.[220]

Neoliberal dönem sendikalar açısından ele alındığında bu süreç, çalışma yaşamında meydana gelen esnekleşme ile birlikte sendikalar için iş güvencesinin azaldığı, ücretlerin düştüğü ve çalışma şartlarının kötüleştiği bir dönem şeklinde yorumlanmaktadır.[221]

Üretim şeklinin değişmesi ve parçalanarak küçük ölçekli hale gelmesi, başka bir ifadeyle taşeronlaşmanın gelişmesi ve küreselleşmeyle beraber sermaye dolaşımı üzerindeki baskıların ortadan kalmasının üretimi farklı bölgelere kaydırması nedeniyle sendikaların merkezi gücü giderek zayıflamıştır.[222] Ayrıca, bu dönemde yaygın olarak kullanılan taşeronlaşma sendikaların gücünü zayıflatmak amacıyla kullanıldığı gerekçesiyle işletme yönetimi ve sendikalar arasında da gerginliğe neden olmuştur.[223]

Neoliberal dönemde, daha iyi iş ve ödeme ilişkisi kurmak ve yerel işgücü piyasası avantajlarından yararlanmak için toplu pazarlıkların yapısında da değişiklikler yaşanmıştır. Bu dönemde, toplu pazarlıklarda, çok işverenli ulusal toplu pazarlık düzeyinden tek işverenli kurumsal toplu pazarlık düzeyine geçilmiştir. Ayrıca, bazı kurumlar da daha esnek çalışma düzenlemelerinin gelişimini desteklemek amacıyla tek sendika ilkesiyle hareket ederek daha rasyonel yapılar arayışına girmişlerdir.[224]

Refah devletinin krizinde ifade edildiği üzere, 1980'li yıllardan sonra devletin ekonomik hayata ve çalışma hayatına müdahalesi ortadan kalkmaya başlamış ve devletin buradaki rolü sadece yasaların düzenlenmesi şekline dönüşmüştür.

---

[220] Tokol, **a.g.e.**, s. 9.
[221] Zeki Parlak, Süleyman Özdemir, "Esneklik Kavramı ve Emek Piyasalarında Esneklik", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı 60, 2011, s. 3.
[222] Kocabaş, **a.g.m.**, s. 46.
[223] Parlak, Özdemir, **a.g.m.**, s. 25.
[224] Michael Salamon, **Industrial Relations: Theory and Practice**, Graet Britain, Fourth Edition, Prentice Hall, 2000, p. 66.

1990'lı yıllarda yerini daha çok esnekliği sağlayan kuralların ve düzenlemelerin oluşturulmasına bırakan devletin rolü, ne dar anlamda hukuki çerçeveyi çizmek ne de kamu işvereni olarak çalışma hayatına etki etmek değildir. Ekonomik ve siyasi koşulların da değiştiği bu süreçte, devletin hem işçi hem de işveren tarafını rahatlatacak çözümler üretmek için oynadığı hakem rolünü sürdürmesine de olanak kalmamıştır.[225] Böylece devletin yeni rolü, tarafları endüstri ilişkileri sisteminin dönüşmüş olduğu işbirliğine dayalı yapıya çekmek şeklinde yorumlanabilmektedir.

Bu bağlamda, devletin işbirliğini ön plana çıkaran yeni ve aktif yaklaşımın gelişmesinin önemli sebepleri olduğu söylenmekte ve bunlar yeni teknolojilerin işyerlerindeki geleneksel ilişkilerini değiştirmesi, dünya piyasalarındaki yoğun rekabetin endüstriyel çatışmalarla işgücünün kaybedilmesinin maliyetini yükseltmesi olarak ifade edilmektedir.[226]

Ayrıca, bu dönemde uluslar arası üretim ve yönetim tekniklerindeki değişmeleri derinden etkileyen, hatta onları biçimlendiren, Japon endüstri ilişkileri sisteminin işbirliğine ve istikrara dayanan yapısının da bu işbirliğine yönelik yaklaşımda etkili olduğu belirtilmektedir.

2.2. ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİNE KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

Endüstri ilişkilerinin gelişim ve dönüşüm sürecinde endüstri ilişkilerine ilişkin çeşitli yaklaşımlar oluşturulmuştur. Bunlar klasik yaklaşım, sistem yaklaşımı, çoğulcu (kurumsal) yaklaşım, sosyolojik yaklaşım, Marksist yaklaşım, neokorporatist yaklaşım, insan kaynakları yaklaşımı ve feminist yaklaşım olarak ele alınmaktadır. Çalışmanın bir sonraki bölümünde yaklaşımlar detaylı bir şekilde inceleneceği için, bu bölümde genel hatlarıyla ele alınacaklardır.

[225] Kağnıcıoğlu, **a.g.e.**, s. 76.
[226] Numan Kurtulmuş, **Sanayi Ötesi Dönüşüm**, İstanbul, 2. B., İz Yayıncılık, 2001, s. 215.

2.2.1. Klasik Yaklaşım

Endüstri ilişkileri alanında ilk kuramsal çalışmayı İngiliz araştırmacılar Sidney Webb ve Beatrice Webb gerçekleştirmiştir. Webb'ler 19. yüzyılın son on yılında yaptıkları çalışmalarla endüstri ilişkileri alanına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Sendikaların tarihini araştıran ve faaliyetlerini inceleyen Webb'ler ilk çalışmalarında işçi sendikalarının işlevleri üzerinde durmuşlar ve işçi sendikalarının temel amacının ücretlilerin çalışma koşullarını geliştirmek ve korumak olduğunu ileri sürmüşlerdir.[227]

Sendikaların amaçlarını gerçekleştirmek için iki temel süreç olduğunu belirten Sidney ve Beatrice Webb; bu süreçlerden birincisini toplu pazarlık süreci ve bunun sonucu oluşan toplu iş sözleşmesi ile ücretlerde ve çalışma koşullarında standartların belirlenmesi, ikincisini de yasal düzeleme sürecinin kullanılması olduğunu ifade etmişlerdir.[228] Klasik yaklaşım, sendikaların bu amaçlarına ulaşmada kullandıkları toplu pazarlık sürecinde devletin toplu pazarlığı kolaylaştırıcı düzenlemeler yapması gerektiğini, ancak sürece müdahale etmemesi gerektiğini savunmaktadır.

2.2.2. Endüstri İlişkileri Sistemi Yaklaşımı

Endüstri ilişkileri sistemi, John T. Dunlop tarafından oluşturulmuş bir yaklaşımdır. Dunlop'un 1958 yılında ortaya çıkardığı endüstri ilişkileri sistemi yaklaşımına göre, endüstri ilişkileri sistemi sosyal sistemin bir alt sistemi olup genel sistemle karşılıklı ilişkide bulunmakta, ekonomik ve siyasi alt sistemlere ayrılmaktadır.[229]

Dunlop'a göre, bir endüstri ilişkileri sistemi belirli aktörler, belirli çevre, endüstri ilişkileri sistemini birbirine bağlayan bir ideoloji ve işyerinde ve iş topluluklarında aktörleri yönetmek için oluşturulmuş kurallar bütününden oluşur.

---

[227] Deniz Kağnıcıoğlu, "Endüstri İlişkilerinin Teorik Çerçevesi", **Endüstri İlişkileri**, Ed. Banu Uçkan, Şuayip Çalış, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları No: 1608, 2012, s. 31.
[228] **A.e.**
[229] Tokol, **a.g.e.**, s. 5.

Endüstri ilişkileri sisteminin burada sözü edilen aktörleri aşağıdakilerden oluşmaktadır:[230]

- Yöneticiler ve onların temsilcilerinden oluşan bir hiyerarşi,

- İşçiler (yönetici olmayan) ve onların sözcülerinden oluşan hiyerarşi,

- İşçiler, işletmeler ve onların ilişkileri ile ilgili uzmanlaşmış kamu kuruluşları ve ilk iki aktör tarafından oluşturulmuş özel uzman kuruluşlar.

Endüstri ilişkileri sisteminde aktörler üçünü de içeren bir çevreyle etkileşim halindedir. Bu çevreler:[231]

- İş yerlerinin ve iş topluluklarının teknolojik özellikleri,

- Aktörleri etkileyen piyasa ya da bütçe kısıtlamaları,

- Genel toplumda gücün dağılımı şeklinde sıralanır.

Aktörlerin bu çevrelerle etkileşimleri sonucunda sistemin çıktıları olan kurallar oluşur. Kurallar da kural oluşturma prosedürleri, ücret, çalışma şartları gibi ana konularla ilgili kurallar ve bu kuralların belli durumlardaki uygulamalarıyla ilgili prosedürlerden oluşan üç ana unsurdan meydana gelirler. Bu kurallar ancak, toplu sözleşmelerde, devletin çıkardığı yasalarda ve işyerindeki gelenek ve uygulamalarda ortaya çıkabilirler.[232]

Dunlop'un endüstri ilişkileri sistemini tamamlamak için gerekli bir diğer unsur da ideolojidir. Endüstri ilişkileri sisteminde aktörler tarafından ortak olarak benimsenmiş bir ideolojinin veya fikirler ve inançlar dizisinin olması aktörlerin sisteme bağlanmaları ve sistemle bütünleşmeleri için önemlidir.[233] Endüstri ilişkileri sisteminin ideolojisinin geniş toplum kesimlerinin ideolojisinden ayırt edilmesi gerektiğini ifade eden Dunlop, ideolojilerin ancak gelişmiş sanayi toplumlarında benzer veya en azından uyumlu olmasının beklenebileceğini de ekler.

---

[230] Dunlop, **a.g.e.**, p. 7.
[231] **A.e.**, s. 9.
[232] Yıldırım, **Endüstri İlişkileri Teorileri: Sosyolojik Bir Değerlendirme**, **a.g.e.**, s. 92-93.
[233] Dunlop, **a.g.e.**, p. 16.

2.2.3. Çoğulcu (Kurumsal) Yaklaşım

John T. Dunlop'un "Endüstri İlişkileri Sistemi" (Industrial Relations Systems) çalışmasından etkilenerek sistem yaklaşımını İngiliz endüstri ilişkilerine uygulayan Allan Flanders, endüstri ilişkilerinin konusunun belirlenmiş, düzenlenmiş kurumsal ilişkileri içerdiğini, kurumlaşmamış ilişkilerin endüstri ilişkileri sistemi dışında kalacağını ileri sürmüştür.[234] Flanders'ın bu görüşlerini paylaştığı dönemde başka birçok bilim adamı da bu kurumsal yaklaşım çerçevesinde çok sayıda çalışma yapmıştır.

Endüstri ilişkilerinin, çalışma ilişkilerinin düzenlenmesi, kurumlarının incelenmesi olarak görüldüğü yaklaşımda, en önemli kurum kural yapma süreci olarak görülen toplu pazarlıktır. Yaklaşıma göre, toplu pazarlık basit bir pazarlık olmayıp siyasi bir süreçtir ve toplu pazarlık ile çalışma koşullarının belirlenmesi, istihdam güvencesinin sağlanması sendikaları da önemli, güçlü kuruluşlara dönüştürmektedir.[235]

Çoğulcu yaklaşımda, toplu pazarlığın çatışma çözmede, kural koymada yetersiz kaldığı durumlarda dış otoritenin bunu sağlaması gerektiği savunulmaktadır. Başka bir ifadeyle, çıkar gruplarının güçlü olmadığı endüstri ilişkilerinde düzeni sağlayacak normatif bir sistemin oluşturulmasında devletin müdahalesi gerekli görülmektedir. Ancak, bu müdahale zorlamaya dayalı olmamalıdır, aksi durumda anomi ve sistemin dağılması tehlikesi ile karşı karşıya kalınacağı belirtilmektedir.[236]

2.2.4. Sosyolojik Yaklaşım

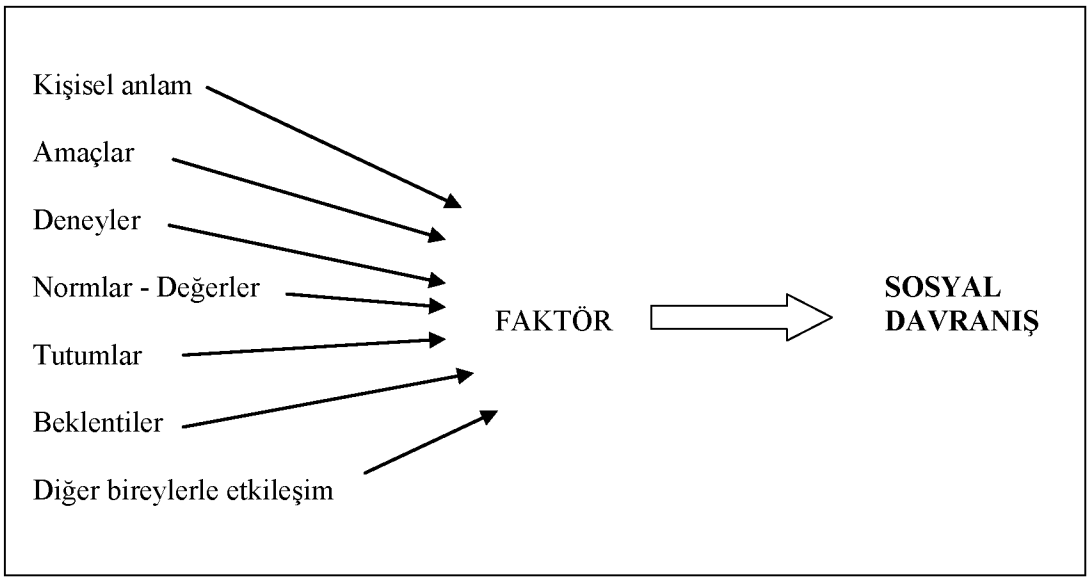
1950'li yıllardan itibaren artan sayıda sosyolog tarafından endüstri ilişkileri alanına ilgi gösterilmesi ile ön plana çıkan sosyolojik yaklaşım, özellikle endüstri ilişkileri sisteminde davranışların sistemin yapısal özellikleriyle açıklanabileceğini

[234] Koray, **Endüstri İlişkileri**, **a.g.e.**, s. 29.
[235] Çetik, Akkaya, **a.g.e.**, s. 22.
[236] **A.e.**, s. 23.

savunan sistem yaklaşımı başta olmak üzere, endüstri ilişkilerinde çevre ve kurumlar üzerinde duran diğer yaklaşımlara karşıt olarak ortaya çıkmıştır.[237]

Sosyolojik yaklaşımı benimseyenler çalışanların işe uyumları, çalışma çevresiyle çevre koşullarının etkileşimi gibi birçok konunun çalışma ilişkileri içinde ele alınması gerektiğini savunmaktadırlar.[238]

Şekil 1. İnsan Davranışını Etkileyen Faktörler

Kaynak: D. Farnham, J. Pimlott, **Understanding Industrial Relaitons**, London, Cassel, 1990, s. 10'dan aktaran Deniz Kağnıcıoğlu, "Endüstri İlişkilerinin Teorik Çerçevesi", **Endüstri ilişkileri**, Ed. Banu Uçkan, Şuayip Çalış, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları No: 1608, 2012, s. 40.

Şekil 1'de görüldüğü gibi bireysel tercihleri ve davranışları etkileyen kişisel anlam, amaçlar, deneyler, normlar ve değerler, tutumlar, beklentiler ve diğer bireylerle etkileşim gibi faktörlerin etkisiyle bireyler kendilerinin veya diğer bireylerin davranışlarına bir anlam yüklerler.

Bu anlam yüklemenin sonucunda meydana gelen sosyal davranışların açıklanabilmesi için yüklenen anlamların yorumlanması gerekir. Bu bağlamda,

[237] Kağnıcıoğlu, "Endüstri İlişkilerinin Teorik Çerçevesi", **a.g.e.**, s. 39.
[238] Koray, **Endüstri İlişkileri**, **a.g.e.**, s. 29-30.

sosyolojik yaklaşım bireysel aktörlerin davranışlarının bir anlamı olduğunu belirterek, endüstri ilişkilerinde sadece gözlemlenebilir anlamların değil, bireylerin davranışlara yükledikleri anlamların da incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.[239]

2.2.5. Marksist (Çatışmacı) Yaklaşım

Endüstri ilişkilerini açıklamak amacıyla geliştirilen bir yaklaşım olmayan Marksist yaklaşım, örgütleri saran kapitalist toplumun doğası üzerine yoğunlaşmaktadır. Marksizm'in sosyal teorisinin genel konuları aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır:[240]

- Sınıf (grup) çatışması toplumsal değişimin kaynağıdır.

- Sınıf çatışması toplumdaki ekonomik güç dağılımındaki eşitsizlikten doğar.

- Toplumun sosyal ve siyasi kurumlarının doğası bu ekonomik eşitsizlik tarafından türetilir ve bu da eğitim, medya ve istihdam yoluyla baskın grupların hükümette ve diğer kuruluş organlarında konumunu pekiştirir.

- Sosyal ve siyasi çatışmanın sebebi ne olursa olsun, sadece toplumdaki ekonomik çatışmanın bir ifadesidir.

Marksist endüstri ilişkileri yaklaşımının önemli temsilcilerinden olan Richard Hyman da, kapitalist toplumda üretim sisteminin özel sektöre ait olduğunu, kârın şirket politikalarında önemli etkisi olduğunu, yönetim sahipleri tarafından üretim üzerinde yukarıdan aşağıya doğru kontrol uygulandığını ifade eder.[241]

Marksist endüstri ilişkileri kapitalist üretimin dinamikleri, emek piyasası ve emek sürecinde maddi çıkarların farklılığı ve çelişkisi ve işçi-işveren ilişkisine istikrar ve düzen getirmek için tasarlanmış kurumlarda meydana gelen ve devam eden çatışma ve düzensizliğin nasıl oluştuğu ile ilgilenmektedir. Sınıf çatışması ile endüstri ilişkilerindeki çatışmanın aynı olduğunu savunan Marksist yaklaşımın

[239] Kağnıcıoğlu, "Endüstri İlişkilerinin Teorik Çerçevesi", **a.g.e.**, s. 39.
[240] Salamon, **a.g.e.**, p. 9.
[241] **A.e.**

endüstri ilişkileri analizi ekonomik ve siyasi süreçlere duyarlıdır.[242] Ayrıca, yaklaşımda endüstri ilişkilerinde devletin rolüne de önem verilmektedir.

2.2.6. Neokorporatist Yaklaşım

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ve özellikle 1960 ve sonrasında devlet endüstri ilişkileri sisteminin içinde aktif olarak yer almıştır. Bunun önemli nedenlerinin başında hükümetlerin benimsedikleri ve uygulamaya koydukları sosyal ve ekonomik politikalarla, toplu pazarlık sisteminin sonuçları arasında uyumun yaratılmasıdır.[243]

Devletin endüstri ilişkileri sistemindeki etkinliğinin yasal düzenlemeler, toplu pazarlığın ve işçi sendikalarının desteklenmesi şeklinde gerçekleşen ve 1973 petrol krizi ve beraberinde getirdiği sorunlarla birlikte, devletin müdahalelerinin azaltılması ve devletin ekonomik ve sosyal hayata daha az karışacak şekilde küçültülmesine[244] kadar devam eden bu dönem, endüstri ilişkileri sisteminin tarafları arasında korporatist model olarak adlandırılabilecek bir işbirliği sisteminin ağırlık kazandığı bir süreç olarak tanımlanmaktadır.[245]

Bu bağlamda 1970'li yılların ortasından itibaren endüstri ilişkileri alanının aktörlerini oluşturan işçiler, işverenler ve örgütleri ile devlet arasındaki ilişkileri açıklamak üzere, korporatizm kavramı yeniden tanımlanmaya başlanmış ve önceki yıllardaki uygulamalardan kaynaklanan olumsuz anlamından farklı olduğunu belirtmek üzere neokorporatizm olarak adlandırılmıştır.

Neokorporatist yaklaşımda işçi ve işveren örgütleri, bir başka deyişle sendikalar, ekonomik ve siyasal açıdan daha çok güçlenmiş ve devletle yapılan bu işbirliği nedeniyle de daha ılımlı bir yaklaşıma girmişlerdir. 1970'li yılların ortasına kadar aksamadan işleyen ve bu tarihten sonra kavramsallaştırılmaya ve

---

[242] Çetik, Akkaya, **a.g.e.**, s. 28.
[243] Selamoğlu, **a.g.e.**, s. 32.
[244] Süleyman Özdemir, **Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları No: 2007-57, 2007, s. 254.
[245] Selamoğlu, **a.g.e.**, s. 32.

kurumsallaştırılmaya çalışılan neokorporatist endüstri ilişkileri, 1990'lı yıllardan itibaren sona erip ermediği yönünde tartışmalarla gündeme gelmiştir.[246]

2.2.7. İnsan Kaynakları Yaklaşımı

Endüstri ilişkilerinin gelişiminde anlatıldığı üzere çalışma yaşamında yaşanan dönüşümlerle birlikte yönetim şekillerinde de değişimler yaşanmıştır. Yönetim yaklaşımlarında yaşanan bu değişim genel olarak Bilimsel Yönetim Yaklaşımı, İnsan İlişkileri Yaklaşımı, Personel Yönetimi ve İnsan Kaynakları Yönetimi başlıkları altında ele alınabilir.

1900'lü yıllarda F. Taylor ve H. Fayol'un öncülüğünü yaptığı Bilimsel Yönetim Yaklaşımı (Klasik Örgüt Kuramı)'nın çalışanları "rasyonel insan" şeklinde tanımlaması, 1930'lu yıllarda Elton Mayo'nun Hawthorne araştırmaları sonrasında "sosyal insan"ı fark etmesi ile birlikte değişikliğe uğramıştır.[247] Elton Mayo tarafından yapılan ve yönetim biçimlerinde önemli değişikliklere yol açan Hawthorne araştırmaları sonucunda ortaya çıkan yönetim yaklaşımı İnsan İlişkileri Yaklaşımı olarak adlandırılmıştır.[248]

İnsan İlişkileri Yaklaşımı ile birlikte, çalışanların tek amaçlarının Bilimsel Yönetim Yaklaşımı'nda ifade edildiği gibi sadece ekonomik olmadığı, aynı zamanda sosyal ihtiyaçlarının da olduğu ve bu ihtiyaçlarının karşılanması durumunda üretime daha fazla katkıda bulunabilecekleri keşfedilmiştir.

1940'lı ve 1950'li yıllarda ise bireyin psikolojik oluşumunun, ihtiyaçların kapsamını geliştirerek "kendini gerçekleştiren insan" modelini ortaya çıkardığı görülmektedir. Bu modelin ortaya çıkmasında McGregor'un "X ve Y kuramları", Abraham H. Maslow'un "ihtiyaçlar hiyerarşisi", Herzberg'in "çift faktör kuramı" gibi alanda yapılmış önemli çalışmaların da büyük katkısı olduğu ifade edilmektedir.

---

[246] Kağnıcıoğlu, "Endüstri İlişkilerinin Teorik Çerçevesi", **a.g.e.**, s. 41-42.
[247] Serpil Aytaç, **Çalışma Yaşamında Kariyer: Yönetimi, Planlaması, Gelişimi ve Sorunları**, Bursa, Ezgi Kitabevi, 2005, s. 18.
[248] Bruce E. Kaufman, **The Origins and Evolution of the Field of Industrial Relations in the United States**, Cornell Studies in Industrial Relations Number 25, New York, ILR Press, 1993, p. 76-77.

Çalışanların işteki mutluluğu, doyumu ve performansının ön plana çıktığı modele katkısı bulunan bir diğer bilim insanı da Likert'dir. Kişilerin beklentilerinin, değerler ve tutumlarının, bireylerin önemi ve değerini ortaya koyduğunu ifade eden Likert, etkin bir yöneticinin çalışanlarının sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılaması gerektiğini savunmuştur.[249]

Böylece çalışanların sadece ekonomik ya da sosyal varlıklar olmadıkları aynı zamanda psikolojik varlıklar da oldukları kabul edilmiştir. 1950'li yılların ortasından itibaren yapılan bu çalışmalar sonucunda, takip eden yıllarda çalışanların fırsat verildiğinde gelişme gösterdikleri ve örgütsel gelişmenin de buna eklenmesiyle birlikte çalışanlar ile işletmenin bütünleştiği görüşü hâkim olmaya başlamıştır. Bu aşamadan sonra yaşanan gelişmelerin İnsan Kaynakları Yönetimi'ne zemin hazırladığı görülmektedir.

1970'lerden itibaren insan kaynakları yönetimi anlayışının klasik personel yönetimi yönü, ilk dönemlerdeki personel yönetiminin temel fonksiyonlarını aşarken savaş sonrası dönemde önem kazanmış olan endüstri ilişkileri yönünün de önüne geçmiştir. İnsan Kaynakları Yönetimi, ulusal ve uluslararası rekabetin yoğunlaşması, ekonomik faaliyetlerin küreselleşmesi, özel sektörde sendikal hareketin zayıflaması, endüstri ilişkilerinin mücadeleci yönünü kaybederek işçi ve işveren ilişkilerinde işbirliği anlayışının ön plana çıktığı yönetim tekniklerinin önem kazanması, klasik personel yönetiminin yetersiz kalması gibi gelişmeler sonucunda önem kazanmıştır.[250]

1980'li yıllarda geniş uygulama alanı bulan İnsan Kaynakları Yönetimi, işletmelerin çalışanları ile olan ilişkilerinde yönetim-işçi sendikası arasındaki ilişkinin dışına çıkarak, çalışanlarda bireysel temelde ve ileri derecede güvene dayanan ilişkiye yönelmiş ve çoğulcu yaklaşım yerine bütünsel yaklaşımı benimsemiştir. Yaklaşım ayrıca, çalışanların kendi kendini kontrolünü benimsemekte

[249] Aytaç, **a.g.e.**, s. 19.
[250] Ahmet Selamoğlu, "İnsan Kaynakları Yönetiminin Gelişimi", **Prof. Dr. Metin Kutal'a Armağan**, Ankara, TÜHİS, 1998, s. 579.

ve 1990'lardan sonra işletmelerde artan etkinliği nedeniyle yöneticilerin yaklaşımlarında da önemli değişikliklere neden olmuştur.[251]

Çalışma hayatında yaşanan bu değişimlerin yoğunlaşan rekabetin de etkisiyle yönetimde yeni arayışları ve endüstri ilişkilerinde yapısal değişimleri gündeme getirdiği ifade edilmektedir. Yaşanan değişim aşağıdaki şekilde değerlendirilmektedir:[252]

- Endüstri ilişkilerinin kurumlarının rol ve etkinliklerinde yaşanan değişim,

- Endüstri ilişkileri kurumlarının öneminin azalması ile ters orantılı olarak bireyin önem kazanması,

- Geleneksel endüstri ilişkileri sisteminde yeniden yapılanma sürecine giriş.

2.2.8. Feminist Yaklaşım

Rosa Luxemburg ve Clara Zetkin gibi Feminist hareketin öncüleri, kadınların çıkarlarını ve haklarını sadece cinsiyet temelinde değil, sınıf konumları temelinde de tanımlarlar. Dikkatlerini çalışan kadınlara yönelten Feminist yaklaşımda, işçi kadınların ve genel olarak kadınların özgürleşmesi işçi sınıfının kapitalist sömürüden özgürleşmesinin bir parçası olarak görülmektedir.[253] Dolayısıyla yaklaşıma göre, kapitalist toplumsal düzen ciddi bir dönüşüme uğramadan çalışan kadınların ve onlarla beraber tüm kadınların özgürleşmesi gerçekleşemez.

Günümüzde bağımlı çalışanlar, endüstri ilişkileri alanında yapılan çalışmalara işçi başlığı altında tek aktör olarak değil, kadınlar, gençler, beyaz yakalılar, altın yakalılar, tam zamanlı çalışanlar, evde çalışanlar gibi farklı ihtiyaç ve beklentileri olan çalışan grubu olarak kategorilere ayrılarak konu olmaktadır. Bu dönüşüm sonucundaki gelişmelerden en önemlilerinden biri de, çalışma ilişkilerinin cinsiyet yönünün ön plana çıkmasıdır. Bu bağlamda Feminist yaklaşımda, endüstri ilişkileri

[251] **A.e.**, s. 584-585.
[252] Çetik, Akkaya, **a.g.e.**, s. 34.
[253] Berberoglu, **a.g.e.**, s. 95-97.

aktörlerine yönelik kurumsal çalışmalar, cinsiyet temelinden bağımsız olarak ele aldıkları ve endüstri ilişkilerinin erkek egemen yönünü ön plana çıkardıkları için eleştirilmektedirler.[254]

Son yıllarda toplumlarda ekonomik, sosyal ve siyasi alanlarda ve dolayısıyla da üretim ve yönetim tekniklerinde yaşanan değişimlerle birlikte, önceki yıllara göre kadınların çalışma hayatına daha yüksek oranlarda katılmaları ile birlikte, endüstri ilişkileri alanında kadın çalışmalarına ilgi artmıştır. Yapılan çalışmalarda en çok vurgulanan noktayı da, cinsiyetlerinden dolayı kadınların çalışma hayatında yüz yüze kaldıkları eşitsizlikler oluşturmuş ve bunun sonucunda da Feminist yaklaşım endüstri ilişkilerindeki yerini almıştır.

[254] Kağnıcıoğlu, "Endüstri İlişkilerinin Teorik Çerçevesi", **a.g.e.**, s. 43.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ KURAMLARINDA GÜÇ VE İDEOLOJİ

Endüstri ilişkileri alanının kuramları klasik yaklaşım, John T. Dunlop tarafından geliştirilen sistem yaklaşımı, çoğulcu (kurumsal) yaklaşım, sosyolojik yaklaşım, çatışmacı ilişkileri içeren Marksist yaklaşım, neokorporatist yaklaşım, insan kaynakları yaklaşımı ve feminist yaklaşım olarak ele alınmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde, endüstri ilişkileri yaklaşımları Dunlop'un Endüstri İlişkileri Sistemi yaklaşımında ele aldığı güç ve ideolojinin endüstri ilişkilerinin oluşumunda ve gelişimdeki etkileri açısından incelenecektir.

Bu bağlamda, yaklaşımlar Dunlop'un aşağıdaki varsayımları kapsamında ele alınacaktır:[255]

1. Güç, endüstri ilişkileri sisteminin dışındadır ve endüstri ilişkileri sistemi içindeki güç dağılımını etkiler. Ancak, toplumdaki güç dağılımı endüstri ilişkileri sistemi içindeki aktörlerin etkileşimini doğrudan belirlemez.

2. Bir endüstri ilişkileri sisteminin ideolojisi toplumdaki ideolojiden ayrı tutulmalıdır. Endüstri ilişkileri sisteminin ideolojisi, daha geniş olan toplumsal ideolojiden farklı olmakla birlikte ondan etkilenir.

3. Endüstri ilişkileri sisteminde siyasi iktidar ilişkileri veridir ve açıklanması gereken faktörler değillerdir. Bu noktada yapılması gereken, her bir siyasi sistemin oluşturduğu endüstri ilişkileri düzenlemelerini ve siyasi güç ile işçi-işveren ve hükümet arasındaki dinamik etkileşimi incelemektir.

[255] Yıldırım, **Endüstri İlişkileri Teorileri: Sosyolojik Bir Değerlendirme**, **a.g.e.**, s. 92-95.

3.1. Klasik Yaklaşım

Endüstri ilişkileri alanında geniş kapsamlı ilk çalışmayı gerçekleştiren Beatrice ve Sidney Webb, çalışmalarında işçi sendikalarının işlevleri üzerinde durmuş ve işçi sendikalarını ücretlilerin çalışma koşullarını geliştirme ve koruma amacıyla kurdukları birlikler olarak tanımlamışlardır. Sendikaların işlevlerine vurgu yapan Webb'ler, bunlardan toplu pazarlığa ayrı bir önem vermişlerdir. Sendikaların çalışma koşullarını tamamen kendilerinin belirlemesi ya da bu konudaki yasal düzenlemelerin rolünün yanı sıra, endüstri ilişkilerinin belirlenmesinde de sendikaların özellikle toplu pazarlıklar yoluyla zorlayıcı bir rol oynayabileceklerini savunmuşlardır.[256]

Webb'ler, daha sonra "Industrial Democracy" (Endüstriyel Demokrasi) adlı çalışmalarında, sendikaların siyasal faaliyetleri ile yasal düzenlemelerin önemi üzerinde durmuşlardır. Çalışmalarında endüstriyel demokrasi kavramını açıklamış ve demokrasinin siyasal alanda bireysel eşitlik ve özgürlükleri yerleştirmesi gibi endüstriyel demokrasinin de endüstri içinde çalışanlara aynı nitelikte haklar ve özgürlükleri sağlayacağını ileri sürmüşlerdir.[257]

Beatrice ve Sidney Webb, kuramlarını aşağıdaki üç ana kavram üzerinden açıklamışlardır:[258]

1. İşçilerin ve işverenlerin sendikalaşma hakkı,

2. Toplu pazarlık hakkı,

3. Grev ve lokavta başvurma hakkı.

Onlara göre, yasaların getirdiği küçük kısıtlamalar dışında, örgütlenmenin kendilerine verdiği güç ve bağımsızlık sayesinde taraflar bu haklardan yararlanabilirler. Devlet, işçi ve işverenlerin bu haklarından yararlanmalarını önleyecek herhangi bir yasal engel getirmemeli, hatta uzlaştırmayı sağlayıcı bazı

---

[256] Koray, **Endüstri İlişkileri**, **a.g.e.**, s. 27.
[257] **A.e.**, s. 27-28.
[258] Çetik, Akkaya, **a.g.e.**, s. 17.

görevleri yerine getirerek toplu pazarlıkları kolaylaştırmaya çalışmalıdır.[259] Buradan anlaşılacağı üzere, böyle bir sistemde devlet işçi, işveren ve örgütlerini toplu pazarlık yapma, grev ve lokavta başvurma konularında serbest bırakmalıdır.

Devlete kural koyucu ve hakem rolünü uygun gören klasik yaklaşım, toplu pazarlık konusunda da sınırlı görüşlere sahiptir. Bu yaklaşıma göre, toplu pazarlık sadece bireysel sözleşmelerin toplu halidir ve devlet endüstri ilişkilerinde sadece toplu pazarlığın işlememesi durumunda göreve çağrılmalıdır.[260]

Webb'lerin çalışmalarının endüstri ilişkilerine katkıları üç şekilde gerçekleşmiştir. Birincisi, çalışma koşullarına yönelik standartlar geliştirilmesi gerektiği görüşleri, klasik iktisatçıların işgücüne yönelik politikalar belirlemelerinde yönlendirici olmuştur. İkincisi, sendikacılık ile işçilerin ve işverenlerin toplu pazarlık gücüne ilişkin bir kuram geliştiren ilk teorisyenlerdir. Üçüncü ve sonuncusu da, çalışmalarını deneysel araştırmalara dayandırmış, sendikalar ve iş yasalarıyla ilgili çalışmalarında tarihsel analizler ve gözlemler sunmuşlardır.[261]

Endüstri ilişkilerinin gelişiminde önemli etkileri olan klasik yaklaşımı çok az ülke uygulamıştır. Model, İngiltere'den başka ABD, Yeni Zelanda, Avustralya ve bazı İngiliz sömürgesi ülkelerde uygulanmıştır. Ancak bu ülkelerde devletin endüstri ilişkilerinde oynadığı rolün İngiltere modelinden daha önemli hale gelmesi ve endüstri ilişkilerini düzenleyen kuralların geniş ölçüde devlet tarafından konması ülkeleri bu modelden uzaklaştırmıştır.[262]

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan ekonomik ve sosyal gelişmelere paralel olarak, sistemin kendi içinde çözümleyemeyeceği sorunlar ortaya çıkmış ve devletin bu duruma müdahale etmesi istenmiştir. Bu taleplerle birlikte de klasik yaklaşım terk edilmeye başlanmıştır.

---

[259] **A.e.**, s. 18.
[260] Bülent Bayat, Okan Güray Bülbül, "Endüstri İlişkileri Sistemi İçerisinde İdeolojik Bir Unsur Olarak Devlet", **Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri (Seçme Yazılar III)**, Ed. Türker Topalhan, Ankara, Gazi Kitabevi, 2010, s. 224.
[261] Kağnıcıoğlu, "Endüstri İlişkilerinin Teorik Çerçevesi", **a.g.e.**, s. 32.
[262] Çetik, Akkaya, **a.g.e.**, s. 18.

Bu bağlamda, yaklaşımın endüstri ilişkileri dışındaki güç ve ideolojilerin etkisinden uzak kalmayı amaçladığı ve bunu gerçekleştiremediği noktada da terk edilmeye başlandığı görülmektedir.

3.2. John Dunlop'un Endüstri İlişkileri Sistemi Yaklaşımı

Endüstri ilişkileri sistemi John T. Dunlop tarafından oluşturulan ve 1958 yılında yayınlanan "Industrial Relations Systems" (Endüstri İlişkileri Sistemi) adlı kitabında incelenen bir endüstri ilişkileri yaklaşımıdır.

Dunlop, "Endüstri İlişkileri Sistemi" kitabında bu sistemi oluştururken Talcott Parsons'un "Sosyal Sistem Teorisi"nden etkilendiğini ve kendi endüstri ilişkileri sistemini de Parsons'un teorisinden yola çıkarak oluşturduğunu ifade etmiştir.[263] Bu bağlamda, Dunlop'un Endüstri İlişkileri Sistemi'ni daha anlaşılır kılmak için öncelikle Talcott Parsons'ın Sosyal Eylem ve Sosyal Sistem Teorileri açıklanacaktır.

3.2.1. Talcott Parsons'un Sosyal Eylem ve Sosyal Sistem Teorileri

Talcott Parsons'un sosyal eylem ve sosyal sistem teorileri, sosyal yapının ve toplum içindeki bireylerin davranışlarının anlaşılması açısından önemli bir konuma sahiptir. Bireylerin toplum içindeki konumlarını onların rollerinin belirlediğini ifade eden Parsons, toplumsal sistemin kaynağını insanlar arasındaki karşılıklı etkileşimin oluşturduğunu ve dolayısıyla da toplumsal yapıların en önemli birimlerinin rol olduğunu söyler. Fakat rolün ne olduğu ise tartışmalı bir konudur. Çünkü Parsons rolü, toplumun rolden beklediği kalıp değişkenlerle açıklamaya çalışır.[264]

Parsons'da kalıp değişkenler, belirli şekillerde bir araya gelerek aktör bireyi kendi kültürüne ve toplumsal sistemine yönelten temel alternatiflerdir. Bunlardan

---

[263] John T. Dunlop, **Industrial Rletions Systems**, New York, Henry Holt and Company, 1958, p. 4-5.
[264] Umut Omay, "Endüstri İlişkileri Sisteminin Özü Olarak Parsons'un Sosyal Sistem ve Sosyal Eylem Teorileri", **11. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi**, Antalya, 8-11 Ekim 2009, s. 273-276.

bazıları, duygulanıma karşı duygusal tarafsızlık, bireysel yönelime karşı kolektif yönelim ve evrenselliğe karşı tikellik ikilikleridir. Parsons bireyin içinde bulunduğu kültürün değer yöneliminin, bu ikilikler çerçevesinde tanımlanabileceğini ifade eder. Ona göre birey, bu değer yönelimini toplumsallaşma ve toplumsal kontrol süreçleriyle öğrenir. Bu süreçlerle de toplumun değerlerinin içselleştirilmesi kolaylaşır ve böylece toplumun ayakta kalması sağlanır.[265]

Parsons'da sosyal eylemin unsurları aktör, araç ve amaçtır. Aktör, birbiriyle düzenli bir şekilde etkileşimde olan birey, grup ya da kolektivitelerdir. Araç, amaçlara uygun araçların seçilmesiyle ilgilenen sektörler, ekonomik ve siyasi kurumlardır. Amaç da, kültürün sağladığı durum ve tanımlarıdır.[266]

Sosyal eylemin bir tecrit edilme olarak görülmemesi gerektiğini söyleyen Parsons, aksine eylemin zaman içinde bir süreç veya sistem olarak kabul edilmesi gerektiğini ekler. Ona göre, eylem sistemleri sosyal olayın anlaşılması için bir araçtır ve tecrit edildiğini savunduğu bireysel davranıştan şu özellikleriyle ayrılır: Sosyal eylem, araç ve amaçlara yönelimlidir; aktörün ilişki içinde olduğu fiziksel ve sosyal varlıklara bağlı şartlarda yer alır; normlar tarafından düzenlenir; enerji veya çaba harcanmasını gerektirir.[267]

Eylemlerin kişilik sistemleri, kültürel sistemler ve sosyal sistemler tarafından kuşatıldığını savunan Parsons'un sosyal eylem kuramının merkezinde aktör bulunur. Ancak burada, aktör konumundaki bireyin kim olduğu değil, aktörün üstlenmiş olduğu rol ön plandadır. Daha önce ifade edildiği gibi, Parsons'da toplumsal yapıların en önemli birimi roldür. Bu noktada, araçlar aktörün eylemi tamamlaması için gerekli olan şeyleri ifade ederken, amaçlar da eylemin ulaşmak istediği sonucun ne olduğunu açıklar. Normlar ise, toplum tarafından uygun görülen ve kabul edilebilir sayılan amaçlar ve araçlar ile ilgili kavrayışı gösterirler.[268]

---

[265] Berberoglu, **a.g.e.**, s. 114.
[266] Alev Erkilet, **Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramları: Sorokin, Parsons, Dahrendorf, Merton**, Ankara, Hece Yayınları, 2007, s. 79.
[267] Omay, **a.g.m.**, s. 277.
[268] **A.e.**, s. 277-278.

Parsons'ın sisteminin en önemli kısmı, toplumsal sistemin korunabilmesi için değer kalıplarının bireyler tarafından içselleştirilmesidir. Çünkü ona göre toplumsal düzen ancak bu şekilde sağlanabilir. Kuramı egemen sistemin meşrulaştırılmasına hizmet eden bir ideoloji olduğu gerekçesiyle eleştirilen Parsons iktidarı; bölünmesi, paylaştırılması, aynı zamanda üretilmesi gereken, toplum içerisinde genelleştirilmiş bir kaynak ve imkân olarak tanımlar. Bu bağlamda devletin de, tek kamu otoritesi olarak özerk bir rol üstlendiğini ve iktidarın toplum içerisinde rekabet halindeki siyasi gruplar arasında eşit dağılımını güvence altına aldığını belirtir.[269]

Parsons, sosyal eylemlerin ayrımını modern öncesi (geleneksel) ve modern (gelişmiş) toplum olarak iki ayrı boyutta incelemiş ve bu iki toplum yapısının farklı norm ve değerlere bağlı olduğunu ifade etmiştir. Bu iki boyutu aşağıdaki şekilde açıklar:[270]

1.Modern Öncesi (Geleneksel) Toplum: Gruba bağlılık, duygusallık ve kolektif yönelim gibi anlam ve duygu yüklü olan değerlere yaslanan toplumlar küçük, başka bir ifadeyle geleneksel toplumlardır. Bu toplumların özelliği, toplulukçu aynılık esasına dayanmalarıdır. Geleneksel toplumlara örnek olarak aile verilmektedir.

2.Modern (Gelişmiş) Toplum: Başarı, kendini-disiplin ve bireycilik gibi araçsal veya ödeve yönelik olan değerlere yaslanan toplumlar ise gelişmiş toplumlardır. Bu toplumların özelliği ise, bireysel amaç ve fonksiyonel dayanışma esasına dayanıyor olmalarıdır. Modern toplumlara örnek olarak ise, işyeri verilmektedir.

Parsons'ın bir diğer teorisi de Dunlop'un endüstri ilişkileri sistemini oluştururken faydalandığını ifade ettiği sosyal sistem teorisidir. Sosyal sistem teorisinde, toplumun alt sistemlerden oluşan bir sistem olduğunu ve bu sistemlerin de adaptasyon (Adaptation), hedefe ulaşma (Goal attainment), bütünleşme (Integration) ve varlığını sürdürme (Latency/ Latent pattern maintenance) işlevlerinin yerine getirilmesinin bir yansıması olduğunu belirtir. Parsons, bu dört unsura işlevsel

[269] Berberoğlu, **a.g.e.**, s. 113-122.
[270] Omay, **a.g.m.**, s. 278.

zorunluluklar adını verir ve bunları bir toplumun ya da grubun ya da bireyin bir eylem sistemi olarak varlığını sürdürebilmesi için çözmesi gereken temel sorunlar olarak nitelendirir.[271]

Parsons bu dört işlevi aşağıdaki şekilde tanımlar:[272]

Adaptasyon (Adaptation): Adaptasyon, sistemlerin dışsal ve etkili bir işlevidir. Adaptasyonda sistemin çevreyle ilişkilerine ve sistemin ekonomisine dikkat çekilir.

Hedefe ulaşma (Goal attainment): Hedefe ulaşma, sistemlerin dışsal ve tamamlayıcı bir işlevidir. Buradaki dışsallık dış çevre ile ilgili amaçlara ulaşmayı ifade ederken, tamamlayıcılık ise genelleştirilmiş etkili kaynakların geliştirilmesini değil, sistemin özel amaçlarının etkili bir şekilde takip edilebilmesi için özel organizasyonların gerektiğini ifade eder.

Bütünleşme (Integration): Üçüncü işlev olan bütünleşme, içsel ve tamamlayıcı olarak tanımlanır. Sistemi oluşturan birimlerin birbiri ile ilişkilerini gerektiren bütünleşmede, tamamlayıcılık belirli sorunların çözümü ve onlarla yüzleşmeyi ifade eder.

Varlığını sürdürme (Latency/ Latent pattern maintenance): Son işlev olan varlığını sürdürme de, içsel ve etkili olarak tanımlanır. Varlığını sürdürme, bir sosyal sistemin işletim bileşeninden ziyade tanımlama, kontrol ve bilgilendirme bileşeni olarak ifade edilir.

Varlığını sürdürme işlevinde, toplumun kültürel değerlerin üretilmesi ve aktarılması, böylece toplumsallaşmanın ve dayanışmanın sağlanması amaçlanmaktadır. Ayrıca Parsons, sistem ve alt sistem arasındaki ilişkiyi son birime kadar indirme eğilimindedir ve dolayısıyla da her sistemin kendi içinde sistem olabilecek alt sistemlere bölündüğü varsayımını benimsemektedir.[273]

---

[271] **A.e.**, s. 281-282.
[272] Leon H. Mayhew, "Introduction", **Talcott Parsons On Institutional and Social Evolution: Selected Writings**, Ed. Leon H. Mayhew, Chicago, Chicago University Press, 1982, p. 25-27.
[273] Omay, **a.g.m.**, s. 282-283.

3.2.2. Endüstri İlişkileri Sisteminde Güç ve İdeoloji

Parsons'un sosyal sistem teorisinden yola çıkarak oluşturduğu endüstri ilişkileri sisteminde Dunlop, üç ayrı analitik problemin ayırt edilmesi gerektiğini ifade eder ve bu problemleri:[274]

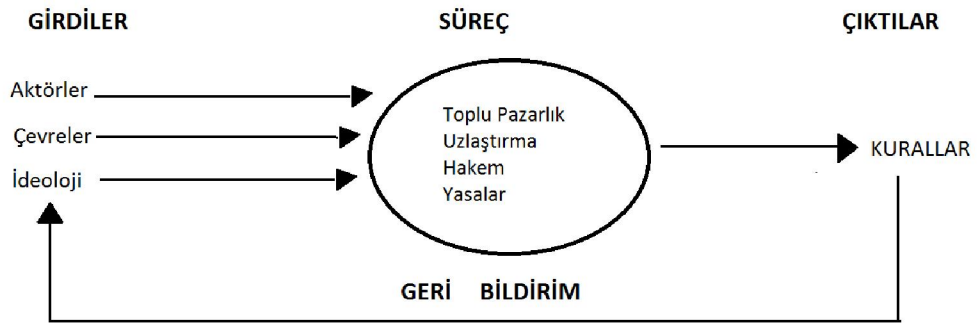
- Endüstri ilişkileri sisteminin bir bütün olarak toplumla ilişkisi,

- Endüstri ilişkileri sisteminin ekonomik sistem olarak bilinen alt sistemle ilişkisi,

- Endüstri ilişkileri alt sisteminin kendi içyapısı ve özellikleri şeklinde sıralar.

Dunlop'un endüstri ilişkileri sistemini, sosyal sistemin bir alt sistemi olarak tanımladığı, ekonomik alt sistemlere ayrıldığını ve genel sistemle karşılıklı ilişkide bulunduğunu ifade ettiği belirtilmişti.

Şekil 2. John T. Dunlop'un Endüstri İlişkileri Sistemi

Kaynak: Deniz Kağnıcıoğlu, "Endüstri İlişkilerinin Teorik Çerçevesi", **Endüstri ilişkileri**, Ed. Banu Uçkan, Şuayip Çalış, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları No: 1608, s. 28.

[274] Dunlop, **a.g.e.**, p. 7.

Endüstri ilişkileri sistemi yaklaşımında sistem aktörler, çevre, ideoloji ve bunların birbirleriyle etkileşimi sonucunda oluşan kurallardan meydana gelmektedir. Şekil 2'de görüldüğü gibi, aktörler bulundukları çevre ve sahip oldukları ideolojileri ile toplu pazarlık, uzlaştırma, hakemlik ve yasalar gibi yolları kullanarak gerçekleştirdikleri etkileşim sonucunda sistemin kurallarını oluşturmaktadırlar.

Endüstri ilişkileri sisteminde yer alan aktörler Şekil 3'te görüldüğü gibi; sendika, yönetim ve devletten oluşmaktadır.

İlk iki aktör birbirleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu ilişkide yöneticilerin çeşitli düzeylerde talimat verme sorumlukları varken, işçilerin de her bulundukları düzeyde talimatlara uyma yükümlülükleri vardır.[275]

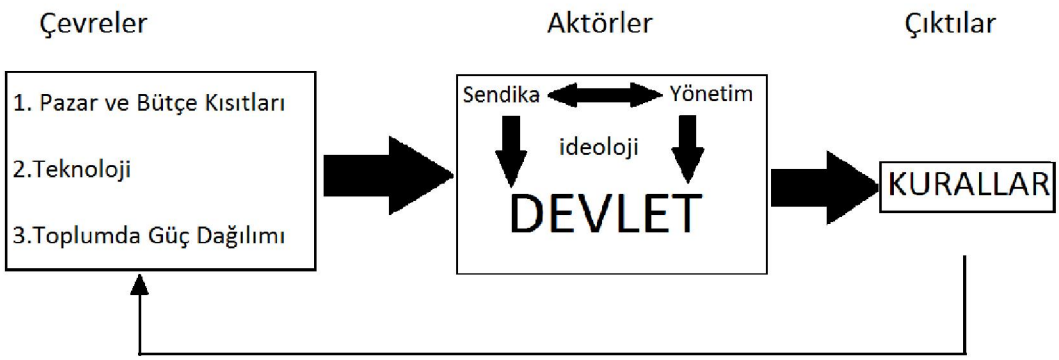
İşçilerin örgütlü olmak zorunda olmadığı ancak yönetim hiyerarşisine karşı örgütsüz de olmadığı sistemde işçilerin resmi hiyerarşileri, iş konseyleri, sendikalar ve partiler gibi birkaç rakip ya da tamamlayıcı kuruluşta organize edilebilirler. Sistemde, yöneticilerin hiyerarşisinin de işyerinin sermaye varlıklarının mülkiyeti ile hiçbir ilişkisi olma zorunluluğu yoktur. Ayrıca, bu yöneticiler kamu, özel veya ikisinin değişen oranlarda bir karışımından da oluşabilirler. Yaklaşımda, aktörler olarak uzmanlaşmış devlet kurumlarının da bazı endüstri ilişkileri sistemlerinde çok geniş ve belirleyici işlevlerinin olabileceği ifade edilir.[276] Burada görüldüğü üzere Dunlop'un endüstri ilişkileri sisteminde yöneticiler ile işverenler birbirinden ayrılmakta ve aktörler olarak yöneticiler dikkate alınmaktadır.

Endüstri ilişkileri sisteminde aktörler belirli üç grubun olduğu bir ortamda etkileşime girerler. Endüstri ilişkileri sisteminin bu çevresinin özellikleri, toplumun geneli ve diğer alt sistemleri tarafından belirlenir ve bir endüstri ilişkileri sistemi içinde açıklanmazlar. Ayrıca Şekil 3'te görüldüğü gibi, endüstri ilişkileri sisteminde aktörler tarafından oluşturulan kuralların şekillenmesinde de belirleyici olan bu çevreler; teknoloji, pazar ve bütçe kısıtları ve toplumda güç dağılımından oluşur.

---

[275] **A.e.**
[276] **A.e.**, p. 7-8.

Şekil 3. Endüstri İlişkileri Sisteminin İşleyişi

Kaynak: Deniz Kağnıcıoğlu, "Endüstri İlişkilerinin Teorik Çerçevesi", **Endüstri ilişkileri**, Ed. Banu Uçkan, Şuayip Çalış, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları No: 1608, 2012, s. 29.

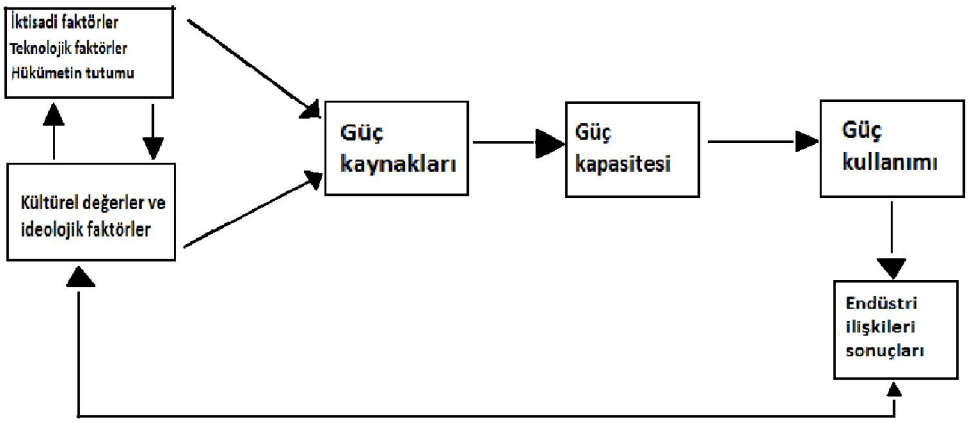
Endüstri ilişkileri sistemi için işyerinin teknolojik özelliklerinin çok geniş kapsamlı sonuçları vardır. Bunlardan bir kısmını yönetim biçimleri ve çalışan örgütlerini etkilemesi, denetim için problemleri ortaya çıkarmak, ihtiyaç duyulan işgücünün özelliklerinin önemli bir kısmını etkilemesi, kamu düzenlemelerinin potansiyelini etkilemesi şeklinde sıralanabilir. İşyerlerindeki teknolojinin özellikleri ortaya çıkan yönetim ve işçi hiyerarşileri ve kamu kurumlarının türleri için önemlidir. Ayrıca, teknolojilerin özellikleri aktöreler için çok farklı türde problemler oluşturur ve uygulanabilecek çözüm türlerini sınırlandırırlar.[277]

Çevrelerin ikincisini endüstri ilişkilerinin temeli olan pazar ve bütçe kısıtları oluşturmaktadır. Bu kısıtlamalar ilk etapta genellikle doğrudan yönetsel hiyerarşiler üzerinde etkilerini gösterirler, fakat aynı zamanda bir endüstri ilişkileri sistemindeki aktörlerin tümünü de etkilerler. Ayrıca bu çevrelerin, işletmenin çıktıları veya bir bütçe sınırlaması ya da bunların ikisinin bazı birleşimleri için bir piyasa olabileceği de belirtilir.[278]

[277] **A.e.**, p. 9-10.
[278] **A.e.**, p. 10.

Pazar ve bütçe kısıtları aynı zamanda teknoloji ve işyerinin diğer özelliklerini de dolaylı olarak etkiler. Üretimin ölçeği ve büyüklüğü, talep ve istihdamdaki mevsimlik ya da devirsel dalgalanmalar bunlar arasında sayılmaktadır. Bütün bu faktörler, aktörleri tarafından yaratılan ve yönetilen bir endüstri ilişkileri sisteminin, pazar ve bütçe kısıtlarından önemli derecede etkilendiğini gösterir.[279]

Şekil 4. Endüstri İlişkileri Sonuçlarını Belirlemede Gücün Rolü

Kaynak: Engin Yıldırım, **Endüstri İlişkileri Teorileri: Sosyolojik Bir Değerlendirme**, Sakarya, Değişim Yayınları, 1997, s. 244.

Endüstri ilişkileri sisteminin üçüncü çevresel özelliğini, gücün toplumdaki dağılımı oluşturmaktadır. Bir kişinin mevcut kapasitesini bir ilişkide kullanması veya kullanmaya çalışması olarak tanımlanan güç, aktörler arasındaki ilişkileri ifade eder. Gücün etkili olması için kullanılması şart değildir, güç kullanmadan yaptırım tehdidinin varlığı karşı tarafın talepleri karşılaması için yeterli olabilir.[280]

Endüstri ilişkilerinde sonuçları belirlemede gücün rolünün gösterildiği Şekil 3'te görüldüğü gibi, güç kaynakları iktisadi faktörler, teknolojik faktörler ve hükümetin tutumunun kültürel değerler ve ideolojik faktörlerle ilişkisi

[279] Kağnıcıoğlu, "Endüstri ilişkilerinin Teorik Çerçevesi", **a.g.e.**, s. 29.
[280] Yıldırım, **Endüstri İlişkileri Teorileri: Sosyolojik Bir Değerlendirme**, **a.g.e.**, s. 233.

oluşturmaktadır. Bunun sonucunda oluşacak güç kapasitesi de gücün kullanımını belirlemektedir.

Endüstri ilişkileri sistemini etkileyen en önemli unsur işçi ve işverenler arasındaki güç kaynaklarının dağılımıdır. Güç kaynakları bir tarafta sermaye sahipliği ve işverenlerin kendi aralarındaki örgütlenmeleri, diğer taraftan işçilerin sendikal örgütlenmesi ve siyasi güçlerinden oluşmaktadır. Bu noktada bireysel olarak işçilerin güç kaynaklarının aşağıdaki gibi olduğu ifade edilmektedir:[281]

- Kolay bir şekilde ikame edilemeyecek vasıflarının olması,

- Üretim sürecinin kritik bir noktasında çalışmaları,

- Üretim sürecini kolay bir şekilde aksatabilmeleri,

- Üretim sürecinde belirsizlik yaratma ve belirsizlikle mücadele edebilmeleri.

Tüm özelliklerinden önce önemli bir güç kaynağı ve aracı olarak tanımlanan sendikaların güç süreçleri iç ve dış ilişkilerinde önemlidir. Sendikaların güçlerinin, direnişe rağmen sendika amaçlarını gerçekleştirmek; kendi amaçlarını daha iyi gerçekleştirebileceği kurumsal veya hukuki bir çerçevenin olması; işverenleri, hükümeti, kamuoyunu ve kendi üyelerinin fikir ve eğilimlerini etkilemeleri gibi üç boyutu olduğu ifade edilmektedir.[282]

Sendikaların ve yönetimin örgüt içi potansiyel güç kaynakları Tablo 3'te görüldüğü üzere zorlayıcı güçleri, ödüllendirme güçleri, bağımlılık güçleri ve konumsal güçleri olarak dört şekilde ele alınmıştır.

[281] **A.e.**, s. 247-248.
[282] **A.e.**, s. 248.

Tablo 3. Endüstri İlişkileri Taraflarının Potansiyel Güç Kaynakları

Güç Türü	Sendika	Yönetim
A. Örgüt İçi		
1. Zorlayıcı güç	Grev	Lokavt
2. Ödüllendirme gücü	İktisadi varlıkların denetimi, Temsil edilen üye sayısı, Karar verme sürecine katılım	İşyeri kârlılığı, Ödüllendirme yetkisi, Statü ödülleri
3. Bağımlılık gücü	Yerel şubenin merkezden olan otonomisi	Hammadde ve bankalara olan bağımlılık
4. Konumsal güç	Üyelerin üretim sürecindeki stratejik konumları	Alternatif işgücüne yakınlık ve temin edebilme
B. Örgütler Arası		
5. Bağlantı gücü	Diğer sendikaların desteği	Diğer işverenlerin ve topluluk gruplarının desteği
6. Bilgi gücü	Endüstri ilişkileri konuları hakkında bilgi elde edebilme	Mali ve yönetimle ilgili diğer bilgilerin kontrolü
7. Profesyonel uzmanlık	Muhasebeciler gibi meslek gruplarının temini	Uzmanlardan faydalanma
8. İkna gücü ve Simgesel güç	Üyelerin ve altların takip edeceği karizmatik liderlerin varlığı, ortak bir ideolojinin varlığı, ahlâki ikna yeteneği	

Kaynak: Engin Yıldırım, **Endüstri İlişkileri Teorileri: Sosyolojik Bir Değerlendirme**, Sakarya, Değişim Yayınları, 1997, s. 249.

Endüstri ilişkileri taraflarından sendikaların potansiyel güç kaynakları olarak; grev, temsil edilen üye sayısı ve karar verme sürecine katılım, yerel şubelerin merkezden otonomisi ve üyelerin üretim sürecindeki stratejik konumları gösterilmektedir. Bir diğer taraf olan yönetimin potansiyel güç kaynakları olarak da; lokavt, işyeri kârlılığı ödüllendirme yetkisi, hammadde ve bankalara olan bağımlılıkları ve son olarak da alternatif işgücüne yakınlıkları ve onları temin edebilmeleri gösterilmektedir.

Dunlop, gücün endüstri ilişkileri sistemi dışında olduğunu, ancak sistemin dışındaki gücün dağılış şeklinin sisteme yansıdığını ifade eder. Toplumun genelinde aktörler arasında gücün dağılımı endüstri ilişkilerine yansımakta ve aktörlerin prestiji, pozisyonu ve otoritesi endüstri ilişkileri sistemini şekillendirmekte ve sınırlandırmaktadır. Bu bağlamda, endüstri ilişkileri sisteminde gücün dağılımını,

aktörler arasında nispi pazarlık gücü ya da aktörlerin kural koyma sürecindeki kontrolleri değil, endüstri ilişkileri sistemi dışında gücün dağılımı etkilemektedir. Endüstri ilişkileri sistemi içinde gücün dağılımının tamamıyla toplumdaki gücün dağılımına karşılık gelmemesinin nedeni olarak, endüstri ilişkileri sistemi içindeki ekonomik güçle toplumdaki siyasi güç arasında çatışma olması gösterilmektedir.[283]

Endüstri ilişkileri sisteminin bir diğer unsuru olan kurallar, piyasa ve bütçe kısıtları, teknoloji ve toplumdaki güç dağılımından oluşan endüstri ilişkileri sisteminin çevreleri ile kendi ideolojileri etrafında sendika, yönetim ve devletten oluşan aktörlerinin etkileşimleri sonucunda oluşurlar.

Kuralların ve yöntemlerin oluşturulmasını endüstri ilişkilerinin temel amacı olarak gören Dunlop[284], bu kuralların üç temel unsurdan oluştuğunu ifade eder:[285]

- Kuralların belirlenmesi için yöntemlerin oluşturulması,

- Kuralların kendileri,

- Kuralların hangi durumlara uygulanacağına karar vermek için yöntemler oluşturulması.

Endüstri ilişkileri sisteminin kurallarının bir kısmı teknolojik, ticari ve mali koşullardan etkilenirken, diğer kısmı da toplumdaki siyasal gücün yapısına bağlı olarak gelişir. Dolayısıyla kuralların kapsamı da, endüstri ilişkileri sistemine göre ve özellikle sistemin teknolojik ve ticari çevresine göre değişir. Her endüstri ilişkileri sisteminde farklı biçimde olabilen bu kurallar Tablo 6'da görüldüğü gibi, işveren örgütlerinin karar ve yönetmeliklerinden, sendikaların yapısından ve kamu kuruluşlarının kararname, yönetmelik ve bildirileri ve toplu sözleşmeler ve çalışma hayatının örf ve adetlerinden oluşmaktadırlar.[286]

[283] Kağnıcıoğlu, "Endüstri İlişkilerinin Teorik Çerçevesi", **a.g.e.**, s. 29-30.
[284] Dunlop, **a.g.e.**, p. 13.
[285] Kağnıcıoğlu, "Endüstri İlişkilerinin Teorik Çerçevesi", **a.g.e.**, s. 30.
[286] Çetik, Akkaya, **a.g.e.**, s. 20.

Tablo 4. Endüstri İlişkileri Sisteminde Kural Oluşturma Süreci

Kural Oluşturma Yöntemleri	Kurallar	Kuralların İçerikleri
İşverenler tek başına kuralları belirleyebilir.	Kanunlar	Ücretler
	Yönetmelikler	
Yetkili kamu kuruluşları kuralları belirleyebilir.	Kararnameler	Disiplin kuralları
	Toplu sözleşmeler	
İşçi ve işveren örgütleri kuralları toplu pazarlıkla belirleyebilir.	Arabulucu kararları	İşçilerin işe alınmaları, yer değiştirmeleri ve işten çıkarılmalarıyla ilgili hak ve yükümlülükler
	Örf ve adetler	
Devlet, işçi ve işveren kuralları ortaklaşa belirleyebilir.	Sendika yönetmelikleri	İşçilerin iş ile ilgili hak ve yükümlülükleri

Kaynak: Deniz Kağnıcıoğlu, "Endüstri İlişkileri Sistemi", **Endüstri İlişkileri**, Ed. Banu Uçkan, Deniz Kağnıcıoğlu, Eskişehir, Açıköğretim Fakültesi Yayını No:829, 2004, s. 33.

Endüstri ilişkileri sisteminde kuralların oluşturulma sürecinin gösterildiği Tablo 6'da kuralların oluşturulma yöntemleri dört başlık halinde verilmiştir:

-İşverenler tek başlarına kuralları belirleyebilirler.

-Yetkili kamu kuruluşları kuralları belirleyebilirler.

-İşçi ve işveren örgütleri kuralları toplu pazarlık yöntemiyle belirleyebilirler.

-Devlet, işçi ve işverenler ortaklaşa kuralları belirleyebilirler.

Kuralların içeriği aktörlerin o anda mevcut olan gücünü yansıtmakta, zamanla aktörlerin statülerinde ve içinde bulundukları çevresel koşullardaki değişime bağlı olarak bu kurallar da değişmektedir. Dolayısıyla, dinamik bir toplumda, bu kuralların ve bu kuralların uygulanmasının sık sık gözden geçirilmesi ve değişmesi

beklenmektedir.[287] Buradan anlaşılacağı üzere, bir endüstri ilişkilerinin kurallarını, yöntemlerini ve düzenlemelerini bir başka endüstri ilişkileri sistemine taşımak oldukça zordur.

Bir endüstri ilişkileri sistemi genellikle belirli bir çevrede etkileşim içindeki ve işyerinde ve iş topluluklarında bir kurallar karmaşasının oluşturulması sürecindeki aktörler açısından tanımlanmıştır. Endüstri ilişkileri sisteminin bir diğer unsuru da, varlıklarıyla genellikle sisteme bağlamaya ve dâhil etmeye yardımcı olan aktörler tarafından benimsenmiş olan ideoloji veya fikirler ve inançlar bütünüdür.[288] Ayrıca Dunlop, endüstri ilişkileri sistemindeki her bir aktörün (yönetsel hiyerarşi, işçi hiyerarşisi ve uzmanlaşmış kamu kurumları) kendi ideolojisine sahip olduğunun söylenebileceğini ifade eder.

Dunlop'a göre, sistemin ideolojisi daha geniş olan toplumsal ideolojiden farklı olmakla birlikte, ondan etkilenir. Her bir aktörün endi ideolojisi olmasına rağmen, sistemin etkili işleyebilmesi için bu ideolojilerin birbirleriyle en azından uyumlu olması da gereklidir. Bir endüstri ilişkileri sisteminin ideolojisinin toplumdaki hâkim ideolojiden ayrı tutulması gerektiğini ifade eden Dunlop, en azından gelişmiş ülkelerde sistem ideolojisiyle toplum ideolojisinin benzer veya uyumlu olduğunun söylenebileceğini belirtir.[289]

Bu bilgiler ışığında Dunlop, Parsons'un bir sistemin varlığını sürdürebilmesi için gerekli olduğunu savunduğu işlevleri, endüstri ilişkileri sistemine aşağıdaki şekilde uyarlamıştır:[290]

- *Adaptasyon*: Aktörlere ilişkin karmaşık kurallar olan düzenleyici işlemler veya kural yapmanın teknolojik çevre, piyasa çevresi ve aktörlerin uyum sorunlarını oluşturan sürekli değişimlerini kapsar.

- *Hedefe ulaşma*: Alt sistemlerdeki yönetim biçimi ve siyasi işlevler, aktörlerin amaçlarına ulaşabilmelerinin koşulu olan, endüstri ilişkileri sisteminin ve

[287] Kağnıcıoğlu, "Endüstri İlişkilerinin Teorik Çerçevesi", **a.g.e.**, s. 31.
[288] Dunlop, **a.g.e.**, p. 16-17.
[289] Yıldırım, **Endüstri İlişkileri Teorileri: Sosyolojik Bir Değerlendirme**, **a.g.e.**, s. 93.
[290] Dunlop, **a.g.e.**, p. 30.

ayrı aktörlerin istikrarları ve varlıklarını sürdürebilmelerine katkı sağlama doğrultusunda aktörler tarafından uzmanlaştırılır.

- *Bütünleşme*: Sistemdeki aktörler arasında dayanışmayı sürdürmenin işlevine, hiyerarşilere ve hiyerarşilerin birbirlerine yönelik bireysel rollerine ilişkin sistemin ortak anlayışı ve ideolojisi tarafından katkıda bulunulur.

- *Varlığını sürdürme*: Kültürel ve motive edici baskılara karşı sistemin değerlerinin korunması işlevi sistemdeki üç grup aktörün uzman ve profesyonel rolü ile sağlanmaktadır.

Dunlop'un endüstri ilişkileri sistemi içinde yer verdiği bir diğer konu da, Parsons'un rol kavramını açıkladığı kalıp değişkenlerini uyarladığı ve endüstri ilişkileri sisteminin kurucusu olarak tanımladığı "endüstrileştiren elitler"dir.[291]

Endüstrileştiren elitleri, 1958 yılında yayınlanan Endüstri İlişkileri Sistemi (Industrial Relations Systems) adlı kitabında hanedana mensup-feodal elitler (dynastic-feudal elite), orta sınıf elitler (middle-class elite), devrimci entelektüel elitler (revolutionary-intellectual elite) olarak üç grupta ele alan Dunlop, bu elitlerin henüz yayınlanmamış olan "Industrialism and Industrial Man" adlı çalışmada daha ayrıntılı bir şekilde geliştirildiğini belirtir ve bu elitleri aşağıdaki şekilde tanımlar:[292]

- *Hanedana mensup-feodal elitler*: Arazi sahibi veya ticari aristokrasiden oluşurlar; geçmişe doğru yönlendirilmişlerdir; aile, kilise, ordu ve milli devlete değer verirler.

- *Orta sınıf elitler*: Bir ticari azınlık grubudur; eski düzenle ve yeni sanayi işçileri ile bir dereceye kadar çatışma içindedirler; özgür özel girişim amacıyla eski kısıtlamalardan serbest kalmaya önem verirler.

- *Devrimci entelektüel elitler*: Kendi kendini atayan bu elitler, mümkün olan en hızlı şekilde eski düzeni kaldırmayı ve sanayileşmeyi devam ettirmeyi amaçlarlar;

[291] Omay, **a.g.m.**, s. 291-292.
[292] Dunlop, **a.g.e.**, p. 318.

kendi tasarımları olan yeni sanayi toplumu ile ilgili bir ideolojiye sahiptirler; yönetsel devlet sanayi düzeni oluşturmak için bir araçtır.

1962 yılında yayınlanan ve Dunlop'un daha önce de sözünü ettiği Kerr, Harbison ve Myers ile birlikte hazırladıkları "Industrializm and Industrial Man: The Problems of Labor and Management in Economic Growth" adlı kitapta elitlere iki grup daha eklerler.

Endüstrileşme sürecinin liderliğini geleneksel ve değişik şekillerde alan beş ideal elit türünden söz eden Dunlop ve diğerleri bunların öncüler, idareciler ve fikir babaları olduğunu söylerler. Bu elitlerin de yukarıda ifade edildiği gibi hanedana mensup elitler, orta sınıf elitler, devrimci entelektüellerle birlikte koloni yöneticileri (the colonial administrators) ve milliyetçi liderlerden (the nationalist leaders) oluştuğunu belirtirler. Bunlardan "koloni yöneticileri" olarak adlandırılan elit grubunun kendi liderlik süreleri geçicidir ve uzun süreli rakiplerinin de büyük ihtimalle diğer dört elit grubu arasında olduğu belirtilir.[293]

Beşinci elit grubu olan "milliyetçi liderler" ise, büyük çoğunluğu ordu ve sivil bürokrasiye mensup aydınlardan oluşmaktadır. Bu grubun liderliğindeki sanayinin başarıya ulaşmasıyla orta sınıfın liderliğinde bir sanayi toplumu haline gelmesi ihtimalinin yüksek olduğu ifade edilmektedir.[294]

Dunlop ve diğerleri, bir ülkede endüstri ilişkileri sisteminin gelişmesinde, ülkenin sanayileşme programını yürüten elitlerin önemli bir faktör olduğunu ifade ederler. Ekonomik gelişme programlarının yöntemleri, politikaları ve gelişme hızının endüstrileşme sürecinde ülkeden ülkeye farklar taşıması ve ülke ekonomisini yönetenlerin farklı stratejileri o ülkenin endüstri ilişkileri sisteminin gelişmesinde önemli etkiler yapar.[295] Başka bir ifadeyle onlara göre, endüstri ilişkileri endüstrileşme ve ekonomik gelişme süreci içinde endüstrileşmeyi yürüten ve tercih

---

[293] Clark Kerr, John T. Dunlop, Frederick H. Harbison, Charles A. Myers, **Industrialism and Industrial Man: The Problems of Labor and Management in Economic Growth**, London, Heinemann Educational Books, 1962, p. 50.
[294] Toker Dereli, **Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi (Genel Olarak ve Türkiye'de)**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1974, s. 102.
[295] Ekin, **Endüstri İlişkileri**, **a.g.e.**, s. 47.

ve stratejileri endüstrileşmede farklı yollar izlemelerine imkân veren elitlerin stratejilerine göre çeşitlilik kazanır.[296]

Bu bağlamda, endüstrileşmeyi etkileyen elitlerin karar ve tercihlerinin, endüstri ilişkileri sisteminin kurallarının oluşmasında da etkili olacağı söylenebilir. Omay, bu durumda endüstrileşen elitlerin endüstri ilişkileri sistemini oluşturan gizli, belki de dördüncü aktör grubu olarak kabul edilebileceğini belirtir.[297]

Sistem yaklaşımı birçok açıdan eleştirilmiştir. Bunların önde gelenlerinden biri, sistemdeki çatışma ve değişme yerine dengeyi vurgulaması ve çatışmanın nasıl denetlendiği ve önlendiğine önem vermesidir. Bir diğer eleştiri, işçi ve işverenlerin ortak bir ideolojiyi paylaştıklarını öne sürmesi ve istihdam ilişkisinin davranışsal yönlerini ihmal etmesi yönündedir. En çok eleştiri aldığı noktalardan bir diğeri de, aktörlerden birinin sendikaları çağrıştırmasından dolayı sendikasız işyerlerindeki endüstri ilişkilerini açıklamakta yetersiz kaldığı yönündedir.[298]

Dunlop, sendikasız işyerlerindeki endüstri ilişkilerini açıklamakta yetersiz kaldığı eleştirilerine, "Industrial Relatios Systems" adlı kitabının 1993 yılında yapılan gözden geçirilmiş ikinci baskısında, bir işletmedeki işçilerin asla örgütsüz olmayacağını söyleyerek cevap vermiştir. Ona göre, resmi işçi örgütleri sendikalar, dernekler, kulüpler, işçi konseyleri ve siyasi örgütler gibi çeşitli biçimler alabilirler. Daha az resmi olan işçi örgütleri de, kalite çemberleri, kaza komiteleri ve çalışanların katılım programları gibi belirli bir probleme yönelik grupları içerebilirler.[299]

Endüstri ilişkileri durağan bir sistem değil, aksine kendisinin oluşumunu etkileyen değişikliklere cevap veren dinamik bir sistemdir.[300] Dolayısıyla da, daha önce ifade edildiği gibi toplumdaki mevcut güç dağılımı ve ideolojiden etkilenmektedir.

---

[296] Mustafa Delican, "Sanayileşmenin Endüstri İlişkilerine Etkisi", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995, s. 25.
[297] Omay, **a.g.e.**, s. 292.
[298] Engin Yıldırım, "Sistem Teorisi ve Endüstri İlişkileri: Eleştirel Bir Yaklaşım", **Prof. Dr. Metin Kutal'a Armağan**, Ankara, TÜHİS, 1998, s. 396-400.
[299] John T. Dunlop, **Industrial Relations Systems**, Revised Edition, Boston, Harvard Bussiness School Press, 1993, p. 14-15.
[300] Yıldırım, **Endüstri İlişkileri Teorileri: Sosyolojik Bir Değerlendirme**, **a.g.e.**, s. 93.

3.3. Çoğulcu Yaklaşım ve Gücün Dağılımı

Endüstri ilişkilerinin bir başka yaklaşımı olan çoğulcu (kurumsal) yaklaşım, 1960'lı yılların sonlarında Allan Flanders, Alan Fox ve Hugh Clegg tarafından Dunlop'un endüstri ilişkileri sistem yaklaşımının siyaset bilimindeki çoğulculuk yaklaşımı ile birleştirilmesiyle geliştirilmiştir.

Dunlop'un yaklaşımından farklı olarak ideoloji yerine sosyal normlar ve kültürel değerleri ele alan ve bunları sendika-yönetim ilişkilerini açıklamada kullanan Flanders[301], endüstri ilişkilerinin konusunun belirlenmiş, düzenlenmiş kurumsal ilişkileri içerdiğini ve kurumlaşmamış ilişkilerin endüstri ilişkileri sistemi dışında kalacağını iddia etmiştir.[302]

Çoğulculuğu savunan siyaset bilimcilerine göre toplumda devletin hakemlik ettiği rekabetçi düzende birbirleri ile rekabet eden çeşitli baskı grupları vardır. Bu yaklaşım işletme seviyesine indirgendiğinde, toplumdaki makro çoğulcu güç ilişkilerinin örgüt seviyesinde de olduğu varsayılmaktadır. Yaklaşıma göre, iş örgütü minyatür bir demokratik devlettir ve burada yönetim devletin hakemlik rolünü üstlenmektedir.[303] Bu noktada Yıldırım, çoğulculuğun iktisattaki faydacı yaklaşımın siyaset bilimindeki yansıması olduğunu ifade eder ve nasıl piyasa çeşitli iktisadi aktörlerin çıkarları arasında bir tür hakemlik rolü görüyorsa, siyasi süreçlerin de aynı şekilde işlediğini ekler.

İş düzenleme kurumu olarak görülen toplu pazarlığın süreci ve siyasal uzlaşma süreci arasındaki benzerliğe dikkat çekilen yaklaşımda, sistem içindeki farklı çıkarlar arasında uzlaşma sağlanmasına önem verilmektedir. Bu nedenle yaklaşımın benimsendiği toplumlarda çatışmanın yok edilmesinden olmasa da, kurumsallaştırılmasından söz edilebileceği vurgulanmaktadır.[304]

Yaklaşımın temsilcilerinden Flanders'a göre ise, toplu pazarlık sadece basit olarak bireysel pazarlığın kolektif hale dönüşmesi değildir. Bireysel pazarlık

---

[301] **A.e.**, s. 108.
[302] Koray, **Endüstri İlişkileri**, **a.g.e.**, s. 29.
[303] Yıldırım, **Endüstri İlişkileri Teorileri: Sosyolojik Bir Değerlendirme**, **a.g.e.**, s. 105-106.
[304] Koray, **Endüstri İlişkileri**, **a.g.e.**, s. 29.

ekonomik bir süreçken, toplu pazarlık güç ilişkisine dayanması sebebiyle siyasi bir süreçtir. Ona göre, toplu pazarlık bireysel pazarlığın yerini almıyor, onu düzenleyerek emek alım satımının belli bir çerçevede gerçekleştirilmesini sağlıyor.[305]

Toplu pazarlık olmasaydı sendikaların küçük, zayıf ve etkisiz örgütler olarak kalacağını ifade eden Flanders, toplu pazarlık aracılığıyla yapılan kurallar sayesinde sendikaların işverenlerin otoritesini ve gücünü sınırladığını savunur. Ona göre, toplu pazarlığı diğer iş düzenleme yöntemlerinden ayıran temel özellik kuralların taraflar arasında ortaklaşa yapılıyor olmasıdır.[306]

Çoğulcu yaklaşımda, toplu pazarlığın endüstri ilişkilerinde çatışmanın ortaya çıkmasını önlediği ve bütünleştirici bir rolü olduğu ileri sürülmektedir. Toplu pazarlık bir süreç olarak düşünüldüğünde, çatışma ve düzensizliğin sistemin girdisini ve kuralların da çıktısını oluşturduğu görülmektedir. Bu yaklaşımda, toplu pazarlığın bir tarafı olarak sendikalar da çatışmaya neden olmaktan çok çatışmanın çözümlenmesine katkıda bulunurlar.[307] Ancak Şekil 5'te görüldüğü üzere, taraflar kural yaparken devletin düzenleyici kurallarından tamamen bağımsız değillerdir.

Şekil 5. Toplu Pazarlık Süreci I

GİRDİ	SÜREÇ	ÇIKTI
1.İşçi ve işveren arasında çatışma ve düzensizlik	**2.**Devletin yasalarla düzenlediği toplu pazarlık	**3.**Çalışma hayatının kuralları

Kaynak: Deniz Kağnıcıoğlu, "Endüstri İlişkilerinin Teorik Çerçevesi", **Endüstri İlişkileri**, Ed. Banu Uçkan, Şuayip Çalış, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları No: 1608, 2012, s. 36.

[305] Kağnıcıoğlu, "Endüstri İlişkilerinin Teorik Çerçevesi", **a.g.e.**, s. 35.
[306] Yıldırım, **Endüstri İlişkileri Teorileri: Sosyolojik Bir Değerlendirme**, **a.g.e.**, s. 108-111.
[307] Kağnıcıoğlu, "Endüstri İlişkilerinin Teorik Çerçevesi", **a.g.e.**, s. 36.

Şekil 6. Toplu Pazarlık Süreci II

GİRDİ	SÜREÇ	ÇIKTI	SÜREÇ	ÇIKTI
1. İşçi ve işveren arasında çatışma ve düzensizlik	**2.** Devletin yasalarla düzenlediği toplu pazarlık	**3.** İşçi ve işveren arasında çatışma ve düzensizlik	**4.** Devlet müdahalesi	**5.**Çalışma hayatının kuralları

Kaynak: Deniz Kağnıcıoğlu, "Endüstri İlişkilerinin Teorik Çerçevesi", **Endüstri İlişkileri**, Ed. Banu Uçkan, Şuayip Çalış, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları No: 1608, 2012, s. 36.

Toplu pazarlığın grevle ilgili yapılmış yasal düzenlemeler gibi, devlet tarafından düzenlenmiş kurallarla da yapılabileceğini ifade eden çoğulculara göre, devletin yasalarla sürece müdahalesinin amacı, bir tarafın diğer taraf üzerinde haksız bir üstünlük sağlamasını önlemektir. Ancak, taraflar toplu pazarlık kurumunu sorunların çözümü için etkili bir şekilde kullanabiliyorlarsa devletin sürece dâhil olmasına gerek olmadığını da eklerler.[308]

Flanders ve Fox, bir toplumda toplu pazarlığın genel kabul görmüş olmasının, -bu en iyi çatışma çözme yöntemi olsa bile- mevcut kurumların yeterli normatif düzenlemeyi gerçekleştirebilecekleri anlamına gelmediğini belirtirler. İngiltere'nin savaş sonrası yıllarda yaşadığı durumun tam olarak bu olduğunu ifade eden Flanders ve Fox, bu durumun en önemli etkisinin normatif düzenlemenin zamanla parçalanması olduğunu ifade etmişlerdir. Onlara göre, anomiye (kuralsızlık) neden olan endüstri ilişkilerindeki bu parçalanmanın dört temel nedeni aşağıdaki şekildedir:[309]

1. Bir grubun, diğer grubun direnmesine karşı, sistemin doğal ve prosedürel normlarını değiştirmek istemesi durumunda,

[308] Çetik, Akkaya, **a.g.e.**, s. 23.
[309] Alan Fox, Allan Flanders, "The Reform of Collective Bargaining: From Donovan to Durkheim", **British Journal of Industrial Relations**, Vol. 7, No. 2, July 1969, p. 161.

2. Birinci nedene benzer şekilde, konu ile ilgili bir veya daha fazla grubun geçerli norm ve beklentilerinin arasında gerilimin yükseldiği durumda,

3. Bir grubun, düzenlemelerin olmadığı belli konularda, normatif isteklerinin olduğu durumlarda,

4. Mevcut düzenleyici sistemlerin parçalanması ve bozulması durumunda anomi ortaya çıkar.

Ayrıca belirtmek gerekir ki, Flanders ve Fox, dördüncü maddede sözü edilen mevcut sistemlerin parçalanmasının ikinci ve üçüncü maddelerde yer alan düzensizliklerin çok sık ve ciddi ölçüde çoğalmaları sonucunda gerçekleşeceğini ifade ederler.

Çoğulculuğu düzenli bir şekilde işletme seviyesinde endüstri ilişkilerine uyarlayan Fox, işletme yöneticilerinin benimsediği yönetim ideolojilerini tekilci ve çoğulcu olarak ikiye ayırır. Ona göre iktidar ve güç için bir araç olan ideoloji, insanların düşünce, inanç ve algılama biçimlerini etkiler. İşletme yönetimi de davranışlarını, kurallarını meşrulaştıracak, çalışanlar için bağlılık ve sadakat yaratacak, amaçlarına ulaşmayı gerçekleştirecek ve onlarla uyumlu olan norm ve değerler oluşturacak ideolojiler geliştirmeye çalışır. Örgüt için ortak bir amaçtan söz eden tekilci ideoloji, işçilerle yönetim arasındaki çıkar çatışmasını meşru ve rasyonel görmezken; işçilerle yönetim arasındaki çıkar çatışmasının tavizlerle giderilemeyecek kadar büyük olmadığının savunulduğu çoğulcu ideolojide de, sendikalar yönetime meşru meydan okumaların ve karşı çıkmaların meşru ifadeleri olarak görülür.[310]

Yaklaşımın önemli isimlerinden bir diğeri olan Clegg'e göre ise, çoğulculuk sosyal dengeyi özgürlükle bağdaştırmak amacını taşır ve bu da uzlaşma aracıyla sağlanır. Çoğulculuğun pazarlık tarafları arasında bir güç dengesine dayandığını reddeden Clegg, çoğulculuğun genel özelliklerini aşağıdaki şekilde sıralar: [311]

- Taviz ve uzlaşma sürecine bağlıdır,

[310] Yıldırım, **Endüstri İlişkileri Teorileri: Sosyolojik Bir Değerlendirme**, **a.g.e.**, s. 121-123.
[311] **A.e.**, s. 117-118.

- Çıkar gruplarının işleyişini düzenleme özgürlüğünü garanti eden kurallar (gelenekler ve hukuk) bulunur,

- Grup amaç ve çıkarlarının gerektiğinde üstüne çıkacak, taviz verme yükümlülüğüne dayanan ahlaki yükümlülük benimsenmiştir,

- Çoğulcu endüstri ilişkilerinin işlemesini sağlayacak ve tarafların bazı amaçlarını gerçekleştirmelerine olanak verecek maddi altyapının olması gerekir,

- Devletin müdahale etme gücünün sınırlı olması beklenir.

Tablo 5. Çoğulcu (Kurumsal) Endüstri İlişkileri Yaklaşımı

ÇOĞULCU (KURUMSAL) ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ YAKLAŞIMI	
Varsayımlar	*Kapitalist sonrası toplum *Ayrı grupların birleşmesi *Farklı değerler, çıkarlar ve hedefler
Çatışmanın Niteliği	*Rekabetçi otorite ve sadakat yapıları (resmi ve gayri resmi) *Kaçınılmaz, rasyonel ve yapısal
Çatışmanın Çözümü	*Uzlaşma ve anlaşma
Sendikaların Rolü	*Meşru *İş örgütünü tamamlayıcı ve ona dâhil *Hem ekonomik hem de yönetsel ilişkilerde kabul edilmiş roller

Kaynak: Michael Salamon, **Industrial Relations: Theory and Practice**, Graet Britain, Fourth Edition, Prentice Hall, 2000, p. 6.

Hyman, çoğulcu yaklaşımda üç temel varsayımdan söz eder:[312]

1. Ekonomik gücün, özellikle de emek piyasasında, aşırı bir yoğunlaşması söz konusu değildir. Ekonomik güç öylesine kapsamlı bir şekilde yayılmıştır ki, hiçbir şekilde büyük bir güç birikiminden söz edilemez.

2. Çağdaş bir toplum içinde bölgesel çıkar gruplarının çokluğuna rağmen, kamu çıkarı veya milli çıkar da söz konusudur.

3. Devlet, bu kamu çıkarının aşağı yukarı tarafsız koruyucusu olarak kabul edilir.

Bu varsayımlar bağlamında gücün farklı çıkar grupları arasında dağıldığı ifade edilen çoğulcu yaklaşımda devlet, farklı çıkar grupları arasındaki çatışmanın kurallarını belirler. Taraflar arasında bir dengenin olabilmesi için, güç dengesinin en azından birbirine yakın olması gerekir. Bu yaklaşıma göre, temel hedef hükümetin müdahalesi olmadan toplumsal bütünleşmeyi sağlamak ve korumaktır. Bir taviz ve görüşme süreci sonunda, çıkar grupları arasındaki çatışma birbiriyle uyumlu hale getirilir.[313] Böylece hem toplum hem de sistem parçalanmaktan korunur ve varlıklarını devam ettirebilirler.

3.4. Endüstri İlişkilerinde Sosyolojik Yaklaşım

Endüstri ilişkileri alanında önemli çalışmaları bulunan ve ideolojiyi sosyal normlar ve kültürel değerler ile ikame eden Flanders, endüstri ilişkilerinde sosyal faktörlere önem verir ve toplu pazarlıktaki sosyal psikolojik faktörlerin göz ardı edilemeyeceğini açık bir şekilde ifade eder. Ona göre, endüstri ilişkilerindeki mevcut çatışma çıkar çatışmasına dayandığı gibi, değerler çatışmasına da dayanıyor olabilir. Tarafların yönetsel kararları ve davranışları değerlendirmek için farklı standartlara

[312] Richard Hyman, "Pluralism, Procedural Concensus and Collective Bargaining", **British Journal of Industrial Relations**, Vol. 16, No. 1, March 1978, p. 20-21.
[313] Çetik, Akkaya, **a.g.e.**, s. 22.

sahip olmaları dolayısıyla çatışma gelişebilir.[314] Flanders ayrıca, pazarlık ve diğer çatışma durumlarında amaçlara -sosyal açıdan etkilenmiş- ulaşmak için aktörlerin etkili olduklarının düşünülmesini de bu nedenlere bağlar.

Çalışmalarında sosyal faktörlere yer veren bir başka isim olan Fox'a göre, organizasyonun özü düzenli, standart ve tekrarlayan davranıştır. Ona göre, davranışlardaki bu düzenlilikler normlar tarafından yapılandırılmıştır.[315] Ancak Fox'un çalışmalarının ilerleyen bölümlerinde yine çoğulcu yaklaşıma yönelik yorumlamalarının ön plana geçtiği görülmektedir.

Zaman içerisinde endüstri ilişkileri alanında çalışanların yanı sıra, sosyologların da endüstri ilişkilerini incelemeye başladığı ve bu alandaki çalışmalara katıldıkları görülmüş ve çalışmalarını alana yönlendirmeleri sonucunda sosyolojik yaklaşım daha belirgin bir hal almıştır.

Sosyolojik yaklaşımı benimseyenlere göre, diğer endüstri ilişkileri yaklaşımları insan ve insan davranışını önemsemeksizin yalnızca kurumları incelemekle yetinmektedirler. Onlara göre, endüstri ilişkilerinde yer alan insan, bu ilişkilerin belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca çalışanların işe uyumları, işteki doyumları, çalışma çevresiyle dışarıdaki çevre koşullarının etkileşimi vb. birçok unsurun çalışma ilişkileri içinde ele alınması gerektiğini belirtmektedirler.[316]

Bireyler arasındaki etkileşimin de dikkate alınması gerektiği, aksi takdirde sadece gözlemlenebilir davranışların incelenmesi durumunda, bireylerin davranışlara yükledikleri önem ve anlamın yanlış yorumlanma olasılığının ortaya çıkacağının belirtildiği sosyolojik yaklaşım, bireysel aktörlerin davranışlarının bir anlamı olduğunu vurgular ve endüstri ilişkilerinde de sadece açık ve gözlemlenebilir davranışların incelenmemesi gerektiğini ileri sürer.[317] Bu bağlamda, çeşitli faktörlerle girilen etkileşim sonucunda, kendilerinin ve başkalarının davranışlarına

[314] Stephen Hill, Keith Thurley, "Sociology and Industrial Relations", **British Journal of Industrial Relations**, Vol. 12, No. 2, July 1974, p. 148.
[315] **A.e.**
[316] Koray, **Endüstri İlişkileri**, **a.g.e.**, s. 29-30.
[317] Kağnıcıoğlu, "Endüstri İlişkilerinin Teorik Çerçevesi", **a.g.e.**, s. 39.

anlam yükleyen bireylerin davranışlara yükledikleri bu anlamların da incelenmesi gerektiğini savunur.

Öncelikle kurumların, örgütlerin ve tekniklerin, insanın düşünce ve eylem yeteneğinden kaynaklandığını kabul etmek gerektiğini savunan sosyal yaklaşımcılar, endüstri ilişkilerini inceleyenlerin büyük ölçüde Dunlop'un sistem yaklaşımının etkisinde kaldığını ve işletmedeki ilişkileri bütünüyle tanımlayıcı bir yaklaşımdan uzaklaştıklarını ifade ederler. Ayrıca, işletmeyi yalnızca biçimsel ilişkiler ve dışarıdaki kurumlarla ilişkilerden oluşan açık bir sosyal sistem olarak dikkate aldıklarını ekleyerek eleştirirler.[318] Dolayısıyla bu durumda, işletmedeki tutum ve davranışların incelenmesi için sosyoloji ve ilgili bilim dallarından yararlanılmadığını da vurgularlar.

Sosyal yapısal faktörlere daha fazla önem verilmesi gerektiğini, aksi takdirde endüstri ilişkileri çalışmalarının etkisinin azalacağını ifade eden Hill ve Thurley, bu faktörlerin açıklanması ve analiz edilmesinde merkezi bir rol oynayan sosyolojinin endüstri ilişkileri alanında büyük öneme sahip olması gerektiğini vurgularlar. Onlara göre, endüstri ilişkilerini aydınlatan karşılaştırmalı yapısal analizler sosyolojik teorinin bazı önemli alanlarına dayanır. Bu alanları ise; sanayileşme süreci, sınıf oluşumu, mesleki yapı, iş beklentileri ve bürokrasinin örgütsel yapısı şeklinde sıralarlar.[319]

Günümüzde üretim ve yönetim tekniklerinde yaşanan dönüşümle birlikte bireyin daha belirleyici bir rol oynadığı endüstri ilişkileri alanında, bireylerin davranışlara yüklediği anlamların incelenmesinin vurgulandığı yaklaşımın da mevcut toplumsal yapı ile uyumu olduğu söylenebilir.

3.5. Marksist Yaklaşım ve Üretim İlişkilerinde Güç ve ideoloji

Marksist yaklaşımın özel olarak endüstri ilişkilerini açıklamaya yönelik geliştirilmiş bir yaklaşım olmamasından ve Marx ve Engels'in toplumsal yapıyla

[318] Çetik, Akkaya, **a.g.e.**, s. 24-25.
[319] Hill, Thurley, **a.g.m.**, p. 169-170.

ilgili çözümlemelerinin sendikacılık ve toplu pazarlığın daha kurumsallaşmadığı bir döneme denk gelmesinden dolayı, Marksist araştırmacılar uzun bir süre endüstri ilişkileri alanına ilgi göstermemişlerdir.[320]

"Komünist Manifesto" adlı eserinde yer alan;

> "Üretim araçlarında, dolayısıyla üretim ilişkilerinde ve dolayısıyla tüm toplumsal ilişkilerde devrim yapılmaksızın…"[321]

cümlesinde açıkça görüldüğü üzere Marx, toplumsal ilişkilerin üretim ilişkileri ile şekillendiğini savunur.

Bu bağlamda, bir sosyal değişme kuramı olan Marksist yaklaşım, toplumdaki gücün kaynağı olarak mülkiyet ilişkilerini ön plana çıkarır. Emek ile sermaye arasındaki güç eşitsizliğinin bir sonucu olduğunu savunduğu sınıf çatışmasını da sosyal değişmenin itici gücü olarak görür. Ona göre, endüstri ilişkileri üretimin sosyal ilişkilerinden doğar ve kapalı bir sistemmiş gibi toplumsal yapıdan soyutlanamaz.[322]

Barışçı ve çatışmalı ilişkilerden oluşan bu sosyal ilişkiler, tüm toplumlarda vardır ve hiçbir toplum sadece barışçı ya da sadece çatışmalı ilişkilere sahip olamaz.[323] Ancak yukarıda belirtildiği gibi, Marksist yaklaşımın temeli olarak kabul edilen sınıf mücadelesi sosyal ilişkilerin çatışmalı boyutunu ön plana çıkarmaktadır.

Endüstri ilişkilerinde yaşanan gelişmeler sonucunda, 1960'lı yılların ortalarından itibaren Marksistlerin endüstri ilişkileri alanına ilgileri artmıştır. Bu kapsamda ilk çalışmalar, endüstri ilişkilerinin esas konuları olarak sendikaları ve işçi hareketlerini gören V.L. Allen tarafından yapılmıştır. Bu dönemlerde yapılan çalışmalarda, işçilerin gerçekleştirdiği eylemler ve grevler sınıf bilincinin bir yansıması olarak görülüp kutsallaştırılıyordu. Ancak bazı Marksistler bu yaklaşımı

---

[320] Engin Yıldırım, "Ad Honorem Richard Hyman", **Çalışma İlişkileri Dergisi (Journal of Labour Relations)**, Cilt 4, Sayı 1, Ocak 2013, s. 2.
[321] Karl Marx, **Komünist Manifesto**, Çev. K. Türel, Ulak Yayıncılık, 2010, s. 40.
[322] Yıldırım, **Endüstri İlişkileri Teorileri: Sosyolojik Bir Değerlendirme**, **a.g.e.**, s. 139.
[323] Kessler, **a.g.e.**, s. 117.

eleştiriyor ve bunun bir sınıf mücadelesi değil, bir iş mücadelesi olduğunu vurguluyorlardı.[324]

Endüstri ilişkilerini Marksist yaklaşımda ele alan önemli isimlerden bir diğeri olan D. Vidal'in temel varsayımı, iktidar gücünün ayrılmaz bir blok ve bütünlük özelliği göstermesi üzerine kurulmuştur. Çünkü bir toplum iktidar tipine uygun bir şekilde örgütlenir ve siyasal bir ilke etrafında düzenlenir. Vidal'e göre, toplumun diğer alt sistemlerinin faaliyetlerini de yönlendiren bu durum, siyasal sistem de dâhil olmak üzere toplumun tüm sistemlerinde üretim araçlarına sahip olanların iktidarını sağlar. Bunun sonucunda, üretim ilişkilerinin ve değişimin oluştuğu piyasadaki işletmelerde de iktidar, toplumdaki iktidarın oluşumu gibi biçimlenir.[325]

Marksist yaklaşımda önemli çalışmaları olan Richard Hyman da, endüstri ilişkilerini Marksist açıdan inceleyen isimlerin başında gelir. Hyman, çalışmalarında emek ve sermaye ilişkilerindeki çatışmadan hareket ederek, kapitalizm altında işçilerin, işverenlerin ve devletin çıkarlarını ve ideolojilerini ve aralarındaki iktidar ilişkilerini incelemiştir. Bu bağlamda sınıf, mücadele, siyasi değişim aracı olarak sendikalar, sendikaların iç işleyişi ve bürokratikleşme eğilimi ve sendika amaç ve işlevleri ile ilgili olarak sermaye ve devletin oluşturduğu ideolojik bağlam konuları üzerinde durmuştur.[326]

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere, Marksist yaklaşımın endüstri ilişkilerine uyarlanması doğrudan Marx tarafından değil, Allen, Vidal ve Hyman gibi daha sonraki Marksist kuramcılar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Marksist yaklaşımda, işçiler bireysel zayıflıkları nedeniyle ve sınıf çıkarlarını korumak için sendikalaşmaya gitmektedir. Bundan dolayı da, toplu pazarlık ve sendikacılık kapitalist bir toplumda endüstri ilişkilerinin sorunlarını çözmez ve işçi sınıfının devrimi için bir temel sağlayamaz. Bu yaklaşıma göre, sözü edilen örgütler

[324] Yıldırım, "Ad Honorem Richard Hyman", **a.g.m.**, s. 3.
[325] Çetik, Akkaya, **a.g.e.**, s. 27.
[326] Yıldırım, "Ad Honorem Richard Hyman", **a.g.m.**, s. 4.

sadece kapitalist bir toplumda üretim ilişkilerinin ve sosyal ilişkilerin doğasında bulunan çelişkileri geçici olarak uzlaştırırlar.[327]

Tablo 6. Marksist Endüstri İlişkileri Yaklaşımı

MARKSİST ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ YAKLAŞIMI	
Varsayımlar	*Kapitalist toplum *Emek ve sermaye arasında bölünme *Toplumda dengesizlik ve eşitsizlikler (güç, ekonomik, sağlık, vb.)
Çatışmanın Niteliği	*Ekonomik ve sosyal sisteme özgü
Çatışmanın Çözümü	*Toplumu değiştirmek
Sendikaların Rolü	*Kapitalizme işçi tepkisi *Sınıf bilincinin ifadesi ve hareketi *Siyasi farkındalığın ve etkinliğin geliştirilmesi

Kaynak: Michael Salamon, **Industrial Relations: Theory and Practice**, Graet Britain, Fourth Edition, Prentice Hall, 2000, p. 6.

Bireysel işçinin bireysel kapitalist karşısında güçsüz olduğunun vurgulandığı Marksist yaklaşımda, güç en önemli kavramlardan biridir. Güç mücadelesinin endüstri ilişkilerinin temeli olduğunu belirten Hyman, gücü bir bireyin veya grubun kendi fiziki ve sosyal çevresini kontrolü şeklinde tanımlar. Böylece, gücün maddi kaynakların kontrolüyle ilgili bir temelden doğduğu ifade edilir ve ideolojik kaynakların denetiminin de bir güç kaynağı olduğu vurgulanır.[328]

Marksist endüstri ilişkileri yaklaşımı genel olarak değerlendirilecek olursa;[329] yaklaşımın gücün eşit olmayan dağılımını vurgulaması ve ideolojik kaynakların bir güç şekli olarak kullanılmasına önem vermesi endüstri ilişkileri alanında farklı bir bakış açısını ortaya çıkarmıştır. Siyasi ve ekonomik yapılara ve süreçlere karşı hassas

[327] Kağnıcıoğlu, "Endüstri İlişkilerinin Teorik Çerçevesi", **a.g.e.**, s. 33.
[328] Yıldırım, **Endüstri İlişkileri Teorileri: Sosyolojik Bir Değerlendirme**, **a.g.e.**, s. 141.
[329] **A.e.**, s. 139-148.

olan yaklaşımda, sendikalara diğer yaklaşımlardan ayrı bir önem verilmiş ve sendikalar bir güç kaynağı ve aracı olarak değerlendirilmiştir. Yaklaşım, endüstri ilişkilerinde ortaya çıkan sorunlara çözüm olarak, ekonomik faaliyetlerin toplumun üyeleri tarafından kolektif olarak denetlenmesini önermiştir. Marksist yaklaşımın eleştirildiği iki önemli nokta, endüstri ilişkileri yapılarını aktörleri dikkate almadan açıklamaya çalışması ve toplumsal ilişkileri emek ve sermaye arasındaki çatışmaya indirgemesi olmuştur.

3.6. Neokorporatist Yaklaşımda Güç ve İdeoloji

Neokorporatist yaklaşımı incelemeye başlamadan, önceki yıllarda yaşanan ve neokorporatizme zemin hazırlayan nedenlerle ilgili bilgi vermek konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası kriz döneminde, devlet müdahalesini gerekli gören Keynesyen ekonomik politikalar uygulamaya konulmuş ve böylece devlet gerek ekonomik gerekse sosyal hayatı yönlendirmede önemli bir role sahip olmuştur.

Endüstri ilişkilerinde korporatist yaklaşımın benimsendiği ve uygulandığı bu dönemde devlet endüstri ilişkilerinde düzenleyici, yönlendirici ve aktif bir taraf rolü üstlenmiştir.[330] Endüstri ilişkileri alanında örgütlerin gücünün toplum içerisinde sahip olduğu siyasi destek ile yakından ilişkili olduğu bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda, devletin sendikalara önemli desteğinin olduğu 1970 öncesi yıllarda sendikal güç ve etkinliğin oldukça yüksek olduğu görülmektedir.[331]

Burada belirtilmesi gereken bir diğer nokta da, ekonomi politikalarının yanı sıra endüstri ilişkilerine de müdahalenin olduğu bu dönemde devlet, hakem rolünü taraf rolü ile ikame etmiştir.[332] Bu da devletin değişen ideolojisinin beraberinde, endüstri ilişkilerindeki güç dengesini de değiştirdiğini gösterir.

---

[330] Bayat, Bülbül, **a.g.m.**, s. 228.
[331] Ahmet Selamoğlu, "Örgütlenme Sorunu ve Sendikal Yapıda Değişim Arayışı", **Çalışma ve Toplum**, Cilt 2004/2, Sayı 2, 2004, s. 41.
[332] Bayat, Bülbül, **a.g.m.**, s. 228.

Kavramın 1920'li yıllardaki uygulamalardan dolayı sahip olduğu olumsuz anlamdan farklılığını vurgulamak için, kavram önüne "neo", "liberal", "toplumsal", "çoğulcu", "pazarlıkçı", "yarı", "devlet", "otoriter" gibi çeşitli kelimeler eklenerek kullanılmıştır. Bu bağlamda neokorporatist yaklaşımda dar anlamda işçi ve işveren örgütlerinin birbirleriyle ve devletle ilişkileri incelenirken, geniş anlamda devlet ve toplum arasındaki ilişkiler incelenmektedir. [333]

Neokorporatizm ile ilgili çalışmalarda kavramın farklı vurgularla kullanıldığı görülmektedir. Bunların bir kısmı; çıkarların temsili, kamu politikalarının oluşturulmasında işçi ve işveren örgütlerinin katılımı, ekonomik bir sistemin işleyişi, bir sosyal kontrol mekanizması ve çatışmaların yönetilmesi şeklinde sıralanmaktadır.[334]

Devlet tarafından işçi ve işveren örgütlerine bir yandan yasal ayrıcalıklar sağlanırken, bir yandan da faaliyetlerinin kısıtlanması ve denetlenmesi olarak tanımlanan neokorporatist yaklaşımda, sendikalar siyasal ve ekonomik açıdan daha güçlü hale gelmektedir. Ayrıca bu işbirliği ile birlikte, sendikaların ideolojik açıdan daha ılımlı bir anlayışa sahip olmaya başladıkları da vurgulanmaktadır.[335]

Neokorporatist yaklaşıma sahip olanlara göre, ekonomiye devlet müdahalesi nedeniyle işçi ve işveren örgütlerinin yapılarında, işlevlerinde ve faaliyetlerinde değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişimler sonucunda, örgütler kendi aralarında ve devletle işbirliğine girerek tekelleşmiş, devlet tarafından onaylanmış, yasal ayrıcalıklara sahip kılınmış, zorunlu üyelik haklarına kavuşmuş ve merkezileşerek daha da güçlü hale gelmişlerdir.[336]

Neokorporatist uygulamalar ile endüstri ilişkilerinde bir taraf olan devlet, böylece bir yandan kamu politikalarının oluşturulmasında işçi ve işveren örgütlerinin (sendikalar) alanlarını belirlerken, bir yandan da çıkarların ve beklentilerin belirlenmesinde etkin bir rol üstlenmiş olur.

---

[333] Yüksel Akkaya, "Globalleşme: Neokorporatizmin Sonu mu?", **Prof. Dr. Metin Kutal'a Armağan**, Ankara, TÜHİS, 1998, s. 431.
[334] **A.e.**
[335] Kağnıcıoğlu, "Endüstri İlişkilerinin Teorik Çerçevesi", **a.g.e.**, s. 41.
[336] Akkaya, **a.g.m.**, s. 433.

Sendikaların merkezleşme ve yoğunlaşma düzeylerine, toplu pazarlık düzeyleri, devletin müdahale derecesi, enflasyon, ekonomik büyüme ve işsizlik dereceleri gibi kriterlere dayanılarak neokorporatizm, düzeyleri açısından güçlü, orta ve zayıf olarak derecelendirilmiştir. Toplu pazarlık düzeylerine göre neokorporatizm türlerine bakılacak olursa; zayıf neokorporatizmde işyeri düzeyinde, orta derece neokorporatizmde ulusal ve endüstri düzeyinde ve son olarak güçlü neokorporatizmde de ulusal düzeyde yapıldıkları görülmektedir.[337]

Son olarak, işçi-işveren-devlet işbirliğine dayanan sistem olarak tanımlanan[338] ve endüstri ilişkileri alanında devletin rolünün en çok incelendiği yaklaşım olan neokorporatist yaklaşımın, ılımlı bir endüstri ilişkilerinin ortaya çıkarılması ve devletin müdahil olduğu endüstri ilişkileri sürecini ve ekonomik hayatı açıklaması[339] açısından da ayrıca bir öneme sahip olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Yaklaşıma güç ve ideoloji açısından bakıldığında, örgütlerin kendi aralarında ve devletle işbirliğine girdiği süreçte güçlenen endüstri ilişkileri örgütlerinin, ideolojik açıdan da etki altında kaldığı ve ılımlı bir ideolojiye sahip oldukları görülmektedir.

3.7. İnsan Kaynakları Yaklaşımı

1970'li yıllarda art arda yaşanan iki petrol krizinin ekonomik hayattaki etkisi kısa bir sürede sosyal ve siyasi hayatta da önemli değişimlere ve dönüşümlere neden olmuştur. Daha önce belirtildiği gibi bu dönemde yaşanan sorunlarla birlikte, devlet ekonomik ve sosyal hayata daha az karışacak şekilde küçültülmüş ve devlet müdahaleleri azaltılmıştır. Bu değişimlere 1980'li yıllarda yaşanan küreselleşme süreci ve teknolojik ilerlemelerin eklenmesiyle, fordist üretim teknikleri yerini esnek (yalın) üretime bırakmış ve yönetim sistemleri de bu gelişmelere paralel bir şekilde dönüşüme uğramıştır.

---

[337] Kağnıcıoğlu, "Endüstri İlişkilerinin Teorik Çerçevesi", **a.g.e.**, s. 42.
[338] Engin Yıldırım, "Sendikalar ve Kriz", **Çalışma ve Toplum**, Cilt 2008/3, Sayı 18, 2008, s. 200.
[339] Bayat, Bülbül, **a.g.m.**, s. 230.

Krizin etkisinden kurtulabilmek için değişen teknolojilere ve tüketici taleplerine uyum sağlamaya ve ortaya çıkan küresel rekabet ortamında uluslararası firmalarla rekabet etmeye çalışan firmalar, üretim ve yönetim tekniklerinde değişikliğe gitmiş ve bu değişiklikler de çalışma hayatında dolayısıyla endüstri ilişkilerinde büyük bir dönüşüme neden olmuştur.

Toplumsal yapıda da önemli dönüşümlere yol açan tüm bu gelişmeler, küresel ekonomik ve finansal değişimler, bilgi teknolojileri, yeni politik eğilimler, küreselleşmeden kaynaklanan çatışmalar, yeni örgüt modelleri, eğitim, çalışma ilişkileri ve sosyal alandaki gelişmeler başlıkları altında toparlanabilirler.[340]

Yaşanan dönüşümlerle birlikte 1990'lı yıllardan sonra endüstri ilişkileri alanında yapılan çalışmalar bireysel örgütler için stratejilerin geliştirilmesi alanına doğru kaymıştır. Yeni veya sendikasız endüstri ilişkileri olarak adlandırılan bu uygulamalar büyük ölçekli ve bilgisayar, otomobil ve iletişim alanlarındaki firmalarda yoğunlaşmıştır. İnsan Kaynakları Yönetimi de genel olarak bu dönüşüme verilen ad olarak nitelendirilmektedir.[341]

Üretmek kadar üretilen ürüne pazar bulmanın ve bulunan pazarda da rekabet edebilmenin gerektiği bu yoğun rekabet ortamında üretmek kadar tüketmek de önemli bir hal almıştır. Bu nedenle, düşük maliyetin yanı sıra pazarda tutunabilmek için tüketicilerin taleplerinin karşılanabilmesi de önemlidir. İşçilerin üretim sürecine daha yoğun katılımını gerektiren durum, işletme yönetiminde ifadesini "esneklik", "etkinlik", "insan kaynakları", "toplam kalite", "kalite çemberleri" ve "toplam kalite yönetimi" gibi yaklaşımlarda bulur.[342]

Çalışanların firma yönetimine artan bir şekilde katılımını ve bazı teşvik edici ödüllendirme yöntemlerini kapsayan insan kaynakları yönetimi uygulamalarıyla firma ve çalışan bütünleşmesini sağlamaya çalışır. Böylece firma düzeyinde, firma ve çalışan ilişkileri yeniden düzenlenerek insan kaynakları yönetimi politikaları

---

[340] Tekin Akgeyik, "Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi", **İ.Ü. İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Yayın No: 86**, İstanbul, 41. Seri, 2002, s. 23.
[341] Yıldırım, **Endüstri İlişkileri Teorileri: Sosyolojik Bir Değerlendirme**, **a.g.e.**, s. 149.
[342] Çetik, Akkaya, **a.g.e.**, s. 33.

çalışanlara yeni olanaklar sağlayan bir güç olarak ifade edilmekte ve endüstri ilişkilerine ve sendikacılığa yeni bir boyut getirmektedirler.[343]

Bu bağlamda, aralarındaki etkileşimin temeli iş ilişkilerinin düzenlenmesi olan endüstri ilişkileri ve insan kaynakları yönetiminin düzenlemelere farklı noktalardan yaklaştığı ifade edilmekte ve endüstri ilişkileri, iş ilişkileri düzenlemelerinde toplu ve sendikanın taraf olduğu kolektif bir yaklaşıma sahipken, insan kaynakları yönetiminin sadece işçinin taraf olduğu bireysel bir yaklaşıma sahip olduğu belirtilmektedir.[344] Başka bir görüşe göre de, endüstri ilişkilerine alternatif bir paradigma olmayan ve istihdam ilişkisinin bireysel boyutuyla ilgilenen insan kaynakları yönetimi, personel yönetiminin yerini almaya başlayan bir anlayıştır.[345]

ABD'de ortaya çıkan ve bu nedenle onların bireyselci ideolojilerinin ve kültürlerinin etkilerini taşıdığı anlayışının hâkim olduğu insan kaynakları yönetiminin, endüstri ilişkileri alanında sendikaların ve devletin gücüne olumlu/olumsuz etkilerinin olduğuna yönelik çeşitli görüşler bulunmaktadır.

Çeşitli ülkelerdeki araştırmalara dayanan görüşe göre, sendikaların siyasi faaliyetlere katıldığı, güçlü işçi partileri ve sosyal demokrat partilerin olduğu ve sendikacılığın tarihsel olarak önemli bir toplumsal hareket oluşturduğu ülkelerde sendikacılık yeni gelişmelerden çok da fazla olumsuz etkilenmemiştir.[346]

İnsan kaynakları yönetiminin, yukarıda sıralanan birçok nedene bağlı olarak, sendikaların gücünü olumsuz etkilediğinin savunulduğu görüşe göre ise, özellikle gelişmiş ülkelerin önemli bir kısmında sendikalı çalışan sayısında ve sendika yoğunluk oranlarında dikkate değer gerilemeler yaşanmıştır. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerde sendika yoğunluk oranlarında yaşanan artış da çok zayıf nitelikte değerlendirilmiştir.[347]

---

[343] Mehmet Hüseyin Bilgin, "Endüstri İlişkilerinde Dönüşüm ve Yeni Eğilimler", **Kamu-İş**, Cilt 6, Sayı 2, 2001, s. 72.
[344] Volkan Işık, "Endüstri İlişkilerinde Değişim: Çoğulculuktan-Bireyselciliğe", **Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri (Seçme Yazılar III)**, ed. Türker Topalhan, Ankara, Gazi Kitabevi, 2010, s. 255.
[345] Yıldırım, **Endüstri İlişkileri Teorileri: Sosyolojik Bir Değerlendirme**, **a.g.e.**, s. 174.
[346] **A.e.**, s. 189.
[347] Selamoğlu, **a.g.m.**, s. 44.

3.8. Feminist Yaklaşım

20. yüzyılın son on yılında ekonomik, sosyal ve siyasi alanda birçok önemli gelişme ve değişme yaşanmıştır. Endüstri ilişkileri alanında da hissedilen bu gelişme ve değişmeler toplu sözleşmelerin kapsamının daralması, sendikalaşma oranlarında ve grevlerde yaşanan düşüş şeklinde kendini göstermiş ve bu durum da endüstri ilişkilerinin temelini oluşturan bu unsurların artık alandaki merkezi konumlarını kaybettiği şeklinde yorumlanmıştır. Bu gelişmeler sonucunda, endüstri ilişkileri alanındaki çalışmalarda odak noktasının değiştiği ve endüstri ilişkilerindeki çatışma yönetiminin daha geniş bir alana yayılarak yerini çalışma ilişkilerine bıraktığı iddia edilmiştir.[348]

Eşit fırsatlardan başlayarak ebeveyn izinleri, çalışma saatleri ve cinsiyete ilişkin düzenlemelere kadar işyerlerini çalışan kadınlar için daha uygun hale getiren çeşitli düzenlemelerin yapıldığı dönemde,[349] bu düzenlemeler sonucunda çalışma ilişkilerinin cinsiyetçi karakterine yönelik farkındalık artmıştır. Yirminci yüzyılın en önemli sosyal değişikliklerinden biri olarak, ücretli işgücünün kadınlaşmasını gösteren Feminist bilim insanları, yaptıkları çalışmalarla endüstri ilişkileri alanındaki çalışmalarda şaşırtıcı şekilde genişlemelere yol açmışlardır.[350]

Ancak burada belirtilmesi gereken durum, feminist literatürde kadın-erkek eşitsizliğinin kaynağının ne olduğu ve hangi yöntemlerle incelenmesi gerektiği konusunda görüş birliğinin olmadığıdır. Bunun nedeni olarak da geleneksel feminizm, liberal feminizm, Marksist feminizm, sosyalist feminizm, radikal feminizm, siyah feminizm, toplumsal inşa feminizmi ve post-modern feminizm gibi birçok feminist akım bulunması ve bu her bir akımın da sorunların kaynağını başka nedenlere dayandırması gösterilmektedir.[351]

---

[348] Judy Wajcman, "Feminism Facing Industrial Relations in Britain", **British Journal of Industrial Relations**, Vol. 38, No. 2, June 2000, p. 183.
[349] Heidi Gottfried, Laura Reese, "Gender, Policy, Politics, and Work: Feminist Comparative end Transnational Research", **Review of Policy Research**, Vol. 20, No. 1, March 2003, p. 3.
[350] Wajcman, **a.g.m.**, p. 183.
[351] Umut Omay, "Yedek İşgücü Ordusu Olarak Kadınlar", **Çalışma ve Toplum**, Cilt 2011/3, Sayı 30, 2011, s. 143.

Bu bağlamda, bir grup feminist yaklaşımcı toplumda hali hazırda var olan ve erkeklerin egemenliklerini ve çıkarlarını onayladıklarını ileri sürdükleri kurumları ve uygulamaları değiştirecek reformların; karar verme, toplumsal liderlik, esnek ve interaktif iş tasarımları ve adil gelir dağılımı gibi kadınlara yönelik bir dizi yeni düzenlemeyi içermesi durumunda kadınların da ayrı ayrı örgütler kurabileceklerini ve çalışabileceklerini savunmaktadırlar.[352]

Post-modern ve sosyalist feminist yaklaşımcılar da, kadınların ezilmesinin maddi ve sistematik unsurlarının ataerkillik teorilerine dayandırılmasına karşı çıkmakta ve dikkatleri başka bir noktaya çekmektedirler. Onlara göre, ön plana çıkarılması gereken konu toplumsal cinsiyet sorunudur ve burada farkına varılması gereken nokta da, toplumsal cinsiyetin oluşumunda kültürün ve ideolojinin hâkim gücüdür.[353]

Yukarıda ifade edildiği üzere, feminist yaklaşım kadınların çalışma hayatına yönelik sorunlarını ele alırken cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasındaki ayrıma dikkat çeker. Cinsiyet, kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklar olarak tanımlanırken, toplumsal cinsiyet kadın ve erkeklerin sosyal ve kültürel rol beklentileri olarak tanımlanır. Cinsiyetin doğuştan olmasına karşılık, toplumsal cinsiyet kültürel, dini, ideolojik vb. sistemlerin güçlendirdiği geniş bir iş bölümünün yansımasıdır.[354]

Bu bilgiler bağlamında, hem benzer hem de farklı olarak değerlendirilen toplumsal cinsiyet ve endüstri ilişkilerindeki temel sorunlar[355] Tablo 7'de verilmiştir. Bu aşamada, kadınların eksik temsiline, marjinalleşmelerine ve güce ulaşamamalarına neden olan toplumsal cinsiyet politikalarının ve güç ilişkilerinin sosyal süreçlerine büyük önem verilir.

---

[352] Keith Abbott, "A Review of Employment Relations Theories and Their Application", **Problems and Perspectives in Management**, No. 1, 2006, p. 195-196.
[353] Deborah M. Figart, "Gender as More Than a Dummy Variable: Feminist Approach to Discrimination", **Review of Social Economy**, Vol. LXII, No. 3, September 2005, p. 513.
[354] Kağnıcıoğlu, "Endüstri İlişkilerinin Teorik Çerçevesi", **a.g.e.**, s. 43-44.
[355] Sue Ledwith, "Outsiders and Insiders; Gender Work in British Industrial Relations and Trade Unions Studies", **2010 European Congrees of the International Industrial Relations Association Conference**, Copenhagen, 2010, p. 13.

Tablo 7. Endüstri İlişkileri ve Toplumsal Cinsiyet Alanında Konular ve Temel Sorunlar

Konular	**Endüstri İlişkilerinde Temel Sorunlar**	**Toplumsal Cinsiyet ve Endüstri İlişkilerinde Temel Sorunlar**
İşgücü piyasaları Çalışma	Güvencesiz çalışma Düzenleme gereksinimleri	İşgücü piyasası sorunları
Maddi eşitsizlikler		Ücret/ eşit ve düşük ücret
Sosyal eşitsizlikler	Sınıf, Kapitalizm, Güç	Uluslararası, karşılaştırmalı çalışma
İnsan Kaynakları Yönetimi politikaları ve uygulamaları		Örgütsel eşitlik politikaları ve uygulamaları
Etkinlik	Eyleme geçilmesi	Kadınların alanları Pozitif eylem
Sosyal süreçler		Toplumsal cinsiyet politikası Güç ilişkileri

Kaynak: Sue Ledwith, "Outsiders and Insiders; Gender Work in British Industrial Relations and Trade Union Studies", **2010 European Congrees of the International Industrial Relations Association Conference**, Copenhagen, 2010, p. 13.

Feminist yaklaşımda, endüstri ilişkilerinin en önemli kurumu olan sendikalar da önemli bir yer tutmaktadır. Bu kapsamda sendikaların çalışmaları ve uygulamalarında yer alan toplumsal cinsiyet sorunları da Tablo 8'de verilmiştir. Tabloda yer alan sorunların, kadınların sendikalarda eksik temsili ve düşük oranda sendika liderlikleri, sendika demokrasisi sorunları, örgütlenme sorunları ve dayanışma sorunları etrafında birleştiği görülmektedir.

Tablo 8. Sendika Çalışmaları ve Uygulamalarında Konular ve Temel Sorunlar

Konular	**Sendikalarda Temel Sorunlar**	**Toplumsal Cinsiyet ve Sendikalarda Temel Sorunlar**
Demokrasi	Sendika demokrasisi	Kadınların eksik temsili ve düşük oranda sendika liderliği, Toplumsal cinsiyet, Sendika demokrasisi
Kolektivizm ve temsil	Birleşme, Sosyal hareketler, Dayanışma, Örgütlenme	Etkinlik, temsil, dayanışma, topluluk kolektivizmi, örgütlenme
Değişim	Değişim stratejileri	Değişim stratejileri
Uluslararası	Uluslararası Küreselleşme	
Haklar	Yasal haklar- grev	Toplumsal cinsiyetin pazarlık (sözleşme) gündemi

Kaynak: Sue Ledwith, "Outsiders and Insiders; Gender Work in British Industrial Relations and Trade Union Studies", **2010 European Congrees of the International Industrial Relations Association Conference**, Copenhagen, 2010, p. 14.

Kadınların çalışma hayatında cinsiyetlerine bağlı olarak yaşadıkları sorunlardan biri de, işlerin kadın işi ve erkek işi olarak ayrılmasıdır. Toplumdaki konumlarının öncelikle ev işleri ve annelik ile sınırlandırılması sonucu kadınlar ve ev işlerinin özdeş görülmesi "kadın işi" ve "erkek işi" ayrımına yol açmış ve cinsiyete bağlı ayrımcılığın önemli bir boyutunu oluşturmuştur.[356] Ayrıca, kadınlarla özdeşleştirilmiş diğer konular da yaşlı ve çocuk bakımı gibi aile içinde gerçekleştirildiklerinde karşılığında herhangi bir ücret alınmayan işlerdir.[357] Bu tür işlerin basit işler olduğunun savunulduğu cinsiyete dayalı bu ayrım, çalışma hayatında kadınların yaptığı işlerin daha basit olduğu düşüncesiyle, erkeklerle aynı

[356] Umut Omay, "Örgütlerde Ayrımcılık: Etnisite, Cinsiyet ve Yaş Boyutlarıyla", **Örgüt Sosyolojisi**, Ed. Memet Zencirkıran, Bursa, Dora Basım Yayın, 2012, s. 289.
[357] Saniye Dedeoğlu, Çisel Ekiz Gökmen, **Göç ve Sosyal Dışlanma: Türkiye'de Yabancı Göçmen Kadınlar**, Ankara, Efil Yayınevi, 2011, s. 24.

işleri yapmış olsalar bile, kadınlara daha düşük ücret verilmesi şeklinde kendini gösterir.

Cinsiyete dayalı ayrımcılığın bir başka boyutu da karşılaşılan sorunların belirsizliği nedeniyle "cam tavan" ya da "cam tavan sendromu (glass ceiling syndrome)" olarak adlandırılan sorundur.[358] Sorunun cinsiyet ayrımcılığı ile ilgisi ise, cam tavan sendromunun kadınların iş hayatlarında belirli bir yönetici pozisyonundan sonra yükselmelerinin engellenmesi şeklinde kendini göstermesidir.

Kadın ve erkek arasında eşitlik sağlamayı ve toplumsal cinsiyeti temel alan kamu politikalarını sonlandırmayı amaçlayan feminist yaklaşım, kadınların ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda karşılarına çıkan engelleri ortadan kaldırarak ve cinsiyet temelli önyargıları azaltan reformları destekleyerek kadınların toplumsal hayatın tüm alanlarında varlıklarını geliştirmeyi savunur.[359]

Endüstri ilişkilerinde feminist yaklaşım yukarıdaki bilgiler ışığında değerlendirilecek olduğunda yaklaşımın işgücü piyasasında yer almada fırsat eşitliği, eşit işe eşit ücret, eşit kariyer imkânları, sendikalarda temsilde eşitlik ve sendikal demokrasi gibi çalışma hayatı ile ilgili düzenlemelere dikkat çektiği görülmektedir. Yaklaşıma güç ve ideoloji açısından bakıldığında, hâkim gücün toplumun kendisi olduğu ve endüstri ilişkilerini doğrudan etkilediği görülmektedir.

[358] Edip Örücü, Recep Kılıç, Taşkın Kılıç, "Cam Tavan Sendromu ve Kadınların Üst Düzey Yönetici Pozisyonuna Yükselmelerindeki Engeller: Balıkesir İli Örneği", **Yönetim ve Ekonomi**, Cilt 14, Sayı 2, 2007, s. 118.
[359] Kağnıcıoğlu, "Endüstri İlişkilerinin Teorik Çerçevesi", **a.g.e.**, s. 44.

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Endüstri ilişkileri kuramları olan klasik yaklaşım, endüstri ilişkileri sistemi yaklaşımı, çoğulcu yaklaşım, sosyolojik yaklaşım, Marksist yaklaşım, neokorporatist yaklaşım, insan kaynakları yaklaşımı ve feminist yaklaşımda bu yaklaşımların temsil ettikleri görüş ya da ortaya çıktıkları dönemlerde toplumdaki hâkim ideolojinin ve güç dağılımının bu yaklaşımların oluşması ve gelişmesi üzerindeki etkilerinin incelendiği bu çalışmada toplumdaki mevcut ideoloji ve güç dağılımının endüstri ilişkileri kuramları üzerinde doğrudan olmamakla birlikte belirgin bir etkisi olduğu sonucuna varılmaktadır.

Sidney ve Beatrice Webb tarafından geliştirilen klasik yaklaşım, işçi sendikalarına odaklanmış ve bunların amaçlarının çalışanların çalışma koşullarını korumak ve geliştirmek olduğunu savunmuştur. Sendikaların amaçlarına toplu pazarlık ile ulaşabileceklerini savunan yaklaşım, toplu pazarlık sürecinde devletin toplu pazarlığı kolaylaştıran düzenlemeler yapması gerektiğini, fakat doğrudan bir müdahalede bulunmaması gerektiğini ileri sürmüştür.

1890'larda İngiltere'de ortaya çıkan ve endüstri ilişkilerinin kendi iç dinamikleriyle hareket etmesine öncelik veren yaklaşımın, endüstri ilişkileri dışındaki güç ve ideoloji etkilerinden uzak durmaya çalıştığı, devletin sürece dâhil olmasına karşı sergilediği tavırda görülmektedir. Ancak, her ne kadar toplu pazarlığa ve işçi-işveren örgütlerine önem veriyor olsa da, İngiltere'nin bireyci kültürü ve dönemde hâkim *bırakınız yapsınlar* anlayışının etkisinden uzak kaldığı söylenemez.

Siyaset bilimindeki çoğulculuk anlayışından yola çıkan çoğulcu yaklaşımda, devlet ve toplumdaki güç sahibi diğer gruplar ve bu güç sahibi grupların kendi aralarında müdahaleye gerek kalmadan ilişkilerin uzlaşma ve işbirliği halinde yürütülmesi ile sistemin uzun süre ayakta kalması sağlanabilir. Bu noktada bu uzlaşma ve işbirliğinin toplu pazarlık yoluyla sağlanabileceğinin belirtildiği yaklaşımda, böylece işverenlerin gücünün sınırlandırılabildiğini aksi halde sendikaların etkisiz örgütler olarak kalacağı savunulmaktadır.

Endüstri ilişkilerinde işçi ve işveren arasında bir çatışma potansiyeli olduğunu, ancak toplu pazarlığın bunu önlediğini savunan yaklaşım, toplu pazarlık sürecinde taraflar arasında anlaşmaya varılamadığı noktada devletin müdahale etmesi gerektiğini ve bu müdahalenin de iki tarafın birbirleri üzerinde üstünlük sağlamasını engellediğini ileri sürer.

Bu çalışma açısından bakıldığında 1960'ların sonuna doğru ortaya çıkan yaklaşım, devlet müdahalesinin ve toplu iş ilişkilerinin yoğun olduğu bir dönemde ortaya atılmıştır ve devletin müdahalesinin kritik noktalarda gerekli olduğunu belirterek toplumda mevcut müdahaleci anlayışın endüstri ilişkilerindeki yansımasını göstermektedir. Taraflar arasındaki çatışmanın sistemin esası olduğu, fakat işbirliği ve uzlaşmanın vurgulandığı yaklaşımda, endüstri ilişkilerinin aktörlerinin birbirine bakışını yansıtan ideolojilerinin de bu kapsamda oluştuğu ifade edilebilmektedir.

Sosyologların endüstri ilişkileri alanı ile ilgilenmeleri sonucunda ortaya çıkan sosyolojik yaklaşım, çalışanların işe uyumları, çalışma çevresiyle çevre koşullarının etkileşimi gibi birçok konunun çalışma ilişkileri içinde ele alınması gerektiğini ve bireylerin davranışlarının bir anlamı olduğunu belirterek, endüstri ilişkilerinde sadece gözlemlenebilen olguların değil, bireylerin bunlara yükledikleri anlamların da incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar.

Endüstri ilişkilerinin günümüzdeki mevcut anlayışına yakın bir duruş sergileyen sosyolojik yaklaşımın, insanın üretim ve yönetim sürecinde en önemli unsur olarak görüldüğü son otuz yıldan fazla sürede, toplumun ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarında uygulanmakta olan neoliberal politikalarla bireye daha çok odaklanılmasının sonucundan etkilendiği ya da etkilenebileceği ifade edilebilir.

Marksist yaklaşım, sosyal ve siyasi çatışmanın nedeni ne olursa olsun bu çatışmanın toplumdaki ekonomik çatışmanın bir yansıması olduğunu savunur. Maksizmin ideolojisini endüstri ilişkilerini açıklamak için kullanan ve işçi ve işveren sınıfları arasındaki çatışma ilişkilerine vurgu yapan yaklaşım, bunun endüstri ilişkilerindeki çatışma ile aynı olduğunu ve hatta onu belirlediğini savunur.

Sınıf çatışmasını da toplumdaki ekonomik güç dağılımındaki eşitsizliğe bağlayan yaklaşım, toplumdaki tüm ilişkileri ekonomiye indirgediği ve diğer faktörleri görmezden geldiği için sınırlı kalmaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere, endüstri ilişkilerinin üretimin sosyal ilişkilerinden doğduğunu ve toplumsal yapıdan soyutlanamayacağını savunan Marksist yaklaşımda, toplumdaki güç dağılımının endüstri ilişkilerini belirlediği ve dolayısıyla endüstri ilişkilerinin hâkim ideolojiden de etkilendiği yorumunu yapmak mümkün gözüküyor.

Neokorporatist yaklaşıma göre, devletin müdahaleci olduğu ve endüstri ilişkilerinde hakem rolü ile bir taraf olduğu dönemde, işçi ve işveren örgütlerinin yapılarında ve faaliyetlerinde değişimler yaşanmış ve bu değişimler sonucunda, örgütler hem kendi aralarında hem de devletle işbirliğine girmiş ve daha da güçlü hale gelmişlerdir.

Ancak, bu işbirliği ile birlikte, sendikalar ideolojik açıdan daha ılımlı bir anlayışa sahip olmaya başlamışlardır. Görüldüğü üzere, toplumda devlet müdahalesinin hâkim olduğu yapıda endüstri ilişkileri hem gücün dağılımı açısından hem de ideolojik açıdan etki altında kalmış ve değişmiştir.

1980'li yıllar sonrasında gerçekleşen değişimlerle birlikte, endüstri ilişkilerinin aktörlerinin etkinlikleri de değişmiştir. Bu dönemi temsil eden ve geleneksel endüstri ilişkilerinin yeniden yapılanma sürecine girişi olarak da ifade edilen insan kaynakları yaklaşımı, yeni ve sendikasız endüstri ilişkileri olarak nitelendirilmektedir.

Yaşanan değişimlerle birlikte, en önemli rekabet unsurunun insan olduğu dönemde bireysel ilişkiler ön plana çıkmış, üretim tekniklerinde esnek bir anlayış hâkim olurken, yönetim tekniklerinde de katılımcı bir anlayış benimsenmiştir. Bunların sonucu olarak da sendikaların zayıfladığı ve endüstri ilişkilerinin insan kaynakları yönetimi haline geldiği tartışmaları gündeme gelmiş ve bu tartışmalar günümüzde de devam etmektedir.

Çalışmamız açısından insan kaynakları yaklaşımına bakılacak olursa, neoliberal uygulamaların olduğu, bireyselliğin ön plana çıktığı ve toplu iş

ilişkilerinin zayıfladığı bir dönemde ortaya çıkan yaklaşımda mevcut toplumsal düzenin endüstri ilişkilerindeki etkisi, devletin süreçteki rolüne bakıldığında açık bir şekilde görülmektedir. Kısaca belirtmek gerekirse, toplumdaki bireysel olarak daha güçlü olunabileceği anlayışının endüstri ilişkilerine de yansıdığı görülmektedir.

Endüstri ilişkilerinin son yaklaşımı olan Feminist yaklaşım, son yirmi yılda çalışma hayatındaki dönüşümlerle birlikte kadınların yoğun bir şekilde çalışma hayatına dâhil olduğu, fakat toplumsal cinsiyet algıları nedeniyle birçok sorunla karşılaşmaları sonucu ortaya çıkmıştır.

Feminist yaklaşımın işgücü piyasasında yer almada fırsat eşitliği, eşit işe eşit ücret, eşit kariyer imkânları, sendikalarda temsilde eşitlik ve sendikal demokrasi gibi çalışma hayatı ile ilgili düzenlemelere dikkat çektiği görülmektedir. Kadınların endüstri ilişkileri örgütlerinde de sorunlar yaşandığının ifade edildiği yaklaşımda, mevcut güç kaynağının toplumun kendisi olduğu ve endüstri ilişkilerini doğrudan etkilediği görülmektedir.

Çalışmanın genel değerlendirilmesi yapılacak olunursa, daha önce ifade edildiği gibi, toplumdaki mevcut ideoloji ve güç dağılımının yaklaşımlara göre değişmekle birlikte, endüstri ilişkileri kuramları üzerinde doğrudan olmasa da dolaylı ve belirleyici bir etkisinin olduğu sonucuna görülmektedir. Çalışmada elde edilen bir başka sonuç da, endüstri ilişkilerinin toplumdaki ideolojiden ve güç dağılımından etkilenmesinin yanı sıra özellikle sosyolojik yaklaşım ve feminist yaklaşımda gözlendiği üzere, toplumun sosyo-ekonomik durumu da yeni endüstri ilişkileri kuramlarının ortaya çıkmasına ışık tutmaktadır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Akay, Ali : **Michel Foucault'da İktidar ve Direnme Odakları**, İstanbul, 2. B., Bağlam Yayıncılık, 2000.

Aksoy, Hüsnü : **Devlet ve Demokrasi: Egemenlik-Hegemonya-İdeoloji**, İstanbul, Yön Yayıncılık, 1994.

Alcock, Pete, Margaret May, Karen Rowlingson : **Sosyal Politika: Kuramlar ve Uygulamalar**, Çev. Barış Yıldırım v.d., Ankara, Siyasal Kitabevi, 2011.

Althusser, Louis : **İdeoloji ve Devletin ideolojik Aygıtları**, Çev. Yusuf Alp, Mahmut Özışık, İstanbul, Birikim Yayınları, 1978.

Armaoğlu, Fahir : **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İstanbul, 17. B., Alkım Yayınevi, 2010.

Aytaç, Serpil : **Çalışma Yaşamında Kariyer: Yönetimi, Planlaması, Gelişimi ve Sorunları**, Bursa, Ezgi Kitabevi, 2005.

Barrett, Michele : **Marx'tan Foucault'ya İdeoloji**, Çev. Ahmet Fethi, Ankara, Doruk Yayımcılık, 2004.

Basalla, George : **Teknolojinin Evrimi**, Çev. Cem Soydemir, Ankara, 13. B., Tübitak Yayınları, 2008.

Berberoglu, Berch : **Klasik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş: Eleştirel Bir Perspektif**, Çev. Can Cemgil, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.

Bozkurt, Veysel : **Değişen Dünyada Sosyoloji: Temeller Kavramlar Kurumlar**, İstanbul, 3. B., Aktüel Yayınları, 2005.

Bozkurt, Veysel : **Endüstriyel ve Post-Endüstriyel Dönüşüm: Bilgi, Ekonomi ve Kültür**, İstanbul, Aktüel Yayınları, 2005.

Çelik, Nuri : **İş Hukuku Dersleri**, İstanbul, 19. B., Beta Basım Yayım, 2006.

Çetik, Mete, Yüksel Akkaya : **Türkiye'de Endüstri İlişkileri**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1999.

Dedeoğlu, Saniye, Çisel Ekiz Gökmen : **Göç ve Sosyal Dışlanma: Türkiye'de Yabancı Göçmen Kadınlar**, Ankara, Efil Yayınevi, 2011.

Dereli, Toker : **Aydınlar, Sendika Hareketi ve Endüstriyel İlişkiler Sistemi (Genel Olarak ve Türkiye'de)**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1974.

Diakov, V., S. Kovalev : **İlkçağ Tarihi: Cilt 1**, Çev. Özdemir İnce, İstanbul, Yordam Kitap, 2008.

Dunlop, John T. : **Industrial Rletions Systems**, New York, Henry Holt and Company, 1958.

Dunlop, John T. : **Industrial Relations Systems**, Revised Edition, Boston, Harvard Bussiness School Press, 1993.

Eagleton, Terry : **İdeoloji**, Çev. Muttalip Özcan, İstanbul, 3.B., Ayrıntı Yayınları, 2011.

Ekin, Nusret : **Endüstri İlişkileri**, İstanbul, İşletme İktisadı Enstitüsü Yayınları No: 104, 1989.

Ekin, Nusret : "Endüstri İlişkileri", **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1996.

Eliot, T. S. : **Kültür Üzerine Düşünceler**, Çev. Sevim Kantarcıoğlu, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.

Erkilet, Alev : **Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramları: Sorokin, Parsons, Dahrendorf, Merton**, Ankara, Hece Yayınları, 2007.

Falzon, Christopher : **Foucault ve Sosyal Diyalog: Parçalanmanın Ötesi**, Çev. Hüsamettin Arslan, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2001.

Foner, Philip S. : **Mayıs Günleri**, Çev. Şen Süer Kaya, İstanbul, Bibliotek Yayınları, 1996.

Foucault, Michel : **Bu Bir Pipo Değildir**, Çev. Selahattin Hilav, İstanbul, 8. B., Yapı Kredi Yayınları, 2011.

Foucault, Michel : **Toplumu Savunmak Gerekir**, Çev. Şehsuvar Aktaş, İstanbul, 5. B., Yapı Kredi Yayınları, 2011.

Freeden, Michael : **İdeoloji**, Çev. Hakan Gür, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2011.

Fülberth, Georg : **Kapitalizmin Kısa Tarihi**, Çev. Sadık Usta, İstanbul, Yordam Kitap, 2008.

Gezgin, Mehmet Fikret : **Sosyal Yapı Açısından: Genel Sosyoloji – Köy Sosyolojisi İlişkileri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1997.

Giddens, Anthony : **Sosyoloji**, Çev. Zeynep Mercan, İstanbul, Kırmızı Yayınları, 2008.

Giddens, Anthony : **Sosyoloji: Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş**, Çev. Ülgen Yıldız Battal, Ankara, 3. B., Siyasal Kitabevi, 2010.

Gimpel, Jean : **Ortaçağda Endüstri Devrimi**, Çev. Nazım Özüaydın, Ankara, 8. B., Tübitak Yayınları, 2005.

Gökalp, Ziya : **Türk Medeniyeti Tarihi**, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976.

Gramsci, Antonio : **Hapishane Defterleri: Felsefe ve Politika Sorunları**, Çev. Adnan Cemgil, İstanbul, 6. B., Belge Yayınları, 2011.

Güngör, Fatih, Metin Özuğurlu : **İngiliz Yoksulluk Yasaları: Paternalizm, Piyasa ya da Sosyal Devlet**, Ankara, AÜSBF Tartışma Metinleri No: 03, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınevi, Şubat 1997.

Gürdoğan, Ersin Nazif : **Kültür ve Sanayileşme**, İstanbul, 4. B., İz Yayıncılık, 2012.

Güven, Sami : **Sosyal Politikanın Temelleri**, Bursa, 3. B.,Ezgi Kitabevi Yayınları, 2001.

Güvenç, Bozkurt : **Kültürün ABC'si**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1997.

Güvenç, Bozkurt : **İnsan ve Kültür**, İstanbul, 10. B., Remzi Kitabevi, 2003.

Haviland, William A. : **Kültürel Antropoloji**, Çev. Hüsamettin İnaç, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2002.

Heywood, Andrew : **Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş**, Çev. Ahmet Kemal Bayram, İstanbul, 2. B., Adres Yayınları, 2010.

Huberman, Leo : **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, Çev. Murat Belge, İstanbul, 11. B., İletişim Yayınları, 2011.

Işıklı, Alpaslan : **Sendikacılık ve Siyaset**, Ankara, 6. B., İmge Kitabevi, 2005.

Ives, Peter : **Gramsci'de Dil ve Hegemonya**, Çev. Ekrem Ekici, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2011.

Kaplan, Mehmet : **Kültür ve Dil**, İstanbul, 25. B., Dergâh Yayınları, 2009.

Kaufman, Bruce E. : **The Origins and Evolution of the Field of Industrial Relations in the United States**, Cornell Studies in Industrial Relations Number 25, New York, ILR Press, 1993.

Kerr, Clark, John T. Dunlop, Frederick H. Harbison, Charles A. Myers : **Industrialism and Industrial Man: The Problems of Labor and Management in Economic Growth**, London, Heinemann Educational Books, 1962.

Kessler, Gerhard : **Sosyolojiye Başlangıç**, İstanbul, 2. B., İşletme İktisadı Enstitüsü Yayınları No: 69, 1985.

Koray, Meryem : **Endüstri ilişkileri**, İzmir, Basisen Eğitim ve Kültür Yayınları No: 22, 1992.

Koray, Meryem : **Sosyal Politika**, Ankara, 3.B., İmge Kitabevi Yayınları, 2008.

Kurtulmuş, Numan : **Sanayi Ötesi Dönüşüm**, İstanbul, 2. B., İz Yayıncılık, 2001.

Mannheim, Karl : **İdeoloji ve Ütopya**, Çev. Mehmet Okyayuz, Ankara, De Ki Basım Yayım, 2009.

Mardin, Şerif : **İdeoloji**, İstanbul, 15.B., İletişim Yayınları, 2012.

Marx, Karl : **Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı**, Çev. Sevim Belli, Ankara, 5. B., Sol Yayınları, 1993.

Marx, Karl : **Komünist Manifesto**, Çev. K. Türel, Ulak Yayıncılık, 2010.

Marx, Karl, Friedrich Engels : **Alman İdeolojisi (Feuerbach)**, Çev. Sevim Belli, Ankara, 5. B., Sol Yayınları, 2004.

Mayhew, Leon H. : "Introduction", **Talcott Parsons On Institutional and Social Evolution: Selected Writings**, Ed. Leon H. Mayhew, Chicago, Chicago University Press, 1982, pp. 1-63.

McLellan, David : **İdeoloji**, Çev. Barış Yıldırım, İstanbul, 2.B., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.

Meriç, Cemil : **Bu Ülke**, İstanbul, 35. B., İletişim Yayınları, 2010.

Mevlânâ Celâleddin Rûmî : **Mesnevî-i Şerîf**, Çev. Tâhirü'l-Mevlevî, İstanbul, 4. B., İz Yayıncılık, 2012.

Munck, Ronaldo : **Emeğin Yeni Dünyası: Küresel Mücadele, Küresel Dayanışma**, Çev. Mahmut Tekçe, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003.

Omay, Umut : **Emeğin Kültür ve Manipülasyon Teorisi**, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2009.

Özbek, Sinan : **İdeoloji Kuramları**, İstanbul, Notos Kitap, 2011.

Özdemir, Süleyman : **Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları No: 2007-57, 2007.

Özkalp, Enver : **Sosyolojiye Giriş**, Bursa, 22. B., Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2013.

Ritzer, George : **Toplumun McDonaldlaştırılması: Çağdaş Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme**, Çev. Şen Süer Kaya, İstanbul, 2. B., Ayrıntı Yayınları, 2011.

Salamon, Michael : **Industrial Relations: Theory and Practice**, Graet Britain, Fourth Edition, Prentice Hall, 2000.

Sancar, Serpil : **İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme**, Ankara, 2. B., İmge Kitabevi Yayınları, 2008.

Selamoğlu, Ahmet : **İşçi Sendikacılığının Gücündeki Değişim (Gelişmeler-Nedenler-Eğilimler)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.

Sennet, Richard : **Otorite**, Çev. Kamil Durand, İstanbul, 2. B., Ayrıntı Yayınları, 2005.

Sennet, Richard : **Yeni Kapitalizmin Kültürü**, Çev. Aylin Onacak, İstanbul, 2.B., Ayrıntı Yayınları, 2011.

Seymen, Recep : **Endüstri İlişkilerinin Dönüşümü ve ABD Sendikacılığı Üzerine Bir İnceleme**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1997.

Smith, Adam : **Milletlerin Zenginliği**, Çev. Haldun Derin, İstanbul, 6. B., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012

Therborn, Göran : **İktidarın ideolojisi İdeolojinin İktidarı**, Çev. İrfan Cüre, Ankara, Dipnot Yayınları, 2008.

Thompson, Edward Palmer : **İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu**, Çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul, 3. B., Birikim Yayınları, 2012.

Tokol, Aysen : **Endüstri İlişkileri ve Yeni Gelişmeler**, Bursa, Vipaş Yayın No: 49, 2001.

Warren, Helen : **Oxford Türkiye Sözlük İngilizce-Türkçe**, Oxford, 15. B., Oxford University Press, 2010.

Williams, Raymond : **Kültür**, Çev. Ertuğrul Başer, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.

Yıldırım, Engin : **Endüstri İlişkileri Teorileri: Sosyolojik Bir Değerlendirme**, Sakarya, Değişim Yayınları, 1997.

Yılmaz, Faruk : **İdeoloji Kavramı Üzerine**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2011.

MAKALELER

Abbott, Keith : "A Review of Employment Relations Theories and Their Application", **Problems and Perspectives in Management**, No. 1, 2006, pp. 187-199.

Akgeyik, Tekin : "Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi", **İ.Ü. İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Yayın No: 86**, İstanbul, 41. Seri, 2002, ss. 21-57.

Akkaya, Yüksel : "Globalleşme: Neokorporatizmin Sonu mu?", **Prof. Dr. Metin Kutal'a Armağan**, Ankara, TÜHİS, 1998, ss. 429-446.

Bayat, Bülent, Okan Güray Bülbül : "Endüstri İlişkileri Sistemi İçerisinde İdeolojik Bir Unsur Olarak Devlet", **Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri (Seçme Yazılar III)**, Ed. Türker Topalhan, Ankara, Gazi Kitabevi, 2010, ss. 217-242.

Bayraktaroğlu, Serkan : "Klasik Örgütsel Güç Kuramlarından Clegg'in 'Güç Devreleri' Yaklaşımına", **Bilgi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, 2000, ss. 109-122.

Bayuk, Nedim, Ayşe Karaçizmeli Güzeler : "Esnek Üretim Sistemleri ve Pazarlama Faaliyetlerine Etkileri", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 25, Yaz 2008, ss. 12-24.

Bilgin, Mehmet Hüseyin : "Endüstri İlişkilerinde Dönüşüm ve Yeni Eğilimler", **Kamu-İş**, Cilt 6, Sayı 2, 2001, ss. 67-74.

Çelebi, Vedat : "Michel Foucault'da Bilgi, İktidar ve Özne İlişkisi", **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1, 2013, ss. 512-523.

Çetin, Halis : "Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşruiyeti-Meşruiyetin İktidarı", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 58, Sayı 3, 2003, ss. 61-88.

Demir, Gökhan, Ali Yalçın Göymen : "Antonio Gramsci'nin Organik Bütünlük Anlayışı Çerçevesinde Devrimi Yeniden Düşünmek", **Praksis**, Sayı 27, 2011, ss. 85-106.

Dolgun, Uğur : "İnsan Kaynakları Yönetimine Giriş", **İnsan Kaynakları Yönetimi**, Ed. Uğur Dolgun, Bursa, 2. B., Ekin Yayınevi, 2011, ss. 1-33.

Esping-Andersen, Gosta : "Altınçağ Sonrası? Küresel Bir Ekonomide Refah Devleti İkilemleri", **Sosyal Politika Yazıları**, Ed. Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, Çev. Burcu Yakut Çakar, Utku Barış Balaban, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, ss. 53-100.

Figart, Deborah M. : "Gender as More Than a Dummy Variable: Feminist Approach to Discrimination", **Review of Social Economy**, Vol. LXII, No. 3, September 2005, pp. 509-536.

Fisunoğlu, Mahir, Bilge Köksel Tan : "Keynes Devrimi ve Keynesyen İktisat", **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt 20, Sayı 70, 2009, ss. 31-60.

Fox, Alan, Allan Flanders : "The Reform of Collective Bargaining: From Donovan to Durkheim", **British Journal of Industrial Relations**, Vol. 7, No. 2, July 1969, pp. 151-180.

Gottfried, Heidi, Laura Reese : "Gender, Policy, Politics, and Work: Feminist Comparative end Transnational Research", **Review of Policy Research**, Vol. 20, No. 1, March 2003, pp. 3-20.

Gümüş, Adnan : "Güç, İktidar, Sınıf ve Statü Üzerine Bazı Tartışmalar – Mühendis ve Öğretmen Örneği", **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, Cilt 14, Sayı 1, Bahar 2011, ss. 68-133.

Hill, Stephen, Keith Thurley : "Sociology and Industrial Relations", **British Journal of Industrial Relations**, Vol. 12, No. 2, July 1974, pp. 147-170.

Hyman, Richard : "Pluralism, Procedural Concensus and Collective Bargaining", **British Journal of Industrial Relations**, Vol. 16, No. 1, March 1978, pp. 16-40.

Işık, Volkan : "Endüstri İlişkilerinde Değişim: Çoğulculuktan-Bireyselciliğe", **Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri (Seçme Yazılar III)**, Ed. Türker Topalhan, Ankara, Gazi Kitabevi, 2010, ss. 243-262.

Kağnıcıoğlu, Deniz : "Endüstri İlişkilerinin Geçirdiği Aşamalar ve Devlet", **Endüstri İlişkileri**, Ed. Banu Uçkan, Deniz Kağnıcıoğlu, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları No: 829, 2004, ss. 67-89.

Kağnıcıoğlu, Deniz : "Endüstri İlişkilerinin Teorik Çerçevesi", **Endüstri İlişkileri**, Ed. Banu Uçkan, Şuayip Çalış, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları No: 1608, 2012, ss. 26-53.

Kleinman, Mark : "Kriz mi? Ne Krizi? Avrupa Refah Devletlerinde Süreklilik ve Değişim", **Sosyal Politika Yazıları**, Ed. Ayşe Buğra, Çağlar Keyder, Çev. Burcu Yakut Çakar, Utku Barış Balaban, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, ss. 159-193.

Kocabaş, Fatma : "Endüstri İlişkilerindeki Dönüşüm", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 10, Haziran 2004, ss. 33-54.

Kocacık, Faruk : "Bilgi Toplumu ve Türkiye", **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 27, Sayı 1, Mayıs 2003, ss. 1-10.

Ledwith, Sue : "Outsiders and Insiders; Gender Work in British Industrial Relations and Trade Unions Studies", **2010 European Congrees of the International Industrial Relations Association Conference**, Copenhagen, 2010, pp. 1-20.

Lorenzi, Maximiliano : "Power: A Radicl View by Steven Lukes", **Crossroads**, Vol. 6, No. 2, 2006, pp. 87-95.

Omay, Umut : "Endüstri İlişkileri Sisteminin Özü Olarak Parsons'un Sosyal Sistem ve Sosyal Eylem Teorileri", **11. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi**, Antalya, 8-11 Ekim 2009, ss. 272-303.

Omay, Umut : "Yedek İşgücü Ordusu Olarak Kadınlar", **Çalışma ve Toplum**, Cilt 2011/3, Sayı 30, 2011, ss. 137-166.

Omay, Umut : "Örgütlerde Ayrımcılık: Etnisite, Cinsiyet ve Yaş Boyutlarıyla", **Örgüt Sosyolojisi**, Ed. Memet Zencirkıran, Bursa, Dora Basım Yayın, 2012, ss. 265-300.

Örücü, Edip, Recep Kılıç, Taşkın Kılıç : "Cam Tavan Sendromu ve Kadınların Üst Düzey Yönetici Pozisyonuna Yükselmelerindeki Engeller: Balıkesir İli Örneği", **Yönetim ve Ekonomi**, Cilt 14, Sayı 2, 2007, ss. 117-135.

Parlak, Zeki : "Yeniden Yapılanma ve Post-Fordist Paradigmalar", **Bilgi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 1999, ss. 83-102.

Parlak, Zeki, Süleyman Özdemir : "Esneklik Kavramı ve Emek Piyasalarında Esneklik", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı 60, 2011, ss. 1-59.

Sarıipek, Doğa Başar, Mehmet Rauf Kesici : "Yeni Keynesyen İktisat ve Emek Piyasaları", **Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi**, Cilt 6, Sayı 2, Haziran 2010, ss. 17-38.

Selamoğlu, Ahmet : "İnsan Kaynakları Yönetiminin Gelişimi", **Prof. Dr. Metin Kutal'a Armağan**, Ankara, TÜHİS, 1998, ss. 571-587.

Selamoğlu, Ahmet : "Örgütlenme Sorunu ve Sendikal Yapıda Değişim Arayışı", **Çalışma ve Toplum**, Cilt 2004/2, Sayı 2, 2004, ss. 39-55.

Şenkal, Abdülkadir : "Endüstri İlişkilerinde Yeni Paradigmalar: Mobilizasyon, Kollektivizm ve Esneklik Tartışmaları", **Çalışma ve Toplum**, Cilt 2008/1, Sayı 16, 2008, ss. 119-146.

Şenses, Fikret : "Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı?, Engel mi**?", Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma: Seçme Yazılar**, Ed. Fikret Şenses, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, ss. 235-280.

Tiryakioğlu, Murad : "Emeğin Bilgi ile Dönüşümü", **İktisat Dergisi**, Sayı 494/495, Mart-Nisan 2008, ss. 91-96.

Wajcman, Judy : "Feminism Facing Industrial Relations in Britain", **British Journal of Industrial Relations**, Vol. 38, No. 2, June 2000, pp. 183-201.

Yıldırım, Engin : "Sistem Teorisi ve Endüstri İlişkileri: Eleştirel Bir Yaklaşım", **Prof. Dr. Metin Kutal'a Armağan**, Ankara, TÜHİS, 1998, ss. 391-403.

Yıldırım, Engin : "Güç Kavramı ve İstihdam İlişkisi", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 31, Sayı 4, Aralık 1998, ss. 51-64.

Yıldırım, Engin : "Sendikalar ve Kriz", **Çalışma ve Toplum**, Cilt 2008/3, Sayı 18, 2008, ss. 199-206.

Yıldırım, Engin : "Ad Honorem Richard Hyman", **Çalışma İlişkileri Dergisi (Journal of Labour Relations)**, Cilt 4, Sayı 1, Ocak 2013, ss. 1-14.

Zencirkıran, Memet : "Örgüt ve Yönetim Kuramları", **Örgüt Sosyolojisi**, Ed. Memet Zencirkıran, Bursa, Dora Basım Yayın, 2012, ss. 1-55.

TEZLER

Delican, Mustafa : "Sanayileşmenin Endüstri İlişkilerine Etkisi", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

Omay, Umut : "Kültür- Çalışma İlişkileri", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, , 2006.

Peksan, Selcan : "Alternatif Küreselleşme Hareketleri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

İNTERNET

Türk Dil Kurumu: : Güncel Türkçe Sözlük, (Çevirimiçi) http://www.tdk.gov.tr (Erişim Tarihi: 21.10.2013).

Almanca Sözlük : http://www.almancasozluk.net (Erişim Tarihi: 21.10.2013).